

HORT DEZSŐ

ÚJ SZOCIALIZMUST!

SZOCIOLÓGIAI TANULMÁNY
A MARXI GONDOLATRENDSZER LÉNYEGÉRŐL ÉS
HIÁNYOSSÁGAIRÓL

KOSMOS KÖNYVKIADÓVÁLLALAT KIADÁSA
BUDAPEST

*Copyright „Kosmos” Budapest
1935*

Radó István nyomdai műintézete, VI., Hajós ucca 25.

*HENDRIK DE MAN-nak
az európai szocializmus harcosának*

ELŐSZÓ.

»So wurden Schlacken aus der Marxsehen Schmiede gesammelt, während man das Feuer verglimmen und das halbgeschmiedete Schwert verrosten Hess».

HENDRIK DE MAN.

(Die sozialistische Idee)

Amíg meg akarják „semmisíteni”, Marx bálvány marad, akit százezrek és milliók nem érvekkel, hanem fanatizmussal védelmeznek. A marxizmus gyógyulásának (s a „marxizmus”-tól való gyógyulásnak is) csak egy útja van: a *szellemtörténelmi-distancia*: Az a kérdés, hogy mit jelentett Marx korának és mit jelent nekünk, mit jelent tehát a fejlődő és alakuló szellem standortjáról. Mert valóban úgy van, ahogy Johann Plenge, a német társadalomtudományi gondolkodás egyik legmélyebben járó képviselője, leszögezte a „Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie”, tehát egy éppen nem marxista folyóirat hasábjain: Marx három tekintetben jelent fordulópontot az emberi szellem történetében, a közgazdaságtan, a filozófia s a szociológia területén-, súlyos mulasztás, hogy *a marxizmus társadalomtudományi lehetőségei nem fejlesztettek tovább, mert Marx szocialista volt.* (1931. évf. 331. o.)

Ez az értékelés *figyelmeztetés* — „jobb” és „bal” felé. Jobbfelé azoknak, akik ugyan nem süketek és vakok a vajúdo társadalom súlyos problémáival szemben, de azt hiszik, hogy kiút, megoldás lehetséges azon megismerések és útmutatások *elismerése és továbbfejlesztése* nélkül is, melyek *a marxizmus pozitív kultúrtartalmát* képezik. És balfelé azoknak, akik kánoni szövegek módjára idézik Marx betűit, elfeledvén, hogy a marxizmus lényege szerint történelmi tárgyról szóló fejlődő és alakuló megismerés.

Tudjuk: Marx stílusa, éppúgy mint tárgya: a „geistige Natur”, a szellemi megismerésen épülő emberi

együttélés és összeműködés, nemcsak elvont, problematikus, hanem veszedelmes is. Aki olvassa Marx ifjúkori és későbbi Mesterműveit, érzi csakhamar, hogy életünk: à társadalom legsúlyosabb kérdéseire tapintott itt rá egy grandiózus gondolkodó. Hogy ez valóban a Comte-i reménység, a „science vraiment finale”. Időnként beláthatlan távlatot nyit egy-egy mondat és sötét mélységekre veti fényét, mint villám, egy aforizma. A nagy egységbe-látók varázslatos ereje sugárzik a sorokból, s az olvasó sokszor észre se veszi, hogy süppedékes talajra ért.

Csak így: Marx problémáinak és mondanivalóinak megragadó és elragadó erejével magyarázható, hogy kora s a következő generációk egyetlen számottevő elméje sem menekülhetett a marxi életmű hatása alól. Hogy Max Weber egy nagy élet munkájával majdnem száz percentben marxistának vallja magát. Hogy az ifjú Werner Sombart alkotó készsége legszebb fellobbanásait köszöni a londoni Soho-Square egykori különc és nagylelkű lakójának, alkotásokat, melyeknek egy sora többet ér, mint a későbbi intellektuális renegátság vaskos kötetei. Hogy a szociológia évtizedeken át alig volt egyéb, mint Marx igenlése, kritikája, vagy tagadása.

Ennek a páratlan hatásnak titka az, hogy Marx megteremtette az első újkori egyetemeseéget, a *pozitív társadalomkutató és társadalomalakító szellem nemzetköziségét* — azt a „tudományos politikát”, melyről e merész, szerencsétlen, de hatalmas potencialitású abendlandi kultúra első nagy összefoglaló elméje: Platón álmodott; azt az alkotó, mert alakító tudományt, melynek munkatársai között ott láthattuk az orosz Plechanowot, az olasz Loriát és Labriolát s a francia Jaurèst, hogy a német és osztrák nagyvezérkart ne is említsük. Aki majd sine ira et studio emlékszik meg e korról: a jövőendő történetírója meg fogja állapítani, hogy a modern élet legnagyobb reménysége indult és szökött sudárba a mozgalommal, melynek elmélete mindenütt egy volt, ahol munkásokat, az egyre nagyobb méretű ipar munkásait, éltük

súlya s egy humánus ideál hatalma szervezkedésre indított. De meg fogja állapítani azt is, hogy ez a mozgalom,) mely valóban a világ új és *tényleges* megváltására indult s amely előtt lehullottak a jerichói falak — mert legjobb-jai: vezető szellemi férfiai hagyták cserben az ellentábor — egyszer csak megtorpant, bensejében meghasonlott és megállt. Miért?

Azért, mert a marxizmus leglényege, hogy szociológia és etika és legvégzetesebb hiányossága, hogy — kora pozitivistá hajlamainak és ismeretelméleti bizonytalanságának megfelelően — „materialista” ökonómia akart lenni. Azért, mert szinte tudálékos lelkiismeretességgel foglalkozik a tőke, a gazdasági érték és a profit legjelentéktelenebb problémáival, de *egy nagyszabású kezdeti pamflet kétértelműségére bízta a szocialista magatartás perdöntő szabályait*, utat nyitván így az idegen bolsevista mérreg felszívódásának a gondolatrendszer legérzékenyebb idegjárásaiba. Azért, mert Marxot emigráns életének nehézségei és tipikus gondolkodó sorsa, mely a társadalom „gazdasági szerkezetének” vizsgálatában mindig új és sürgős feleletre váró kérdésekre ötlött, megakadályozták abban, hogy egy marxi méretű (nem a kötetek vaskosságára, hanem a benső értelem súlyára gondolunk) állam- és ideológiatant alkothasson.

Az új — az építő, a konstruktív szocializmusnak, melyet európai vagy neo-marxizmusnak is nevezhetünk, épp ez a tennivalója:

eszmei biztonságra emelni és népszerűsíteni a marxizmus szociológiai és közgazdaságtani kategóriát, amelyek nélkül pozitív társadalomtudomány nem képzelhető, de egyben kiépíteni azokat az általános szociológiai, áh lom- és ideológia-tani és társadalomelméleti megismeréseket is, melyeket a marxi betű vagy még egyáltalán nem, vagy csak csirákban tartalmaz.

Ez a „marxi lényeg és hiányosságok”, ez az a „Neuentdeckung Marxens”, mely a hitleri fordulat előtt néhány évvel, tehát már későn, indult meg Németország-

ban, de amelyhez e nagy nép gondolkodói vissza fognak térni, mert *a szellem problémái nem pártkérdések, hanem embersorsunk alapfeltételei.*

* * *

Egy-két nagyon valószínű ellenvetésre engedtessek meg már most a válaszolás.

Nincs-e az óriás méretű probléma túl rövidre fogva?

Tudjuk, magáról a tőke mozgásáról, leviátáná fejlettsége utolsó, imperialisztikus fázisáról, amit e tanulmány néhány sorban elintéz, súlyos köteteket irtak. Kötetekre való anyagot adna például a legidőszerűbb és legkevésbé kiépített szocialista tudomány, a társadalomlélektan is, amelynek csak problémáit említjük futólag az utolsó fejezetben. Tudjuk. De ma, amikor a tömeg öntudatra ébredt és csak pillanatnyi kábulatban nyugszik bele itt-ott sorsa diktatórikus irányításába, ma amikor ezért a kötetek kora lejárt — mi nem egy új vaskos, jegyzetekkel teletűzdelt és zordon érthetlenségű kötetet akartunk írni, egyet a többihez, az el nem olvasottakhoz s a mai viszonyok között el nem olvashatókhoz, hanem erőnkhez képest megkíséreltünk *egy általános tájékoztatást*, egy átfogó pillantást, melynek egyes etappjai talán nem *eléggé* kidolgozottak, de amely egészében, reméljük felkelti azt a hatást, ami után mély vágy él korunk ifjúságában (minden mأمorként szolgáló irracionális metafizika ellenére): az eszmei biztonság és meggyőződöttség, azt szeretnők mondani, *a reális idealizmus* hatását.

Van-e azonban értelme magyar földön ily mérvű „nemzetköziségnek”: a társadalomtudomány hűvös és hideg megállapításainak? Nem százszor fontosabb-e ma például a telepítés, mint a „társadalom ökonomikus mozgástörvénye”?

Bizonyos, hogy a jelenlegi krízis példátlan súlyossága helyi jellegű intézkedéseket tesz szükségessé. Hendrik de Man, akinek nagy jelentőségű „Plan des Plans” járói helyesen jegyzi meg egyik bírálója, hogy elkerüli,

mind a bornírt reformizmus, mind a demagóg revolucionizmus veszélyeit, épp azáltal éri el ezt a célt, hogy belga viszonyokat tart nagyvonalú átformáló akaratában szem előtt: a nagy exportra dolgozó, kenyerét ipari termékekkel vásárló, kis területű és bő népességű, nagy tőkekoncentrátságú Belgium, sőt a „strukturális” válságban vergődő Belgium viszonyait. A magyar szociáldemokrata párt is dolgozik a maga munkatervén. De vajjon mi dönt mind e tervek — a fasiszta Carta del Lavoro sorsa felett is, ha nem az „elmélet”, a megismerés, amely ma már a „szellemi természet” káoszába vetíti a rendező kategóriát; az az egyetemes tájékozódás és tájékozottság, amely ma mindenekelőtt a társas együttélés és összeműködés világában igyekszik eligazodni s amelyről Németh László teljes joggal állapítja meg, hogy „nagy népeknél fényűzés, a kicsinyeknél életösztön” ...

De hol maradt a marxizmus „forradalmisága”, fogják a „szélsőbaloldalon” kiáltani. Mi van a „kautzaldialektikával”!

Nos, mi tényleg azt hisszük, hogy az orosz forradalom egyszerűsége nekünk nem jelent szabályt, s hogy a lenini erőszakelmélet az európai proletariátusnak csak kettőt adott: tömérdék megpróbálást és végleges kiábrándulást. Mi azt hisszük — híven a szocialista elmélet nagy és győzelmes tradícióihoz, — hogy valóban „forradalmi”, mert jövőt és szociális harmóniát alakító módszer ma egy van: *az öntudatosulásé, az átalakulásra kész „reális bázis” öntudatosításáé*; és kétségbeejtő anakronizmusnak látjuk „hogy a rádió korában fegyvert és muniációt akarnak gyűjteni még ma is százszázalékos és hamisítatlan, azaz lenini-bolsevista marxisták. Nem! Merjük végre kimondani a moszkvai múmia mauzóleuma előtt, hogy a bolsevizmus legszentebb dogmája: a „kautzaldialektika” értelmetlen fecsegés: a hegeli metafizika sallangjaitól megtisztított szocialista gondolkodás visszahegelesítése a hegeli nagy és szellemi koncepció nélkül; egy végső összeütközésbe vetett misztikus hit, „hókus-

pókuszt” (Masaryk nevezi így már 1899-ben megjelent Marx-kritikájában a hegeli dialektikát) — az értelmetlenség tömjénfüstjébe burkolódzó csodavárás. Mert a marxi gondolatrendszer nem „dialektikus” egymásra-törést hirdet, hanem a szocializmust alkotó és alakító erők érését látja és formulázza s ezért, megfelelően, *or dolgok szocialista lehetősége mellé az ember szocialistává való fejlődését, érését, követeli*. Mert a kettő együtt: kollektívvé fejlett társadalmi munka és szocialistává érett tömegek a „forradalmi osztály”. Minden egyéb *egyszeri* orosz történelem és európai katasztrófa, az európai szocializmus — reméljük most már: még sem halállal végződő katasztrófája.

Am mégis más-e ma, a diktatórikus kísérletek korában, a szellem, a nevelés, a demokratikus öntudatosulás és önfegyelem erejébe vetett hit, mint megmosolyogni való utópia?

E sorok írója sem ringatja magát hiú és felesleges illúziókba. Jól látja, hogy Európa ma három övből: a bolsevista diktatúra, a középeurópai antibolsevista diktatúrák s a nyugati fél-demokráciák övéből áll (boldog Albion már nem is Európa); és tudja, hogy amíg a *középeurópai szociális és nemzeti problémák* megoldást nem nyernek, a demokrácia elve: öntudatos dolgozó tömegek joga és kötelessége, hogy szabadon delegálhassák sorsuk intézésére legjobbjaikat — az angol „aristocracy by delegation”, a roosevelti „creation by persuasion” — csupán szép és távoli ideál marad. Legfőlebb csak az a remény tölti el, hogy e nagy lehetőség még egy új világháború s ezzel az európai bolsevizmus előtt valóra válik. Nem politikai vágyat vagy állásfoglalást, hanem *logikus és etikus törvényszerűséget* mond ki tehát akkor, amikor (egy marxi gondolat továbbfejlesztésével) *felállítja a történelmi egyidejűség tételét és leszögezi, hogy a repülőgépek, a traktorok és rádiók korával mint politikai rendező elv nem a diktatúra, hanem a demokrácia egyidejű.*

I. Rész.

A LÉNYEG.

Bevezető.

A „tudományos” jelző, mellyel a szocialista elmélet és mozgalom marxi iránya jelöli magát, Friedrich *Enaels* egyik *ej3Ígon* írásából való, ahol Marx nagy barátja?s hű munkatársa megrajzolja a szocializmus fejlődésének útját, „az utópiától a tudományig”.

Az engelsi eszmemenet lényege a következő:

A „tudományos szocializmus” a társadalom, a társas együttélés tudatos átalakítására törekszik. E törekvésében azonban nem olyan célok után igazodik, melyeket magános töprengésében agyalt ki magának egy-egy gondolkodó, hanem kutatja a társasélet összefüggéseit, a társadalom történelmi alakulásának törvényszerűségeit, hogy e megismerések szerint formálja a szervezett munkástömegek jövőt alakító akaratát. Ezért épp, mert tényleges megismeréseket, *a társadalom hogyanjának és fejlődésének valóságos törvényszerűségeit* tartja szem előtt, tudományos (és nem utópiás: utópisztikus ábrándképek után igazodó) szocializmus.

A modern szocializmus elméletének és mozgalmának legerősebb fegyvere, célszerűségének, ész-szerűségének legfőbb kritériuma van itt kihangsúlyozva: Amint minden tudománynak az a feladata, hogy megismerje a valóság egy részét s ezzel irányt és célt mutasson az em-

béri cselekvésnek; amint például az orvostudomány, hogy gyógyíthasson, az emberi test szerkezeti felépítését és életműködését tanulmányozza, amint a fizika egy része az elektromosság „természetét” kutatja, hogy ezt a mérhetetlen jelentőségű természeti erőt emberi célok szolgálatába állíthassa, úgy tanulmányozza és kutatja a tudományos szocializmus a valóság egy részét: a társas együttélés világát, hogy az itt felismert törvényszerűségek után igazodhassak társadalmat alakító munkájában.

A tudományos szocializmus mint elmélet így a társadalomtudomány egyik fejezete. Ezért szolgálhat irányvonalul *a tudományos szocializmus mozgalmának*, mely a mai: tökéletes társadalmi rend tudatos átalakítására törekszik.

Hogy ezt: a „tudományos szocializmus” való értelmét és jelentőségét megismerhessük, kezdjük el fejtegetéseinket annak a fogalomnak a magyarázatával, amelyet oly sokszor emlegetnek és oly kevésbé értenek: *Mi az, hogy „tudomány”?*

I.
A „TUDOMÁNY”.

A tudományos gondolkodás lényege.

Mit akar az ember „megismerni”? Mi az, ami a jelenségvilág szövevényében, a külvilág kaotikus összevisz-szaságában, *tudásvágyát* érdekli?

Nyilvánvalóan nem az egyszerű, hanem az egyetemleges.

Vannak ugyan a természetben épp úgy, mint a társadalmi életben (e két főcsoportra oszlik a jelenségvilág) egyszerűségek is, amelyek felé teljes érdekléssel fordul az emberi értelem. A mindennapos élet ismerősei egyes emberek, minden embernek vannak kedvenc tárgyai; egy szép tájék a maga egy edülésében messziről csábít turistákat s egy nagy egyéniség előtt tisztelve állanak meg kortársak és utódok. De az egyszerűségnek, mely megihlette, a *művész* állít emléket kőben, bronzban, hangban, színben, nemzeti nyelvében, amikor létrehoz egy alkotást, mely — épp úgy, mint a mintául szolgáló modell — művészi egyszerűségében megkapó, mert kort és emberséget egységben tükröző: esztétikusan szép. A *gondolkodót* ezzel szemben nem az egyszerű, a vissza nem térő, az egyedi, hanem az egyetemleges, az ismétlődő, az azonos érdekli. A jelenségek azonosságait kutatja és pillantja meg, hogy eszmei jelekbe rögzítse őket és közölje megismeréseit embertársaival.

Az épp a tudomány lényege, hogy a külvilág jelenségei között egyezéseket és azonosságokat kutat, egy

fogalmi névvel jelöli őket s így: *a valóság egyezéseit és azonosságait kísérő fogalom nevekkkel teremt eszmei rendet a káoszban.*

Miben különbözik tehát a primitív: a kezdetleges, vagy tudománytalan gondolkozású ember későbbi társától, attól, aki már, tudatosan vagy tudattalan, figyelembe veszi a tudomány eredményeit, akit, azt mondhatjuk, már tudományos gondolkodás nevel és alakít!

Abban, hogy amíg a primitív csak egyszerűségeket vesz észre és számunkra bámulatos emlékezőtehetséggel ismer kis körében minden egyes embertársat, fát, állatot, ködarabot, egyszerűségében emlékszik minden egyes történésre, de nem képes az egyes jelenségek közti azonosságokat észrevenni, a tudományos gondolkodású megtanulja, hogy

a) egy névvel jelölje az egyező külsejű tárgyakat (fajokat) és

b) egy leírással jelölje azokat az egyező történéseket (egymásutánokat), amelyek a tárgyakban vagy körülöttük végbemennek. A tudományos gondolkodású tehát nemcsak az egyedi jelenségekről, nemcsak a sarkon álló, vagy a tegnapi zivatar alkalmából villámsújtotta, vagy a szomszéd tulajdonában lévő fáról, a Harry vagy Bobby kutyáról, hanem a „fa” és a „kutya” fajairól és alfajairól is, és nem csak a tegnapi villámcsapásról, hanem a „villámcsapás” jelenségét előidéző okokról és a jelenség állandó egymásutánjáról is tud.

Más szóval a tudományos gondolkodás *fogalmi gondolkodás*, mert egy fogalommal jelöli az egyező külsejű és sajátos tárgyakat és egy leírással, pl. a „szabadésés” leírásával rögzíti az egyező történéseket és egymásutánokat. Ami nem többet és nem kevesebbet jelent mint azt, hogy a tudomány, amidőn kutatja a jelenségek azonosságait s a felismert azonosságok eszmei rögzítésére fogalomneveket teremt, *gazdaságossá teszi, ökonomizálja, a gondolkodást.* Mert hisz nyilvánvaló, hogy a külvilág számtalan tárgya és történése között sokkal könnyebb az eligazodás, ha már e tárgyak és történések ki-

sebb-nagyobb csoportjai a hasonlóság vagy azonosság alapján egy névvel, egy fogalommal, jelölhetőek, mintha minden egyes, jelenséget még külön névvel kell megjelölni; nyilvánvaló, hogy sokkal könnyebb a tevékeny: a külvilágban eligazodni s a külvilágot céljai számára alakítani akaró ember sorsa, ha a tehén, a ház, az eke, a búza, vagy később a gép, az árú, a bér munka, a profit, a gázok kiterjedése, eszme, életforma stb. fogalmai alá foghatja a megfelelő azonos tényeket, mintha minden egyes tény egyedi leírásával kell még vesződnie és terhelnie emlékezetét, mint a tudománytalan gondolkodás primitívnek.

Ami eredményt a társadalmi haladás a legkorábbi kezdettől a repülőgép és a rádió koráig felmutat, az végső fokon e tudományos vagy fogalmi gondolkodás jutalma, mert ez szoktatta az embert rendszerezéshez és rendszerességhez: a természet felismert rendjéhez, a tárgyak és történések azonosságaihoz való alkalmazkodáshoz (ami tulajdonképp a társadalom).

Ha most figyelemmel kísérjük

a tudományos, vagy fogalmi gondolkodás történetét

úgy azt találjuk, hogy az eszmei elrendezés először egy fogalommal jelöli az azonos tárgyakat és leírja külső és szerkezeti sajátosságait, vagyis más szóval *a testi világ formai leírását* adja:

természetrájt

teremt. Az ásvány-, növény- és állattan ad nevet az élettelen és élő testek sok százezer fájának és írja le e fajokat; külső és szerkezeti sajátosságait szerint. A tudomány első stációja tehát a külvilág azonos tárgyainak fajnevek szerint való elrendezése s az egyes fajok ismeretése.

A tudományos gondolkodás azonban csakhamar tovább megy egy nagyon jelentős lépéssel. A vizsgálódó

elme észreveszi, hogy azonos változások és alakulások mennek, vagy mehetnek végbe a legkülönbözőbb tárgyakban vagy körülöttük, hogy tehát *nem csak egyező tárgyak, hanem egyező történések* is vannak. Észreveszi pl., hogy a legkülönbözőbb tárgyak támasz nélkül a földre hullanak, hogy egyes tárgyak a víz felszínén maradnak, mások nem, hogy a legtöbb anyagot elemésztí a tűz, stb. A tudományos gondolkodás épp akkor teremti meg a természettajz mellett a

természettant,

amikor e változásokat és alakulásokat, e természeti történéseket, amelyek csakis anyagokban és tárgyakban (illetőleg körülöttük) mennek végbe, elvonatkoztatja, absztrahálja lefolyásuk helyéről s a legkülönbözőbb dolgokon észlelhető mozgást, hő és fényjelenségeket, anyagszerkezeti elváltozásokat stb. külön veszi vizsgálat alá. Nem csupán a külső forma s a belső szerkezet egyezése, a testi világ fajok szerint való elrendezése már a téma, hanem a történések azonossága: az egyező egymásutánok is; nemcsak a „substanciák”, az „állagok”, az tehát, ami mint azonos tárgyi egység és együvé tartozóság jelentkezik, hanem a „kauzalitások”: az állandó egymásra következtetések is; nem csupán az állat-, növény- és ásvány fajok, hanem a mozgás, a hő, a hang, a fény, az elektromosság, az anyagszerkezeti átalakulás s az élet jelenségeinek egymásutánjai is, amelyek a legkülönbözőbb fajú tárgyakon vagy körülöttük jelentkeznek.

A mindjebban rendszerező tudományos gondolkodás aztán

1. *fizika* név alatt foglalja össze azon változások és történések leírását, amelyek folyamán *nem változik meg annak a tárgynak az anyagszerkezete*, amelyben vagy amely körül e változások és történések végbemennek, így a mozgás, a hő, a hang, az elektromos-mágneses jelenségek vizsgálatát, fogalmi (lehetőleg matematikai biztosságú) formulákba való rögzítését;

1. *kémia* név alatt összegezi azokra a jelenségekre

vonatkozó megismeréseket, amelyek folyamán *megváltozik az anyag benső szerkezete*;

3. *biológia* név alatt pedig azt a tudományt érti, mely *az élet jelenségeire vonatkozó* tudást rendszerezi.

Természetrájk és természettan írja le tehát a tárgyi formáknak s a tárgyi világban végbemenő történéseknek azonosságait; természetrájk és természettan fogja össze és fejleszti azokat a természettudományi fogalmakat, melyek számlálatlan évezredek szellemi fejlődése útján mind összefüggőbb eszmei rendet teremtenek a természet végtelen változatosságú világában s ezzel mind jobban képesítik az embert, hogy megismervén a természet dolgait és történéseit, alkalmazkodni tudjon hozzájuk, céljai szolgálatába állíthassa őket.

A tudományos gondolkodás azonban nem áll meg itt, a természet: az adott dolgok és történések vizsgálatánál sem, hanem azonosságokat kutat a jelenségvilág másik nagy területén is, amely nem a dolgok és szigorú egymásutánjaik, a „substanciák” és „kauzalitások”, hanem az emberi együttélés és összeműködés: a társadalom világa.

Társadalomtudomány.

A gondolkodás első dokumentumai már bizonyságok rá, hogy az eszmélő ember kezdettől fogva nagy érdeklődéssel kíséri a közös emberi cselekvések bizonyos feltűnő alakjait is. Sőt, amíg a természet köznapi dolgairól és mindennapos változásairól hosszú évezredek át öntudatlan képződik és adódik tovább nemzedékről-nemzedékre a tudás, a kezdetleges társadalom első feltűnő tényeiről, a harcokról és győzelmekről, a nagy összeállásokról és nagy ellankadásokról már a társadalmi fejlődés kezdetén énekben és hagyományban szállnak a krónikák. Az emberi szellem első *tudatos* megnyilatkozásai érdekes: a primitív ember érdeklődését fenntartani akaró s ezért félelmes és csudálatos dolgokról szóló elbeszélések és mesék, amelyek mindenkor a kis és kezdetleges

közület vágyaival és reményeivel, örömével és bánatával — a még öntudatlan társadalom életével vannak valamilyen összefüggésben. Később aztán, miként a csillagos égről a földre, a föld közeli dolgaira és történéseire, úgy fordul a harcokról és győzelmekről is az emberi együttélés más közelebbi, fontosabb tényeire az ember tudásvágya, a megismerni akarás. S miként a dolgokról és változásaikról való tudás lassanként a természettudományt, úgy érleli az emberi együttélés, a társasélet sajátosságainak és törvényszerűségeinek megismerése a társadalomtudományt.

E két fajú és fajsúlyú tudás úgy fonódik össze, mint az őserdő ága-boga. Ki akarna ismeretelméleti különbséget tenni az eszmélés első tényei között, ki keresne például Homér énekeiben természet- és társadalomtudományt! És mégis, az Iliászban vagy Odisszeában épp úgy, mint az emberi kultúra többi nagy első tényeiben, szinte minden sor mélyén feltalálható az ember örök ketős érdeklődése a dolgokról (az emberi testet is ideértve) s az ember együttéléséről embertársaival.

Itt persze nincs hely és idő a társadalomtudomány történelmi fejlődését szemügyre venni. E probléma megoldása, külön tanulmányt igényelne. A mi gondolatmenetünkben osak két tény megállapítása fontos. Az egyik az, hogy

a társadalomtudomány az emberi tudás fájának legkésőbbi hajtása, amely ha nem is hoz ma még érett gyümölcsöt, a legdúsabb termést igéri. S a másik az, hogy

a tudományos szocializmus e társadalomtudomány egyik alapvető fejesete.

Az most a kérdés, hogy keletkezett e „tudományos szocializmus” vagy marxizmus, a kor szellemi készletének mely részeiből tevődött össze, mint eredő, mit vett át az előző és egykorú gondolkodóktól, mit és hogyan alakított át bennök. Mert „mint minden új elméletnek, neki is hozzá kellett kapcsolódnia a már meglévő eszmeanyaghoz, bármennyire is a materiális és gazdasági tényekbe eresztette gyökerét” (Engels).

II.

A „TUDOMÁNYOS SZOCIALIZMUS” KELETKEZÉSE.

A marxi gondolatrendszer kialakulása.

„Mi német szocialisták büszkék vagyunk rá, hogy nemcsak Saint-Simon, Fourier és Owen, hanem Kant, Fichte és Hegel is az elődeink.” E szavakkal ad Friedrich Engels kifejezést annak a szellemtörténeti ténynek, hogy a marxista vagy tudományos szocializmus a német, francia és angol filozofikus eszmék összefoglalása és továbbfejlesztése: *szintézise*.

Hegel.

A német gondolkodók közül Hegel volt Marxra közvetlen és maradandó hatással.

Az ifjú Marx mint berlini egyetemi hallgató egy hosszabb tartamú betegsége alatt tanulmányozza át Hegel filozófiáját s a Hegeli történelembölcs élet átfogó megismeréseiből meríti azt a ihletet, mely életének irányt és értelmet ad. Egy híres levélben, amelyet a 19 éves ifjú 1837 novemberében apjának ír, számol be Hegellel való nagy szellemi élményéről és tudatja elhatározását: a „geistige Natur”, a szellemi természet, azaz a szellemi megismerésen épülő társadalom jelenségeinek tengerében akar elmerülni, hogy felhozza a társasélet megpillantott törvényszerűségeit... De persze, mint minden alkotó gondolkodó, ő sem fogadja el a mestert változatlanul, hanem a hegeli alapelv: a társaséletre alkalmazott fejlődés-gondolat megtartásával, gyökeresen átformálja

és *realizálja* Hegel nagyvonalú, de végül mégis csak'kődös misztikumba vesző gondolatrendszerét.

Nézzük ez epokális: elméletben mint gyakorlatban korszakalkotó átformálást!

Amikor Marx a berlini egyetemre kerül, Hegel, a múlt század eleji német filozofikus gondolkodás koronázatlan királya, már nem a régi feltétlen tekintély többé. Filozófiai rendszerének az a része, mely a család, a társadalom, az állam, a művészetek, a vallás, a bölcselkedés történelmi alakulását írja le, —e nagy intuitív erővel és hatalmas tudással megalkotott szellemi tény nem vesztett átfogó, a históriai alakulás egészét összepillantó jelentőségéből; de a hegeli bölcsélet ontológiai kinövésai ellen az ifjú-hegeliánusok és vezérük

Ludwig Feuerbach

már befejezték győzelmes hadjáratukat. A hegeli ontológia, mely a valóság végső okául az „Abszolút eszmét” hirdeti, Feuerbachnak, a német realizmus ez alapvető gondolkodójának bonckése alá kerül s az eszme a hegeli ködös és misztikus magasságból újra a földre, az embervilág körébe lép, az eszmélő és gondolkodó ember alkotása lesz — egyszerű fogalom, felismert azonosságok jele, fel a csúcsig: az Isten fogalmáig, mely Feuerbach szerint szintén nem egyéb, mint egy reális valóság, a társadalomban élő ember „lényének” égi tükörképe...

Marx itt, a feuerbach-i Isten-fogalom kritikájával kapcsolódik a német szellemi fejlődésbe: Nem elég, írja ifjú korának önmagára eszmélő írásaiban, az isten-fo-

* *Ontológia* görög eredetű szó s a legáltalánosabb problémákról, mindenekelőtt az élet és a lét végső alapjáról való eszmélkedést jelenti. A modern tudományos gondolkodás nem kedvez persze ily ködös elmefuttatásoknak, amelyek minden áron az ember „végső” és megoldhatatlan problémáira igyekeznek egyéni stílusú feleletet adni s közben az élet közeli és valóban lényeges kérdéseire nem is hederítenek. E *primitív-rnetafizikák* vagy ontológiák a társadalom kezdetleges fejlettségi fokával egyidejűek.

galmat a földi valóság „égi tükörképének” tekinteni s ezzel a végül is primitív vallásbölcselettel megelégedni. Ha ez a fogalom a társadalom által alkotott emberi lényeg sajátos tükröződése, úgy ép arra van szükség, hogy a lényeg minémüségét kutassuk, azt a szociális életet, a társadalom azon törvényszerűségeit, amelyek a mindenkori embert formálják. Épp arra van szükség, hogy „az ég kritikája” a föld kritikájával egészüljön ki — *a feuerbach-i kezdetleges vallásbölcselet a társadalom pozitív tudományával.*

Ez a kiindulópont, a marxi alaptartalom: a Föld, természetesen a földi valóság „szellemi” részének, a társadalomnak „kritikája”, a történelmileg alakuló társas együttlésnek és összefüggésnek tudományos kutatása.

És Marx az alkotó lágelme sturmundrangjával veti magát *problémájára: a szociális valóságra*, ahol figyelme először arra a tényre terelődik, mely a társadalom jelenléte világában a legszembeötlőbb, mely minden társas együttlés központi valósága, legténylegebb hatalma: az államra.

A kölni falopási törvény.

A kölni falopási törvény tárgyalása alkalmával találkozik először a fiatal és még csak demokrata újságíró e ténnyel — nem a hegeli jogbölcselet filozofikus elvontságában hanem a mindennapi élet, „cinikus valóságában”, s a „Rheinische Zeitung”-ba írt két híres vezércikk a tanúság rá, hogy a hegeli bölcselet ideáljain nevelődő lelke egyenesen belédöbbsen e találkozásba. Nem a férfikorába ért Marx gúnyjával és fölényes ironiájával, az ifjú lelkesülés szinte kétségbeesett felháborodásával kiáltja még, hogy az állameszme szentségét, a politikai bölcsesség morálját meggyalázó materializmus (így!), ha az állam, elfelejtve közvetítő és kiegyenlítő szerepét, a birtokososztály szolgálatába áll és törvényhozó hatalmával oly súlyos különbséget tesz birtokos és birtoktalan osztály között, mint a kölni falopási törvényben.

Tehát még „materializmus” az a cinikus valóság, amelyben az állameszme, a hegeli f ennséges „isten lépése a földön”, jelentkezik. De már nyitva az út az új társadalom- és történelemszemlélet felé, mely gyökeresen ellenkező a hegelivel, mert *az állam és az eszme „reális bázisát az anyagi életviszony okban”* pillantja meg; a marxi Standort felé, ahonnan nyilvánvalóvá lesz, hogy „... jogviszonyok és államformák sem önmagukból, sem az emberi szellem úgynevezett általános fejlődéséből nem érhetők meg, mert az anyagi életviszonyokban gyökereznek”. A kölni cikk felháborodásától már csak egy lépés a hegeli szemponttal való teljes szakítás s az új „fejlett történelemfelfogás”, mely szerint a „jogpolitikai szervezet” s a „tisztá szellemi” (vagy tiszta ideológiai) objektivációk hogyanja — „végső fokon” az anyagi életviszonyoktól függ, vagyis attól, hogy miként termelik és miként osztják el a társadalmassult egyesek szükségleti javait.

A kölni falopási törvény keletkezésének és lényegének vizsgálata közben ért így Marx először azokhoz az „alépitményi” jelenségekhez, amelyek kutatásának aztán életét, a tudós sokszor túlságba menő pedantériáját is szentelte. S ekkor, amikor már a zseni biztonságával meglátta tárgyát: az „*anyagi viszonyokon*” vagyis az *ökonómikus életalapokon nyugvó társadalmi rendet*, jutottak hozzá a német *Lorenz Stein* zseniális könyvének közvetítésével azok a

francia gondolkodók,

akik szellemi fejlődésének irányát ugyan már nem szabhatták meg (— ezt megtette a hegeli bölcselkedés absztrakt ködösségem át hozzá özönlő „anyagi és cinikus” életvalóság —), de alakuló eszméit mégis nagy mértékben befolyásolták: Fourier utópiái, Saint-Simon aforizmái, PecQueur, Louis Blanc, Proudhon — gondolkodók, akik mindnyájan a maguk franciásan szellemes és franciásan egyéni módján, de mindnyájan az új az elnyomott és feltörekvő, s a jövő kiharcolására hivatott prote-

tariátus segítségével akarták megváltani a cinikus valóságot, melyben a tudományos szocializmus alkotója számára egyre és félelmetes gyorsasággal gyarapodtak a kölni falopási törvényhez hasonló tapasztalatok.

S Proudhon-nal nem csak a múlt század eleji és középi francia szocialidealizmus realista nagyvonalúságát, hanem a részletkutatás alaposágát is megismerte Marx. Az első közgazdaságtani mestertől később ugyan elváltak útjai, de bizonyos, hogy Proudhon láttatja meg vele először a tőke nyomorszülő mozgását, az érték problémáit s a munkamegosztás kollektív erejét, amelyet a *„tőke? — vagyis egyesek rendelkező tulajdonjogi hatalma a fő termelőeszközök felett — minden ellenszolgáltatás nélkül zsákmányolhat ki.* Proudhon azonban már részben

az angol „klasszikus” közgazdászok

tanítványa, úgy hogy Marx, amikor nehéz emigrációja útján Párizson és Brüsszelen át Londonba s a British Múzeumba ér, csak francia földön nyert egyéni nézeteit építeni a helyszínen, a moralizáló közgazdász Ádám Smith s a kérlelhetetlen logikájú bankár Ricardo szülőföldjén és társas világában tovább.

* * *

A marxizmus szellemtörténetének e rövid vázolata után megállapíthatjuk már, hogy a marxi lényeg a *hegeli fejlődéselv, a feuerbachi materializmus (helyesebben realizmus), a saint-simon-i technicizmus s az Adam Smith-i ökonomizmus szintetikus összefoglalása.*

Marx a történelmi változásban lévő társadalom (Hegel) törvényszerűségeit s e törvényszerűségek eszmei biztonságú gondolata képeit (Feuerbach) kutatta s ezek legfontosabbikát a „társadalom ökonomikus mozgástörvényében” találta meg. Ez az alapmegismerés tovább fejleszti a saint-simoni technicizmust, amikor megállapítja,

hogy a társadalmi fejlődés végső és döntő tényezője a termelőeszközök fejlettsége, vagyis az a technikai készség, mellyel a dolgozók közvetlen szükségleti tárgyaikat, materiális javaikat, termelni képesek. De tovább megy egy jelentős lépéssel, amikor a technikai lehetőség ökonomiai, gazdasági megjelenési formáit kutatja és leszögezi, hogy osztálytársadalmakba!! a termelő erők (vagyis a technikai fejlettség) ellentétbe kerülnek a termelő viszonyakkal (mindenekelőtt az érvényes elosztási renddel, a tulajdonjoggal).

Kíséreljük most meg ez *alapmegismerés részletesét*.

III.

A MARXI GONDOLATRENDSZER TÁRSADALOM- SZEMLÉLETE ÉS ALAPTÖRVÉNYE.

A „történelmi materializmus” s a „társadalom ökonomikus mozgástörvénye”.

A marxi gondolatrendszer lényegének vizsgálatában élesen elhatárolandó az a *módszer*, az a „Standort”, az a társadalomtudományi „optika”, ahonnan s amelyen át a tudományos szocializmus megalkotója nézi tárgyát, a társas jelenségvilágot, s az az *alapmegismerés*, amelyhez eljut módszere, általános társadalomszemlélete, segítségével.

A módszert, az általános szemléletet, amelyet Marx egyik művében „fejlett történelemfelfogás”-ként aposztrófált, egy szokszor idézett és kevésbé értett szóval

„történelmi materializmus”-nak

nevezik hívek és ellenfelek.

Miért történelmi materializmus? *Honnan ez a név?*

A Marxi gondolatrendszer szellemtörténeti vázlata után nem lesz nehéz erre a nagyon aktuális kérdésre feleletet adni.

Tudjuk: Marx Feurbachon, Feuerbach Hegel-kritikáján át jutott saját társadalomszemlélete alapjaihoz. S Feurbach Hegellel szemben azt hangsúlyozta, hogy a világ lényege nem az eszme, hanem a valóság, az adottság — a „*Materialien*”, ami alatt természetesen nemcsak a matériát, az anyagot, hanem a jelenségvilág egészét értette, tehát az emberi pszüchét s a társasvilágot is. Marx mint részben Feurbach-tonítvány, aki Hegel ontológikus túlzásaival szemben áll s a hegeli fi-

lozófiát feurbachi alapon *realizálni* igyekeznek, nevezi új és „fejlett” társadalomfelfogását, amely nem az jsmét testesíti,; hanem a szociális valóságból igyekeznek levezetni az eszmét is „imjaterializmus”-nak — *materializmusnak, amely valójában realizmust: a hegeli ontológiával való leszámolást, a társas valóság „minden metafizikus sallang nélkül”* (Engels) *való kutatását jelenti.*

De viszont Marx Hegeltől átvette, a modern társadalomtudományba „átmentette”*, a valóság különösen pedig a társas valóság *történelmi szemléletét is: az átfogó „werden” kategóriát,* mely szerint minden az örök levés és változás állapotában van s amelynek megfelelően a társadalom is a keletkezés és elmúlás perspektívájából szemlélendő. A történelmi materializmus *történelmi jelzője épp azt jelöli, hogy az új társadalomszemlélet — realizmusának teljes biztosítására — hegeli fejlődéselvet, a történelmiséget, is kihangsúlyozza.*

Röviden: az úgynevezett „történelmi materializmus”

főneve: a „materializmus” utalás a feuerbaohi felismerésre, hogy az eszme a valóság fogalmi képe, a valóságé, az adottságé, amit Feurbach „*Materialien*”-nek nevezett s ami alatt a testi, pszichikus és szociális jelenségvilág egészét értette;

mellékeve: a „történelmi” pedig utalás arra, hogy a marxi gondolatrendszer lényegesen elmélyíti a feuerbaohi látókört, amikor kihangsúlyozza minden adottság, minden „*Materialien*”, *történelmiséget* s a feurbachi „*Wesen des Menschen*”-t is egy történelmi lehatároltságú szociális környezet teremtményének tekinti.

Bármint is van, bármily hitelességgel is megállapíthatók ez elnevezés szellemtörténelmi alapjai, kétségtelen, hogy a „történelmi materializmus” név ma nem csupán elavult, de egyenesen kerékkötője a szellemi fejlődésnek Mert nem csak hogy semmit sem mond már számunkra a marxi társadalomfelfogás lényegéről, de nagyszerűen alkalmas mindazok vádjainak alátámasztására, akik a marxizmust nem megismerni és potenciális lehetőségeinek irányában fejleszteni, hanem „megsemmisíteni” akarják.

* Friedrich Engels használja „Ludwig Feuerbach”-jában, ahol beszámol a német szellemtörténelem e fontos fejezetéről, a „hinüberrettete” kifejezést.

Itt most, eddigi megállapításaink alapján csak azt szögezzük le, hogy ez az úgynevezett „történelmi materializmus”

nem eszmetestestítő materializmus, mint a plátó-hegeli ismeretelmélet, mely szerint az eszme minden valóság lényege és demiurgosza, hanem ellenkezőleg: ismeretelméleti realizmus, mert nyomatékkal hangsúlyozza, hogy”az eszme egyszerűen a valóság fogalmi képe,, a substancióális és kauzális azonosságok jele — az emberi elme segítségével átalakított és intellektuális jelekbe öntött valóság;

nem világnézleti materializmus, mint például a Lamettrie—Büchner-féle, mert nem arra a kérdésre ad feleletet, hogy mi a világ lényege és teljesen érdektelenül hagyja az a materialista ontológia is, mely (ellentétben az idealista ontológiákkal) az anyagban hirdeti a világ végső okát;

hanem a társadalomkutatás egy módszere

mely mindenekelőtt a szociális élet valóságait vizsgálja s a mindenkori gazdasági szerkezetből igyekszik megérteni, azt a bonyolult jelenségvilágot, ami a társadalom, melyet „sem mikroszkóp, sem kémiai reagenciák” nem tesznek könnyebben felfoghatóvá, amelynek egyetlen laboratóriuma az elme absztraktáló képessége.

Ha majd részleteiben is megismertük az alaptörvényt, melyhez új és „fejlett” történelem- és társadalomfelfogása segítségével jutott el a tudományos szocializmus megalkotója, nyilvánvalóvá lesz ez s egyben érthetővé az is, hogy modern marxista gondolkodók *a történelmi materializmus név megfelelőbbel való helyettesítésére* töreksenek. Mindeneseetre megjegyzendő, hogy az a „materialista történelemfelfogás” (materialistische Geschichtsauffassung), melyet Engels honosított meg és amely a legutóbbi időkig alkalmazásban volt a történelmi materializmussal együtt, semmiféle előnyt nem nyújtott, sőt inkább még az eredeti elnevezés mögött is elma-

radt eszmei értékben és pozitív biztosságban. Mert hisz a „történelmi materializmus” legalább szellemtörténelmi útmutatást adott (arra a magasabb fokú szintézisra terelvé a figyelmet, melyet Marx a feuerbach-i és hegeli gondolatrendszerek-ből alkotott), míg a „materialista történelemfelfogás” primitív egyoldalúsággal hangsúlyozta ki azt a materializmust, melyhez semmi köze sincs, amint láttuk, a marxi gondolatrendszer valóságkutató, reális, társadalomtudományi 'nézőpontjának. Csak az utolsó években lépett előtérbe egy új és használhatóbb elnevezés: az *ökonómikus történelem felfogás*, (egyes írók szóhasználatában pláne *technikus — ökonómikus történelemfelfogás*), amely már megjelölte a marxi nézőpont egyik lényegi sajátosságát.

Mi mégis azt hisszük, hogy helyesebb lesz a marxizmus általános társadalom- és történelemszemléletét

Ökonómikus realizmus-

nak nevezni, mert e név csak azon ténynek ad kifejezést, hogy a marxi szemlélet mindenekelőtt egy történelmileg lehatárolt társadalmi rend „*gazdasági szerkezetét*” igyekszik felderíteni, de egyben kihangsúlyozza azt is, hogy ez az optika kellő figyelemmel kíséri mindazokat a szociális életnyilvánulásokat, amelyek, a gazdaságiak mellett, *a társadalom valóságának, realitásának*, összességét teszik.

* * *

Ami most az *ökonómikus realizálás nézőpontjáról meglátott alaptörvényt* illeti, Marx nem hagyott hátra olyan munkát, mely gondolatrendszerének alapmegismerését részletesen ismertette volna. A néhány év előtt megjelent és nagy jelentőségű „*Deutsche Ideologie*” világot vet ugyan az általános szemlélet keletkezésének szellemtörténelmi rugóira, de ez sem adja az alaptörvény részletes és rendszeres ismertetését. Az a híres összefoglalás viszont, a „*Zur Kritik der Politischen Ökonomie*” elő-

szavában, mely tömör erővel adja a lényegét, olyan la-konikus rövidségű, hogy csak nagyon alapos szociológiai és szocialista tudás számára lehet irányadó. Így nem marad más hátra, mint a hiteles formulázás alapján néhány híres marxi aforizma segítségével, de főleg a marxi gondolatrendszer egészét szem előtt tartva, megkísérelni az alaptörvény kifejtését.

A „Zur Kritik”-beli formulázás ez.

„Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól nem függő viszonyokba lépnek, a termelési viszonyokba, amelyek anyagi termelő erők bizonyos fejlettségi fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen egy jogi és politikai felépítmény épül s amelynek meghatározott társadalmi öntudatformák felelnek meg. Az anyagi élet termelő módja alakító hatással van a szociális, politikai és szellemi életfolyamat egészére. Nem öntudatuk határozza meg az emberek társadalmi létét, hanem megfordítva társadalmi létük öntudatukat.

A társadalom anyagi termelő erői fejlődésük egy bizonyos fokán ellentétbe kerülnek a fennálló termelési viszonyokkal, vagy jogi kifejezéssel élve, a tulajdoni viszonyokkal, amelyek közt eddig alakultak. Ami a termelő erők fejlődése számára forma volt, a tulajdoni viszonyok a termelő erők bilincseivé válnak. Ekkor következik el a szociális forradalom korszaka. Az ökonomikus alap átalakulásával aztán, lassabban vagy gyorsabban, átformálódik az egész roppant felépítmény is. Ilyen átalakulások vizsgálatánál mindig el kell választanunk a tényleges, természettudományos pontossággal megállapítható átalakulást, amely a termelés feltételeiben végbemegy, azoktól a jogi, politikai, vallásos, művészi és bölcséleti — egyszóval ideológiai formáktól, amelyekben az emberek a (termelő erők és tulajdonviszonyok közti) konfliktus tudatára ébrednek és a konfliktust kiharcolják. Amint nem arról ítélik meg az egyes embert, hogy ő mit gondol magá-

* Az eredetiben nincs külön bekezdés. Mi ezt a változtatást — épp úgy, mint Eudolf Abraham „A modern szocializmus elmélete” című könyvében — a marxi alaptörvény *sztatikai és dinamikai nézőpontjának* szembetűnőbb elhatározására tettük.

ról, úgy ily átalakulási korszakokat sem lehet saját öntudati formáik után megítélni, hanem ellenkezőleg e tudatot kell a materiális élet ellentéteiből, a társadalom termelő erőinek és termelőviszonyainak konfliktusából, magyarázni. Egy társadalmi alakulat nem pusztul el, amíg ki nem fejlődtek benne mindazok a termelő erők, amelyek számára elegendő tért nyit, « új, magasabb termelési viszonyok sem lépnek fel, míg létezésük anyagi előfeltételei ki nem sarjadtak a régi társadalom kebelében. Ezért az emberiség mindig csak olyan feladatokat állít magának, amelyeket meg is tud oldani, mert tulajdonkép mindig megmutatkozik, hogy csak akkor lép elő a feladat, amikor megoldásának előfeltételei jelen, vagy legalábbis kialakulóban vannak. A társadalom ökonomikus kialakulásának egymásra következő korszakaiként nagyjában az ázsiai, antik, feudális és modern polgári termelő módokat jelölhetjük meg. A termelés polgári viszonyai az utolsó ellentétes forma a társadalmi termelő folyamatban, ellentétes nem az egyéni antagonizmus, hanem annak az antagonizmusnak értelmében, mely az egyének társadalmi életfeltételeiből fakad. A polgári társadalomban fejlődő termelő erők azonban megteremtik azokat a materiális előfeltételeket, amelyek ez ellentét megoldásához szükségeset. A polgári társadalomalakulattal záírul így az emberi társadalom előtörténete”.

Ha e híres helyet közelebből szemügyre vesszük, két egymással szervesen összefüggő részt különböztethetünk meg benne: Az első

nyugvó (sztatikus) állapotában

vizsgálja a társadalmat, mintegy pillanatfelvételt készítve róla; azt is mondhatjuk, arra a kérdésre igyekszik feleletet adni, hogy *mi a társadalom?* A második rész pedig a társadalmi alakulás, változás-haladás,

a benső erőktől hajtott (dinamikus) fejlődés

problémáját kutatja, azt tehát, hogy *miként fejlődik a társadalom.**

* A marxi alapmegismerés e kettős, sztatikus és dinamikus nézőpontú, feleletére Szerző egy Berlinben, 1929-ben német nyelven megjelent Marx-tanulmányában hívta fel a figyelmet. (Archiv für Geschichte der Philosophie und Soziologie, Bd. 39.)

Ami az első részt illeti, hogy

Mi a társadalom?

erre az alapkérdésre a hiteles formulázás s a marxi gondolatrendszer egészének figyelembevételével a következő felelet adható:

1. *„Társadalom” nem substanciális, hanem funkcionális fogalom: együttélő emberek alkotják viszonylataik és viselkedésük (történelmileg változó) összességével.*

Marx nem jutott ugyan el a társadalom-fogalom ismeretelméleti kérdéseihöz, melyek a modern szociológia egyik alapproblémáját képezik, de sokszor — így különösen a „Das Kapital” árufetisizmusról szóló fejezetében — a valóban nagyszabású gondolkodó intuíciójával meglepő közelbe ér. Többször hangsúlyozza, hogy társadalom a „szociális viszonylatok ensemble”-ja s megteszi a társadalmat alkotó emberi viszonylatok között azt a rendkívül fontos különböztetést is, hogy e viszonylatok egy része a természet tárgyaihoz, erőihez és változásaihoz, másik része pedig embertársaihoz köti az embert.

Amikor a földművelő a földet szántja, trágyázza, vet vagy arat, viszonyban áll a természet tárgyaival, erőivel és változásaival, de a szomszédjával, cselédjeivel, családjával, esetleg a föld tulajdonosával is, akinek a földjét műveli vagy bérli. Ha egy gyári munkás az üzemben dolgozik, hasonlóképp viszonyban áll, mikor a nyersanyagot munkaeszközök és gépek segítségével átalakítja — fél vagy kész terméké alakítja — a természet tárgyaival és erőivel, de a szaktársaival és az üzem tulajdonosával is. Mennyi „klappoló”: egymásnak megfelelő s egymásnak segítő tárgyi és személyes jellegű „emberközi” viszonylat szükséges ahhoz, hogy egy vonat Pestről csak az első állomásig elérjen, a magyar pulyka egy londoni Christmas vacsorán szerepeljen, vagy egy operáció sikerüljön... Bárhová a társasviszonyok óriás komplexumának bármely pontjára nézzünk is, emberközi ket-

tős viszonylatokat látunk: emberek viszonyát a természethez és embertársaihoz.

2. A társadalmat alkotó emberközi viszonylatok között alapvetően lényegesek a termelés, pontosabban az anyagi javak termelésének viszonyai.

Primum vivere, dein philosophari. Az ember nemcsak kenyérral él, hangzik a bibliai figyelmeztetés. Ámde ahhoz, hogy gondolkozhassek és valamiféle rendet tartsak, legyen „joga” és összefoglaló eszmevilága (ha még oly primitív is) — szóval ahhoz, hogy társadalmi és szellemi életet éljen, mindenek előtt kenyérral és más élelmiszerekkel és használati tárgyakkal kell élnie. Ez pedig azt jelenti, hogy gyűjtenie kell a testi világ anyagainak és többé kevésbé át kell alakítania őket, hogy közvetlen tárgyakat, „materiális javakat”, teremtsen magának. S Θ javakat nemcsak termelni kell, hanem el is kell valamiképp osztani, mert csak termelt és tulajdonba osztott javak képesek szükségletkielégítésre. *A közvetlen termelőviszony mindig egyúttal valamiképp tulajdoni viszony is:* a kisparaszt és kisiparos például magának, a földmunkás és gyári munkás a földművelő vagy ipari nagyüzem tulajdonosának termel; egy finánciókés luxustárgyai épp úgy feltételezik a közvetlen termelőviszonyt, mint egy arató munkás része, vagy egy kisparaszt munkatulajdonon termesztett gabonája.

3. A közvetlen termelőviszonyok, vagyis a materiális javak termelésének hogyanja mindenkor „az anyagi termelő erők” fejlettségének felel meg.

A materiális javak termelése szerszámok, később gépek segítségével folyik: ezek „az anyagi termelő erők”, amelyek fejlettsége viszont a technikai készség függvénye. Az a társadalom, mely kézi malommal őrli a gabonát és kézzel hajtja a rokka kerekét, természetesen sokkal primitívebben termel, mint a gőzmalmos és szövőgépes társadalom.

„Anyagi termelő erők” — közvetlen termelő viszonyok — tulajdoni viszonyok együtt képezik a mindenkori társadalom „gazdasági szerkezetét”, „technikus-öko-

nómikus struktúráját”, amelyen belül a termelő erőknek vagyis a technikai fejlettségnek van döntő szerepük.

4. *A technikus ökonomikus szerkezet az alap, mely a mindenkori „roppant felépítményt” hordozza. Elsődleges, vagy alsóréttegű felépítmény alatt a társadalom „jogpolitikai szervezete” értendő, vagyis a társadalom legfőbb szervezett közhatalma, mely az érvényes jogrendszernek érvényt szerez: az állam.*

„Társadalom”, tudjuk már, emberek viszonylatai egymáshoz s a természethez, E társadalmassult emberei? azonban, amidőn a társadalomban élnek, vagyis viszonyait realizálják, többé vagy kevésbé tudatosan, írott vagy íratlan *szabályok, előírások, normák* szerint igazodnak. Ha a földműves a földet műveli vagy rendben tartja az istállót, ha az ipari munkás nyersanyagot félvagy késztermékké alakít, az orvos a beteg testből kioperálja a gennyes vakbelet s az ügyvéd jogi tanácsot ad vagy a bíró kiszabja a büntetést, ha a kereskedő fogyasztójához juttatja az árut, ha a tanító vagy tanuló tantárgyának megfelelő módszer szerint igazodik a tanításban és tanulásban, de akkor is, ha családtagok közös étkezésre gyűlnek, ösmerősök köszöntik egymást, a koldus megáll a fényes kirakat előtt s nem töri be az üveget — a társas élet minden viszonylatában szabályokat, előírásokat, normákat tart szem előtt az ember.

E *szabályok javarésze önmagában hordja szankcióját*: az életvitel többé vagy kevésbé bonyolult műszabályai ezek, amelyeket minden külső kényszer nélkül követ az ösztöne vagy a józan esze után igazodó. De vannak *előírások és szabályok, amelyek szentesítő je nem a belátás, hanem a közhatalmi szankció* — egyszerűen a büntetéstől való félelem.

Vegyünk például, hogy megértsük ezt, egy modern (földművelő vagy ipari) nagyüzemet közelebbről szemügyre.

A *javak termelése* itt természetszerű: a dolgok rendje, „természete”, szerint igazodik, mert különben nem lesz gabona, festék, szövet vagy cipő. De vájjon ily ter-

mészetes, magától értődő szabályok szerint igazodik a *javak elosztása* is? Nyilvánvaló, amikor a gyári munkás más számára heti munkabérért dolgozik, az igazgató felveszi a fizetést s a részvényesek kézhez kapják az osztalékot (sokszor oly üzem nyereségéből, melynek hírért sem látták), érvényes szabályok és előírások szerint igazodnak. De ép ily nyilvánvaló, hogy ezek a szabályok: *az elosztás szabályai már lényegesen különböznek a termelés műszabályaitól*, mert az elosztás szabályait nem a dolgok természete vagy a józan belátás ésszerűsége szabja meg, hanem a fennálló és érvényes tulajdonjog s így végeredményben a köz- vagy államhatalom által, az érvényes tulajdonjog szentesítésére kiszabott büntetéstől való félelem.

Bizonyos, hogy az állam által szentesített jogszabályoknak csupán egy része tulajdonjogi szabály. *Minél fejlettebb az állam, vagyis minél szélesebb dolgozó rétegeknek van beleszólása az állami ügyek intézésébe, annál nagyobb a közösséget védő jogszabályok szerepe, sőt annál inkább a közösség védelmére alakul át a tulajdonjog is.* Merev — gyökértelen és jövőtlen dogmatizmus lenne ezt el nem ismerni. De ettől eltekintve, minden történelmi korszakra áll, hogy

a) az emberi magatartást előíró szabályok egy része közhatalmi szankcióval van ellátva;

b) ezek a jogszabályok;

c) e közhatalmi szankcióval ellátott jogszabályok szentesítője az állam, mely erőszak-szerveivel kényszerítheti is adott esetben az egyest az előírás betartására.

5. *A társadalom gazdasági szervezetének s a rajta épülő jogpolitikai szervezetnek bizonyos „társadalom-öntudati formák” felelnek meg. Ezek képezik a „tisztaszellemi” szűkebb értelemben vett ideológiai felépítményt.*

E társadalom-öntudati formák, a „tisztaszellemi” felépítmény megértésére tudnunk kell a következőket:

Marxról, akit felületes bírálói helytelenül értelmezett szavak alapján könnyen és szívesen neveznek mate-

rialistának, művei beható tanulmányozása után nyilvánvalóvá lesz, hogy nagy nyomatókkal hangsúlyozza minden szociális tény szellemi alapját. Nemcsak a 19 éves ifjú írja Hegel áttanulmányozása után apjának, hogy a „szellemi természet”, a szellemi megismerésen alapuló társadalom jelenségvilágának tengerében akar elmerülni. A „Kapital” szerzője, tehát az egyéni ereje teljébe érett Marx is leszögezi, hogy a materiális munka is „szellemi terv, „ideeller Plan” után igazodik, s hogy a legkontrább takácsot is áthidalhatatlan úr választja el a legügyesebb méntől, mert a takács fejében eszmeileg („ideell”) él már megvalósítása előtt a megvalósítandó munka. A marxi gondolatrendszer nem egy helyén találunk utalást arra is, hogy a társadalmi fejlődés végső faktora: a technika voltaképp „a természettudományok technológiai alkalmazhatósága”.

Marx tehát elfogadja August Comié-nak, a társadalomtudomány első rendszeres művelőjének, intellektuális társadalomszemléletét, amely szerint a szociális haladásnak szellemi az alapja, ám e szellemi alapot közelebbről is vizsgálát;”álaT veszi s arra a rendkívül fontos végkövetkeztetésre jut,

hogy a mindenkori szellemi készlet *alapvető rétegét a természettudományok tehnikai alkalmazhatósága teszi:*

s hogy a mindenkori technikai alapú gazdasági szerkezetnek s a rajta épülő jogpolitikai szervezetnek *bizonyos összefoglaló, az egésznek értelmet adó eszmék* felelnek meg, amelyek a társadalmi totalitás fejlettségét tisztán tükrözik.

E tiszta-szellemi vagy absztrakt-szellemi formák a mindenkori társas együttes és összeműködés gazdasági és közhatalmi adottságaiból szinte úgy sarjadzanak, mint egy fának levelei és virágai.

6. *A gazdasági szerkezet, jogpolitikai szervezet és tiszta szellemi formák hármas tagozatú komplexumában „az anyagi élet termelési viszonyai” vannak irányító hatással „a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatokra”.*

Egy híres aforizmájában írja Marx: „Die Handmühle ergibt eine Gesellschaft mit Feudalherren, die Dampfmühle eine Gesellschaft mit industriellen Kapitalisten.” Vagyis az a társadalom, mely „az anyagi élet termelési viszonyaiban” még olyan kezdetleges, hogy gabonáját csak kézimalommal képes őrteni, egyúttal olyan tulajdoni és társadalmi formákat hoz létre, amelyek egy szóval *feudálisnak* nevezhetők; míg az a társadalom, melynek technikus és termelő fejlettsége elérte már a gőzmalom nivóját, a tulajdoni és társadalmi viszonyokban *ipari kapitalisztikus* formákat alakít ki. S amint az elosztás, az érvényes tulajdonjogi rendszer s a megfelelő társadalmi rend — mert ezt jelentik a „feudális földesurak” s az „ipari kapitalisták” —, úgy a tiszta-szellemi formák is különbözők a szerint, amint technikailag és termelésileg kezdetleges: *kézimalomszerű*, vagy fejlett: *gőzmalomszerű* társadalmak szerves részét képezik. Sőt: ha a gőzmalomszerűség például az ipari kapitalista termelés fölfelé ívelését, szabad nemzetközi versenyt, számában és tekintélyében növekvő proletariátust, „liberális” szólásokat stb. jelentett, úgy korunk társadalmá* mely már a gabona *eleMromosmalommal* való őrlésére képes: a technikailag elektromos összefüggésű társadalom késő-kapitalista jogpolitikai és társadalomöntudati formákat hoz létre: a tőkeviszony paroxizmusát (financ-tőke, tröszturalom), növekvő és lassan katasztrofálissá váló kulturális káoszt, de egyben már a társadalmi anarchiát leváltó szocialista elrendeződés első csíráit is.

A marxizmus alapmegismerésének e részlettörvénye természetesen nem okozati (kauzális) összefüggést formuláz. Csak korlátolt rosszindulat feltételezheti a tudományos szocializmus megalkotóiról, hogy nem volt előttük világos az a banális tény, hogy okozati összefüggés csak a testi világban lehetséges s hogy a társas együttélés összefüggései csupán *a fejlődés bizonyos irányát, tendenciáját* mutathatják fel. De még e fejlődésirányt, e tendenciát sem tekintették Marx és Engels (amint ez az utóbbi magyarázataiból nyilvánvaló) megkötöttnek. A

technika-termelés fejlődését nem szükségkép, vagy legalább is nem mindig azonnal követi a jogpolitikai berendezkedés s a tiszta szellemi formák fejlődése. Nemcsak korunk tanúság rá, mennyire visszamaradhat a technika-termelés mögött az elosztás joga, az értékek táblája, a nevelés elvei s az összefoglaló gondolatok. Az emberiség egész történelme nem más voltakép, mint ez ellentét: a technika-termelés s a tulajdonviszonyok által befolyásolt jog-politikai és tiszta-szellemi formák ellentétének növekedése és kiegyenlítődése, (amint látni fogjuk, „a szociális forradalom” korszakaiban). De a lényeg marad: *végző fokon mégis a technika-termelés fejlettsége az irányadó, a „reális alap”, amelyhez — minden időleges visszaesés ellenére (Fr. Engels) — hozzáidomul a tulajdoni és egyetemes társadalmi jogrend s a helyesnek vélt gondolkodás és magatartás.*

Már ez a kézi- és gőzmalomszerűség, mint a társadalom sztatikus állapotának egymásra következő stációi is mutatják, hogy a marxizmus nem csupán nyugalmi, hanem és főleg fejlődő állapotában, benső erők által hajtott, dinamikus alakulásában is vizsgálja a társadalmat és feleletet ad arra a kérdésre is, hogy:

Miként fejlődik a társadalom?

1. A társadalom fejlődése az anyagi termelő erők síkján indul.

Amint a tőkés gazdasági és társadalmi rend sohasem bélyegez helytelennek egy technikailag alkalmazható felismerést — egy „felfedezést”, mely az anyagi termelőmunka hozadékát (tőkés tulajdonviszonyok között persze a profitot) növeli, úgy primitív társadalmak hagyományos gondolkodásmódját is legelőbb és legkönnyebben az az új — többnyire még öntudatlan működő — meglátás töri át, melynek „igazsága” nyilvánvaló, mert a több anyagi eredményben vagy a könnyebb eljárási módban nyilvánvaló. Babona vgy erőszak itt hat a legkevesbé az intellektuális belátás haladására, mely végző fokon minden szociális haladás alapja.

Nem az a kérdés, hogy a társadalom meglevő és aktív szellemi készletének melyik része a fontosabb a technikailag alkalmazható, a jogi formulákba rögzített, vagy az egésznek értelmet adó (tisztá- vagy absztrakt-szellemi) megismerések. Mert tarsas együttélés époly kevésbé képzelhető érvényes jogrendszer és összefoglaló eszmék, mint technikailag alkalmazható ismeretek nélkül; és mert a legnagyobb technikai készség is hatástalan szociális értelemben vagy ép pusztító hatású — lásd korunk szédületes, de iránytalan, aszociális technikáját —, ha helyes felhasználását nem biztosítja megfelelő jogrendszer és erkölcsi eszmevilág. Amire a „történelmi materializmus” ráirányítja figyelmet, az csak *a társadalmi haladás kezdeti síkja*; csak az, hogy a társadalmi fejlődés és haldás a technikai fejlettség s az anyagi termelőmunka síkján, egyszerűen a *technika-termelés területén kezdődik*.

2. *Amíg így a társadalom anyagi termelő erői előre fejlődnek, a tulajdoni viszonyok, amelyek egy történelmi korszak kezdetén (nagyban és egészben) megfeleltek a termelőerőknek, mindinkább ellentétbe kerülnek velük? a termelőerők „bilincseivé” válnak.*

Amint a feudális korszak végén a feudális nagybiratok-viszonyok s az ipari oérendszer váltak bilincseivé a kézművesből lassan gépibe fejlődő termelésnek, úgy ma, a kapitalista korszak végén, a tőke-viszony s az általa befolyásolt szervezeti formák lettek a mind kollektivebbé váló termelés bilincseivé.

3. *Ekkor következik el „a szociális forradalom korszaka” midőn a termelőerők már bekövetkezbit fejlődését az öntudati formák, az államszervezet s a tulajdoni viszonyok megfelelő átalakulása követi nyomon.*

„Forradalom” tehát marxi értelemben nem több és nem kevesebb, mint a „roppant felépítmény” s a tulajdonviszonyok átalakulása, az alépítmény termelő erőihez való igazodása.*

* Nagy világossággal fejt ki Vámbéry Rusztem a „forradalom” szociológiai értelmét egy könyvhöz írt előszóban:

„Az alakulás sorrendje az, hogy a labilis korszakába ért társadalmi rendnek először társadalomöntudat-formái, aztán államszervezete s végül tulajdonviszonyai alakulnak át.

Természetes, hogy itt sem szigorú „természettudományos” egymásutánról van szó. Amint a társas jelenségvilág egészében nem ismeri az okozatiságot, a szükszerű egymásra következést, úgy a „szociális forradalom korszaka” is voltaképp az alakulás kaotikus összevisszaságát mutatja. A társas valóság emberi vélemények, előírások, magatartások elválaszthatatlan egyetemlegessége s e tény áll a „forradalmi” átalakulásra is. Végső eszmék, államhatalmi intézmények, nevelési elvek, értékelések, szervezeti formák, büntetőjogi és tulajdonjogi határozmányok többé-kevésbé gyors és jelentős *formálódása a fejlődés síkján előre futott termelő erők irányában*, — ez a „forradalom” fogalom marxi s egyúttal társadalomtudományi értelmű első fogalmazásában. De kétségtelen, hogy az alakulás egymásutánja nagyban és egészben mégis azt a *sorrendet* mutatja, hogy először a társadalmi öntudat értékelései, összefoglaló elvei, nevelési és lélekformálási elvei kerülnek sorra (ez a munka a mindenkori ideológusok: gondolkodók és művészek történelmi kötelessége), aztán megkezdődik az állami intézmények, a szervezeti formák s a jogrendszer alakulása, s végül az átalakult ember általajkított intézmények segítségével deklarálja az új: a termelő erők fejlettségi nivójának megfelelő tulajdonjogot.

4. *„Egy társadalmi alakulat nem pusztul el, amíg ki nem fejlődtek benne mindazok a termelő erők, amelyek számára elegendő tért nyit, s új, magasabb termelő viszonyok sem lépnek fel, amíg létezésük anyagi feltételei ki nem sarjadtak a régi társadalom kebelében”.*

A forradalom lényege „nem annak esetleges külsőségeiben” keresendő. „A szociológia forradalomnak csak oly mozgalmat tekinthet, mely a hatalmat gyakorló politikai és gazdasági renden túlnőtt gazdasági erőknek és politikai eszméknek igyekszik érvényt szerezni”.

A termelőerők és tulajdonviszonyok (ezzel pedig a termelőerők s a társadalmi rend) közti ellentétek megszüntetésére bizonyos pszichikai és szervezeti formák szükségesek; egyszerűen: *csak bizonyos lelkiségű* (gondolkodású, érzésvilágú és magatartású) *emberek szervezett ereje képes a társadalom újjáalakítására.* Emberek teremtik történelmüket, akik új termelési módok között új világnézetet és új intézményeket hoznak létre, az államhatalmi szervezetet átalakítják, a termelő erőknek megfelelő tulajdonjogot deklarálják és intézményessé teszik a nevelésnek, az emberformálásnak, új módszereit és értékeléseit. Az új: a jövőt kutató és formáló ember szervezeti egységeinek, a marxi értelmű „forradalmi osztálynak” is megvan azonban a maga reális bázisa. Nem teremthető például szocialista formaakat primitív termelési mód alapjain; nem véletlen, hanem történelmi törvényszerűség, hogy a francia forradalom ideáljai a tőkés termelés s a polgári társadalom valóságává lettek; „hogy az örök méltányosság a burzsoá igazságszolgáltatásban találta valóságát, hogy az egyenlőség a törvény előtt való polgári egyenlőség lett, hogy a forradalom, mint egyik legfontosabb ember jogot a tulajdont deklarálta s hogy az ész állama, a Rousseau-féle társadalmi szerződés, csak mint polgári demokrata köztársaság lépett és léphetett életbe ...” (Engels.) Súlyos, katasztrofális megpróbáltatások elkerülését jelenti az a tény, hogy az emberiség és nemzeti vagy állami egységei — ha nem is mindig, de az esetek túlnyomó részében — „csak olyan feladatokat állítanak maguknak, amelyeket meg is tudnak oldani”, s hogy a legtöbbször „csak akkor lép elő a feladat, amikor megoldásának előfeltételei jelen vagy legalább is kialakulóban vannak”.

5. *A társadalom gazdasági alapú történelmi fejlődésének és kialakulásának eddig négy fő korszaka¹, van és pedig a termelés-elosztás — állami rend-fenntartás — tiszta-szellemi formák ázsiai ókori, európai ókori, hűbéri és modern polgári alakjai.*

Mind e korszakokban elindul a fejlődés az anyagi

javak termelésének síkján és mind e korszakokban növekvő konfliktust hoz létre a termelőerők előrefejlődése s a tulajdonviszonyok elavulása. A korszak végén bekövetkező „szociális forradalomban” vagy elpusztul a társadalmi rend egésze, vagy létre jő az új: a termelési mód fejlettségének megfelelő államszervezet, tulajdonjog és nevelési (közvetlen emberformálási) metódus.

6. *A technikus ökonomikus szerkezet, jogpolitikai szervezet és tiszta ideológia „modern polgári” korszaka a társadalmi rend utolsó ellentétes formája. Vele zárul Φ társadalom előtörténete” vagyis az osztálytársadalmak története.*

* * *

A tudományos szocializmus alapmegismerése tehát feleletet ad a

Mi a társadalom? és Miként fejlődik a társadalom?

alapkérdéseire s ezzel voltaakép nagymértékben hozzájárul a társadalomtudomány konstituálásához.

E felelet, összefoglaló egységben, a következő:

I. „Társadalom” történelem: a társadalmi munka közvetlen termelő, rendfenntartó és tiszta-szellemi formáinak alakulása és fejlődése.

II. E történelmi alakulásban döntő szerepet játszik a »gazdasági szerkezet», vagyis az a mód, ahogy a társadalmiasult egyesek materiális szükségletti javaikat termelik és elosztják.

III. Osztálytársadalmak lényege az, hogy bennük konfliktus tánÓ és növekszik a javak termelési és elosztási módja közt. Az elosztás, vagyis az érvényes tulajdonjogi rendszer egy osztálytársadalmi periódus végén mindinkább a társadalmi munka s a szociális haladás bilincsev é válik.

IV. Ez antagonizmus «szociális formája az osztályellentét, mely úgy oldódik meg, hogy a mindenkori dolgozók valamikép — de mindenkor a történelmi egyidejű-

ségnek megfelelően* — érvénytelennek nyilvánítják az elavult tulajdonviszonyokat és leváltják egy új tulajdoni renddel, mely a termelő erők s a társadalmi munka fejlettségének megfelel — vagyis deklarálják az új, a termelő és egyéb társadalmi erőknek megfelelő tulajdonjogot.

V. A termelő erők s a nekik megfelelő tulajdonviszonyok képezik aztán a társadalom új „gazdasági szerkezetét”, melyen az új felépítmény: az új jogpolitikai szervezet emelkedik s amelyen az új társadalom-öntudati formák kifejlődhetnek, új értéktábla és új nevelési módszer alapelveivé válhatnak.

VI. Az elavult tőkés-tulajdoni rend leváltása és újjal — a termelő erők szocializáltságának megfelelővel** való helyettesítése egyúttal a munka felszabadítása rablásának utolsó történeti formája, a tőkeviszony igája alól.

* A *történelmi egyidejűség törvényére* a második rész III. fejezetében részletesen rátérünk. Itt most csak annyit» hogy az „erőszak”: a feltörekvő osztály nyílt szembeszállása az államhatalommal csupán a polgári forradalmak idején, vagyis a kiskörű és extenzív gazdálkodás és a voltaképp technikátlan hadviselés korában volt jövő alakító faktor. Ma: az elektromos összefüggések — a rádióhullám s a bombavető repülőgép korában csak pusztulás előidézője lehet.

** Ahol nem szocializált a termelő erő, a tulajdoni viszonyok szocializálása sem társadalmi és történelmi szükségszerűség. Marx ismételten hangsúlyozza a *munkatulajdon*» az „*Arbeitseigentum*” jogosult voltát.

IV.

AZ ALAPTÖRVÉNY ALKALMAZÁSA A TŐKÉS TÁRSADALMI RENDRE

Tőke és tőkeviszony.

Az előző fejezet megismerései alapján a következő két tételt állapíthatjuk meg:

A) Az ú. n. *történelmi materializmus* vagy *ökonómikus realizmus* a tudományos szocializmus elméletének és gyakorlatának általános társadalom- és történelemszemléletét jelenti, egy összefoglaló és eszmei világot vető nézőpontot, mely

a) „társadalom” alatt emberközi viszonylatok változó és fejlődő, egyszóval történelmi lehatárolt és komplexumait érti s e társadalmat benső erők által hajtott alakulásában igyekszik szemügyre venni,

b) a történelmi változásban lévő szociális állapot magyarázatára *elsősorban* a dolgozó osztályok s a fő termelőeszközök közti tulajdonjogi viszonyt igyekszik felderíteni, egyszerűen: döntőnek látja a javak elosztását;

c) a mindenkori gazdasági alapú osztályellentétben pillantván meg az osztálytársadalmi alakulás és fejlődés főhatóerejét, ez ellentét megoldására s a magasabbfokú társadalmi rend, létrehozatalára a jelen dolgozóit igyekszik megnyerni és megszervezni.

B) Az az alaptörvény, amelyhez erről a nézőpontról jut a tudományos szocializmus megalkotója: a *„társadalom ökonómikus mozgástörvénye”*, mint a társas jelenségvilág egy alapvető törvényszerűségének formulázása, leszögezi, hogy
osztálytársadalmak

a termelési és elosztási antagonizmuson alapuló osztályellentét nyomása alatt fejlődnek, s hogy

e fejlődés és a magasabb fokú társadalmi rend a termelő erők és tulajdonviszonyok közti harmónia megújulása.

Ha most ezt az általános alaptörvényt, mely voltaképp az egyetemes fejlődéstörvény megjelenési formája a szociális jelenségvilágban, a társadalom *jelen* történelmi korszakára: *a tőkés gazdasági és társadalmi rendre* alkalmazzuk, a következő képet nyerjük:

A tőkés gazdasági és társadalmi rend termelő erőinek rendkívüli termékenysége a társadalmi munka kollektivitásának gyümölcse. Nein kis autark: önmagukban lezárt egységekben folyik a termelés, mint a tőkés termelési rendet megelőző kezdetleges technikájú társadalmakban, ahol minden kis termelősejt maga hozta létre szükségleti tárgyait — nem csak élelmiszert, hanem hajlékot, lakberendezési tárgyakat, munkaeszközöket és ruházati cikkeket is (úgy, hogy az egyes lezárt, anyagi termelő munkát végző szociális sejteken kívül csak az uralkodóosztály részére privilegizált rendfenntartó és ideológiai tevékenység számára voltak többé-kevésbé kollektív iszervek fenntartva: a hadsereg, az egyház). A tőkés s ami ezzel történelmileg egyidejű: fejlett technikájú társadalmak rendkívül bonyolult munkamegosztással s így az egyes munkasejtek nagy mérvű egymásrautaltságával dolgoznak, úgy, hogy ma tropikus gyümölcsök kaphatók Skandinávia hólepte városaiban, az amerikai Detroitban készült Ford kocsik futnak Ausztrália országútain s a föld másik oldalán történtek hírért rádióhullámok közvetítik egy pillanat alatt. A modern technika egyik legnagyobb vívmánya, hogy legyőzte a távolságot s így lehetővé tette, hogy nemcsak egy állam termelő egységei, hanem egymástól sok ezer kilométer távolságra fekvő munkacsoportok is egymással összeköttetésben állhatnak, egymás helyett és egymásért dolgozhatnak s így egymás termékenységét emelhetik.

A tőkés társadalmi rend *anyagi termelő munkája*

tehát a legnagyobb mértékben kollektív, társadalmasult az elsajátítás módja, a *tulajdonjogi rendszer*, ennek ellenére egyéni: a tőkeviszony egyesek magántulajdonába adja a termelőeszközök s ezzel a kollektív társadalmi munka eredményének javarészét, akik a termelt javak fölött (az esetek túlnyomó részében nem rátermettségük vagy kiválóságuk jutalmaképpen, hanem egyszerűen csak) mint a fő termelőeszközök tulajdonosai rendelkeznek. A vagyon így lényegében profit, „hozadék”, a tulajdoni címlet, pl. egy részvénytulajdonosi hozadék; sőt a nagy jövedelmek is — gondoljunk csak egy-egy vezérigazgató mamut jövedelmére — mindkevésbé a végzett munka minőségének és társadalmi értékének megfelelők. A bámulatatos fejlettségű technika az anyagi javak olyan tömegét hozza vagy legalább is hozhatná létre, mely elegendő lenne földünk népességének a kellő szükségleti javakkal való rendes ellátására s ezzel egy hatalmas, eddig példátlan morális és szellemi kultúra alapzatának, „reális bázisának”, biztosítására. A társadalmi munka materiális eredménye, a termelt anyagi javak azonban épp úgy, mint a fő termelőeszközök egy .számában egyre csökkenő monopolizált tőkésosztály tulajdonát képezik, amely a mindenkori dolgozóosztálynak csak egy mennyiségében egyre kevesbedő részt, az összmunkaerő árát: az ösizmunkabért engedi át. Ez esztelen elosztó rendszer eredménye gazdasági válságokban robban ki: A dolgozók az általuk termelt javak egyre kisebb részét képesek visszaváltani, a tőkés tulajdonban levő és eladhatlan árukészlet egyre növekszik, s mivel a tőkés szervezatlenségű piac egyre rendezetlenebbül funkcionál, a tőkés tulajdonban levő termelő eszközök egyre nagyobb része kénytelen beszüntetni működését. A munka virágzó oázisai változnak így időnként sivatagokká s a munkások százezrei és milliói munkanélküliekké, akik egyetlen vagyonuk, a munkaerejük értékesítéséből nem tudnak élni, mert nincs tőkés: termelőeszköz-tulajdonos, aki munkájukért munkabért fizetni hajlandó volna nekik.

Ez a korábbi társadalmi rendekben példátlan és morális hatásában pusztító állapot, hogy dolgozni akarók munka nélkül ténferegni és a legszükségesebbet is nélkülözni kénytelenek, mert a társadalom általuk kezelt termelő eszközei túlságosan termékenyek, addig tart, amíg ez a *kapitalista tulajdonviszonyok között való túltermelés* valamikép ki nem egyenlítődik. Akkor aztán újra kezdődik a teljes gőzerővel való termelés — versenyfutás a legközelebbi válságig s a sorozatos válságok célpontjáig: a mai stukturális világválságig, amikor már a tőkés termelés funkcionálásában való zavar ki nem egyenlíthető a válságok okának, a tőkeviszonynak leépítése, vagyis a termelő erők s a tulajdonviszonyok közti harmónia megújítása nélkül.

*

Ennek a tőkeviszony által alapjában befolyásolt kapitalista, vagy tőkés gazdasági és társadalmi rendnek eszmei rendezésére alkotott Marx egy nagyszabású

közgazdaságtani kategória-rendszert,

melynek rövid ismertetését a következőkben kíséreljük meg.

Társas együttélés mindenekelőtt tárgyi jellegű: materiális szükségleti javak termelése és elosztása. A társadalom minden tagja szükségei élelmiszert, ruházati cikket, hajlékot — ezért van, hogy csak a materiális javak termelésének és elosztásának „reális bázisán” nyugodhatnak a társadalmi munka egyéb, pl. tiszta-szellemi vagy rendfenntartó formái.

Ha most e reális bázist vesszük szemügyre, a materiális javak termelésének egyik legjellemzőbb sajátaként a tőkés gazdasági rendben

magasfokú munkamegosztást

veszünk észre: a tőkés rendben élő maga a legkülönbözőbb javakat szükségeli — élelmiszert, ruhát, hajlékot, bútort s egyéb lakberendezési tárgyakat, könyvet, szap-

pant, fűtőanyagot, stb, s azokat a sajátos javakat is, amelyek a személyes szolgálatok (orvosi segély, oktatás, jogi tanács, stb.), de maga majdnem kivétel nélkül csak egyetlen szükségleti tárgyat, vagy személyes szolgálatot termel: egy két élelmiszerfajtát, lábbelit, vagy kalapot, orvosi segélyt, vagy valaminő adminisztrációs munkát, sőt gyakran csak egy részét egy szükségleti tárgynak vagy egy szolgálatnak, pl. cipőfelsőrészt, vagy autókereket, élesztőt vagy sütőport, belgyógyászti diagnózist egy sebészi beavatkozáshoz vagy egy írói mű lefordítását idegen nyelvre s így tovább.

Természetes, hogy ily nagy munkamegosztással dolgozó társadalmakban a

csereforgalom

is magas fejlettségű. Mert ki gyárt magának csupa gépcsavart, biciklit, vagy épp koporsót? Melyik ügyvéd tudna megélni, ha csak magának nyújtana jogi tanácsot? Melyik művész, vagy író nem hal éhen, ha nem tudja elhelyezni, egyszerűen eladni az alkotásait? Nyilvánvaló, Ott ahol az egyes dolgozó csak egyetlen szükségleti tárgyat termel, ezt mások számára termeli. Ez a mások számára termelt szükségleti tárgy vagy személyes szolgálat az *árú*, mely a csere folyamatában kerül a fogyasztóhoz.

A gabona vagy tejtermék, melyet a földművelő paraszt nem maga fogyaszt el a családjával, hanem a piacra hoz, épp úgy árú, mint az az automobil, melyet az olasz Fiat készít a magyar piacra; egy portré, melyért festője honoráriumot kap, épp úgy, mint egy színészi teljesítmény, amelyért a publikum belépődíjat fizet; a boroshordó, melyet egy falusi kádármester személyesen ismert kuntsaftjának készít, épp úgy, mint az az acélcső, amelyet elektromos erővel hajtott gépek gyártanak; az irodai alkalmazott személyes szolgálata, aki íróasztal előtt végzi munkáját, épp úgy, mint az orvosé, aki betegeit látogatja. A csere egyszerű folyamata, amikor pl. a falusi csizmadia az őszi vásáron eladja az áruját és be-

szerzi a saját téli szükségleteit, mind bonyolultabb lesz ugyan — de a lényeg marad:

a) szükségleti tárgyak és személyes szolgálatok *előállítására mások számára a termelés folyamatában;*

b) e mások számára való szükségleti tárgyak és személyes szolgáltatások *eljuttatása a fogyasztóhoz a cserekereskedelem* folyamatában.*

A termelés mai magas technikája és a társadalmi munka ezzel járó nagyfokú termékenysége e munkamegosztás gyümölcse.

A társadalmi munka termékenysége nevezetesen két módon emelhető: vagy az *emberi tömegelő* alkalmazása, vagy pedig az elvégzendő *munka részletekre bontása* — egyszóval munkamegosztás által.

A termelés sokezer éves története, az utolsó két-három évszázad kivételével, tulajdonképp csak az *elő* módszert ismeri: Százezer rabszolga építette 20 év alatt, amint Herpdot, a görög krjónikás, meséli, Cheops piramisát. Százezer rabszolga egyesült tömegereje rakott tehát minden technikai *segédeelő* nélkül 2,300.000 köblokkot egymásra, amíg az afrikai pusztaság s az emberi esztelenség e kegyetlen mementó ja,, egy halott fáraó emlékének szentelve, készen nem állott. S a technika nélküli termelési mód minden kultúremléke ilyen *piramisszerű*: állattá alacsonyított embertömegek szörnyű erőfeszítésének megtestesülése. „Amint a korallszigetek az óceán mélyéből felmerülnek és szárazföldet képeznek, pedig az egyes korall parányi és megvetendő” (e hasonlat a „Das Kapital első kötetének egy idézete), úgy emelkednek az elmúlt századok győzelmi jelei, hatalmas épületei és síremlékei rabszolgahadak tömegerejéből.,. A munka rabszolgái aztán lassan a munka jobbágyaivá lesznek s a társadalmi munka maga eléri a fejlődés számtalan századainak folyamán a kézmű, vagy manufaktúra fokát. De e kézmű, az ipari manufaktúra is csak lényegtelenül emeli a munka termékenységét: amíg emberek parányi munkaerejükkel a termelés faktorai,

* A *csere* a társasélet fejlődésének kezdetén egyszerű: akinek valaminő szükségleti tárgyban feleslege van, a piacra hozza és közvetlenül elcseréli ezt egy más szükségleti tárgyért, amelyben hiányt szenved. Amikor a csere céljaira, a piacra való termelés általános lesz, az áru eljuttatását a fogyasztóhoz külön termelési ág, a *kereskedelem* veszi a kezébe.

a munkamegosztás sem érhet el nagyobb eredményt. „Egy bizonyos korlátolt tennivalónak folytonos ismétlése s a figyelem rögzülése erre a munkarészre a lehető legkisebb erőfeszítéssel éri el a kívánt batest” (Das Kapital I. 286.) de, egyelőre még a „kívánt hatás” is csekély. Csak mikor a géppel a technikai fejlettség korszakába ér a társadalmi munka, csak, mikor a ezerszámgép veszi át a leegyszerűsített (mechanikus elemekre bontott) emberi tevékenységet s e szerszámgépet nem kézierő, hanem természeti erő: a gőz, később elektromos erő hozza mozgásba, következik el a termelés gyorsan fokozódó termékenységének korszaka.

A munkamegosztás s a velejáró cserekereskedelem növekvő szerepe hozza magával, hogy a termelők túlnyomó része lassanként egyáltalában nem magának termel, hanem saját (mások számára szánt) munkatermékét elcseréli — eladja s így szerzi meg saját szükségleteit.

A földművelő paraszt szükségleteinek egy részét még maga elégíti ki: gabonájának és tejtermékeinek javarésztét maga fogyasztja el családjával, s csak a fölösleg kerül a piacra — lesz áruvá, végzi a csere funkcióját. Egy cipész, vagy szabó is készít magának és családjának lábbelit és ruhaneműt. Minő *saját* szükségletet elégíthet ki azonban egy gyárimunkás, aki egy életem át mondjuk gumit preparál autókerekek számára; egy soff ör, aki autójával a standon áll vagy a nagyváros uccáit szeli, vagy egy néptanító, aki gyermekeket oktat az ábécére... Nyilvánvaló: itt a *munkateljesítmény teljes egészében árut hoz létre, vagyis mások számára szánt szükségleti tárgyat vagy személyes szolgálatot*, s csak az áru: a gummi, a személyszállítás, az oktatás elcserélése-eladása teszi lehetővé saját szükségletek kielégítését. Hogy a saját munkatermék elcserélése-eladása aztán, hogy megy végbe, más kérdés, amire itt részletesen nem térünk ki. Magas fokú munkamegosztás és fejlett cserekereskedelem a legkülönbözőbb formákat hozzák itt létre: a tanító pd. úgy cseréli el a maga „árúját”, a szellemi készlet egy bizonyos részletének közlését, hogy a hónap elején fizetést kap a hónap folyamán végzendő személyes szolgálatért; a sofförnek az utas a megtett út végén fizet

amiből ő viszont napi átlagát vonja le, ha az autó, mint az esetek legtöbbszörében, más pl. egy „közlekedési részvénytársaság” tulajdona; az autókerekre való gummit készítő gyárimunkás munkabért kap stb. Ami bennünket érdekel, az a csereérték és a pénz problémája, mert *csak a pénzes cseregazdálkodásban jöhet létre a tőkeviszony*. Mindenekelőtt különbséget kell tennünk csereérték és használati érték között.

Használati érték

röviden mindaz, aminek haszna van, mert valamiképp emberi szükségletek kielégítésére szolgál — a „mindennapi kenyér” épp úgy mint egy családi ház, a hajnyírás épp úgy mint egy sebészi teljesítmény.

A használati értékek egy, mindenestre csekély része készen és oly tömegben áll az emberi szükségletkielégítés rendelkezésére, hogy megszerzésük és elsajátításuk munkát nem igényel. Ilyen *szabad javak* például a levegő, a napsugár melege, a forrás csörgedező vize, ha a szomjazó inni, a folyóvíz, ha a nyári melegben ellankadt fürödni akar. A szükségleti javak túlnyomó része azonban *emberi munka eredménye*, a természeti adottság formálásának átalakításának gyümölcse. így: átalakító munkával lesz az erdő fájából szék vagy asztal, évezredek előtti erdők s a napmeleg szénné kövesült vegyületekből tüzelőanyag. így lesz búza s egyéb kenyérmag, mert a földet munka szántja, veti és aratja. így, emberi munka gyümölcseképpen, épülnek nemcsak házak, hanem kutak és vízvezetékek is. így, mert hosszú éveken át tanulta az előfeltételeit és a módját, tud az orvos gyógyítani, a bíró ítélni, a gondolkodó tudást tud gyarapítani. A javak túlnyomó része ezért nem szabadj hanem ép, *mert előállításuk munkát igényelt, megszerzése is munkába kerül*.

Másszóval, a használati értékek túlnyomó része egyben

csere-érték

is, emberi munkaerő objektívációja, melyért cserében

egyenlő mennyiségű munkaerő-objektívációt kell adni s amelynek mértékéül az előállítására szükséges munka-idő-tartam szolgál: az az idő, ameddig

egy bizonyos hasznosság létrehozatala*

az adott természeti és termelési (technikai) feltételek között tart.

Az áru vagy csereforgalom egy bizonyos fejlettségi fokán aztán, amikor már a legkülönbözőbb hasznosságok kerülnek piacra és „váltak kezét egymással”, szociális szükségesség lesz az egyes áruk csereértéknagyságának anyagi jelekbe való rögzítése is, — megjelenik a

pénz,

mely egy bizonyos munkaerő-mennyiség vagyis egy bizonyos munkaidő-tartam objektívációja, külső jele: a csere-érték mértékének egysége.

Az áru-érték-pénz közgazdaságtani alapfogalmainak közelebbi ismertetése természetesen nem tarthat egy általános szociológiai tanulmány keretében. Itt most csak az a lényeges, hogy ezek *a javak termelésének kategóriái*: Emberek, akik az anyagot szükségleti tárgyakká alakítják, illetőleg személyes szolgáltatásokat tesznek, viszonyban állanak a természethez és embertársaikhoz s e viszonylataik a társas együttélés tárgyi világában úgy fejlődnek ki, hogy

az általuk termelt szükségleti javak *árukként* kerülnek forgalomba,

termelési módjuk (végső fokon termelési technikájuk) fejlettsége az *érték* viszonyjegyében nyer kifejezést,

* Marx kifejezetten hangsúlyozza a Kapital első kötetében (K. Korsch-féle Neuausgabe, Berlin, 1932. 76. o.) „...die Schwierigkeit, welche zur Erzielung des im Arbeitsprodukte realisierten Nutzeffektes zu überwinden ist” — tehát „*Nutzeffekt*”, ami alatt természetesen nem csupán materiális javak, hanem immateriális szolgáltatások is értendők.

s az egyes áruk a *pénzegység* formájában objektíválódott munkaidő-egység arányában válnak a esere tárgyaivá.

Áru-csereérték-pénz tehát a társadalmi munka egy bizonyos történelmi formájának kategória csoportja, amely nincs közelebbi tekintettel a tulajdonviszonyokra, vagyis arra az alapvető viszonyra, melyben a közvetlen termelők a társadalom termelői eszközeihez állanak.

A „tőke”

ezzel szemben a tulajdonviszonynak: a termelőeszközök feletti tulajdonjog egy bizonyos történelmi formájának a kifejezése:

A tőkés gazdasági és társadalmi rendben a termelők (a saját munkatulajdonán dolgozó kisparasztot és kézművest itt nem tekintjük)

a) idegen tulajdonban lévő üzemben (helyiségben, gépekkel-szerszámokkal, nyers- és segédanyagokkal) dolgoznak;

b) e teljesítményükért munkabért kapnak: munkarejük árát, mely időszakonként s az államszervezet milyenségeként* különböző;

c) a termelt javakról a tőkés, vagyis termelőeszköz-tulajdonos javára lemondanak.

Eöviden: „*Tőke*” *tulajdoni jogviszony*, melyet egy tárgyi jellegű termelő eszköz közvetít s amelyben termelőeszköz-tulajdonosok és munkaerő-tulajdonosok egymással szemben szolgáltatási kötelezettségbein állnak: a tőkés munkabért, a munkás munkaerőt és termelőeszközök segítségével létrehozott munkaterméket ad. E jogviszony és cserefolyamat eredménye az,

hogy a társadalmi munka előfeltételei: a fő termelőeszközök, nyers- és segíényanyagok, vala-

* A munkabér történelmi és politikai kategória: a kezdeti kapitalista Angliában máé volt, mint a parlamenti győzelme előtt álló Labour Party Angliájában.

mint az ezek segítségével létrehozott munkatermékek fölött *egy számában csökkenő privilegizált osztály rendelkezik;*

és hogy az osztály társadalmakat jellemző elletét munka- és tulajdon között olyan méreteket ölt, amelyek korábbi társadalmi és gazdasági rendekben elképzelhetetlenek voltak: *a*

válságnyomor méreteit.

„A tőke — írja Marx a *Das Kapital* III. kötetében (2/349) — nem maga a dolog, hanem egy bizonyos társadalmi s ezzel meghatározott történelmi formához tartozó *termelőviszony*, amely valamely dolog közvetítésével jelentkezik és e dolognak sajátos társadalmi jelleget ad.”

Egy üzem — például egy gyárhelyiség gépekkel-szerszámokkal, nyers és segédanyagokkal, közvetlen és adminisztratív munkásokkal — tehát csupán a *tőkeviszonnyal megtérhelten* jelent „értéktöbbletet termelő értéket”, amely csak addig funkcionál, ameddig profitot termelni képes.

Ez az értéktöbblet vagy profit, amelyet a tőkeviszony eltulajdonít, épp úgy *kollektív jellegű*, mint a tőkeviszony maga: nem az egyes tőkeviszony által organizált munkasejtekre, hanem a társadalom egészére vonatkozik, A „*totalitás*” θ nézőpontját, amely különben a marxi társadalomszemlelet természetes velejárója, kifejezetten is hangsúlyozza Marx. így a *Das Kapital* több helyén beszél arról „a munkamenynyiségről, ami felett a társadalom egésze rendelkezik”, s amelyet a tőke — értsd: a tőkeviszony által privilegizált osztály a maga céljaira, mely embertelen, cél és határtalan profit-hajhászás, kisajátít. A munkabér lényegét az első kötet így jellemzi: a tőkésosztály a munkásosztálynak utalványt ad „a munkásosztály által létrehozott s a tőkésosztály által eltulajdonított termékeik egy részére”. A harmadik kötetnek az a híres helye, amely a profitráta (a befektetett tőke s a létrehozott értéktöbblet közti arány) csökkenéséről s a profit elosztásáról szól, három kifejezéssel is tanúságot tesz a marxi közgazdaságtan kollektív: a társas együttélés és összeműködés, „egészét szem előtt tartó szempontjairól: az egyes tőkés annyi profitot kap, amennyi reá jut „a társadalom ossztőkéje által termelt osszértéktöbbletből vagy osszprofitból” tőkéje konstans osszvetevőjének arányában.

A tőke válságnymort szülő mozgásában a következő két fázist különböztethetjük meg:

a tőkeviszony koncentrálódik, vagyis a fő termelő eszközök feletti rendelkezési jog mind kevesebb parancs helyen (Kommandostellen) gyűl össze;

a tőkeviszony immaterializálódik, vagyis a termelő eszközökhöz és egyéni vezetéshez kötött rendelkezési jog mindinkább egy darab papírra száll, — a részvényre, mely „jogosítvány a realizálandó értéktöbblet egy bizonyos részére” (Kapital III. 2/4) és — megfelelő mennyiségben — jogosítvány az értéktöbblet létrehozatala, vagyis a termelés megindítása vagy beszüntetése feletti döntésre is.

Az „*imperializmus*”, vagyis az állami hatalommal felszerelt finansz-tőke-komplexumok egymásközi harca az új piacért, az óriás arányban koncentrálódott és immaterializálódott tőkeviszony utolsó formája.

*

Végül még a *válságról* egy-két szót.

Korábbi, fejletlen technikájú gazdasági és társadalmi rendekben sem hiányzott az osztálytársadalmak közös jellemvonása: az időnként katasztrofális méreteket öltő tömegnyomor. De a tömegnyomor oka itt *tényleges nincstelenség*, vagy legalábbis a meglévő, viszonylag csekély mennyiségű javak lefoglalása egy privilegizált osztály luxusának céljaira. A tőkés temetés és társadalmi rend ezzel szemben nyomort, tömegnyomort teremt a többségből: *a tőkeviszony elosztási rendjében túlsókat termelnek a gépek és túlnagy hozadékot ad ma már a föld is*. „Túlsókat” nem abban az értelemben, hogy minden emberi szükséglet kielégítése után felesleg maradna még, hanem „túlsókat” azért, mert a mai elosztási viszonyok mellett egyre kevesebb ember képes *meglévő* szükségleti tárgyak és személyes szolgálatok vásárlására, él- és felhasználására. Túlsókat úgy, hogy eladhatatlan javak tömegeit pusztítják el a tőkés hatalmak: a papírjo-

gon rendelkező Kommandostellék ugyanakkor, amikor éhező, ruhátlan és rendes emberi hajlékot nélkülöző tömegek a legszükségesebbnek is híján vannak.

A „válság” a kapitalista termelési renddel egyidős. De a mai, 1929. végén az Egyesült Államokban kezdődött válság kiterjedés, tartam, a válságba került foglalkozási ágak tekintetében egyaránt minden előzőjénél súlyosabb.

E minden valószínűség szerint utolsó, a tőkés társadalmi- és elosztási rend egész struktúráját felörlő — ezért „strukturális” — válság két főoka

*a példátlan méretű technikai haladás
s az ipari- és agrárkrízis összeesése.*

Ami a technika fejlődését illeti, a szerszámgépek az utolsó 15 esztendő alatt egyenesen csodálatos teljesítményeket értek el ugyanakkor, amikor a hajtó- és erőgépek is a gőzerő helyett mindinkább a sokkal nagyobb kapacitású és könnyen nagy távolságokra közvetíthető elektromos erőre rendezkedtek be. Ennek megfelelően a gőzmotorral egyidejű technikai fejlettség ipari munkását, aki a javak termelésében még aktív szerepet játszott, leváltotta az elektromos motorral egyidejű ipari munka, aki mindinkább az ember helyett termelő gépek felügyelője, aki egyre jobban megszabadul a materiális termelés terhétől, aki azonban egyre gyéresebb a mindhatalmasabb gépek körül;* s aki ezért a termelt javak egyre kisebb hányadát kapja munkaereje ára, a munkabér fejében. Az ipari munkások száma egyre csökken s amíg e csökkenést mindkevésbé tudják ellensúlyozni a termelés adminisztrációjával megbízott alkalmazottak, a „má-

* Megriadtam, írja az éppen nem marxista, de sok tekintetben tiszta szemmel látó Kornis Gyula a „Kultúra válsága” című művében, amikor a Niagara vízesés erejét villamos energiává átalakító óriás műveket meglátogattam s a vezető mérnök arra volt büszke, hogy ez a gigantikus mű csak 6 munkást vesz igénybe, akik olajozzák a gépeiket...”

sik póluson” mind gigantikusabbra nő a tőke elosztó hatalma: a társadalmi munka egyre termékenyebb, a termelt javaknak azonban egyre csökkenő része szolgál dolgozók szükségleteinek kielégítésére. A megmaradó rész a tőke profitja, melyet a különböző kartelek és trösztök egyre kevesebb fellegvárból osztanak szét, mely azonban végülis csak az önmegújulás útját zárja el, amikor megszűnik kapitalista termelőeszköz, „önmagából értéktöbbletet fakasztó” érték lenni.

Korábbi kisebb méretű válságok idején az agrárnépesség fogyasztó képessége szerepelt elsősorban az ipari területen feltorlódott árumennyiség felvevőjeként. Ma ez a lassú, de biztos ventillátor se működik — abból az egyszerű okból, hogy az agárterület maga is a legsúlyosabb válsággal küzd. A technika szédületes irama megváltoztatta nevezetesen a földet művelő munka s a föld hozadéka közti viszonyt is. Ahol a földet, mint például az amerikai Egy. Államokban, vagy Argentínában, vagy Kanadában nagyüzemi alapon magas technikával művelik, ott ma már épp úgy van, mint az ipari termelő munka területén: a befektetett munkával egyenes arányban növekszik a hozadék, növekvő költség, növekvő arányban hoz gyümölcsöt. Ennek következtében a világ agrártermelése se mutatja már a régi képet: a kereslet mögött elmaradó kínálat s ezzel természetesen a földjáradék növekvő tendenciáját: a magas agrárárakat; ellenkezően, eladatlanul hevernek óriás agrárkészletek is s a strukturális ipari krízissel egyidőben súlyos válságnymor terjeszkedik az agrármunka területén is.

Eladhatatlan — *a kartelles és trösztös áron eladhatatlan* javak halmozódnak ekkép szédületes mennyiségben s amíg árnyékukban mind nagyobbra nő a leg-
elemibb szükségleti tárgyakat is nélkülöző tömegek nyomora, a rendelkező tőkés hatalmak százezerszámra öletik meg a juhokat és teheneket, milliányi ballon gyapotot égetnek el, fizetnek termőföldek parlagon hagyásáért és Braziliában 16 millió zsák babkávét vettettek a tengerbe minden zsákért 30 millrejsz (kb. 20 fillér, az

egészért tehát több mint 3 millió pengő) jutalmat fizetvén ...

Marx híres megállapítása, hogy a tulajdoni viszonyok a termelőerők s ezzel a társadalmi haladás bilincseivé váltak s hogy e bilincseknek szét kell történiök, ha a társadalom élni akar, sohasem volt aktuálisabb mint ma.

V.

A MARXI TÁRSADALOMSZEMLÉLET ALAPELVEI

Dinamizmus — szocialrealizmus — reális idealizmus

Kíséreljük meg végül a marxi gondolatrendszer ismertetése után a marxi Standort fő szempontjainak rövid jellemzését.

A marxi társadalomszemlélet mindenekelőtt

hisztórikus — dinamikus.

... Panta rei, minden folyik, — állapítja meg már Herakleitosz, aki mint Lassale Ferdinánd írja róla, „minden nyugalmat, minden változatlanságot száműzött a világból”; aki, helyesebben, először látta meg az abendlandi kultúrában, hogy minden nyugalom és változatlan-ság érzéki csalódás. S amint (hogy az ephesosi „sötét”, mert sötét problémákra világosságot deríteni akaró filozófus példáját idézzük) nem állhatunk kétszer egy folyó árjában, mert a folyóvíz minden pillanatban vizatomok új mirriádjait sodorja el testünk körül, úgy nem azonos testünk sem az élet két pillanatában, nem azonos egy virágzó orgonabokor két egymásra következő pillantásunkban. E herakleitos-hegeli elvet vette át és tisztította meg a „metafizikai sallangtól” a tudományom szocializmus megalkotója, amikor kihangsúlyozta minden társadalmi alakulat történelmi voltát s a *társadalmi változás dinamikus* okait kutatván*, a „társadalmak”, a társas együtt-

* *Dinamika* (a fizika egy fejezete) a testek mozgásviszonyait s ezek okait kutató tudomány; dinamikus tehát annyit jelent, mint benső, immanens, erőkre visszavezethető. Sztatika ezzel szemben a fizikának az a része, mely a testek egyensúlyi helyzetét vizsgálja.

élések és összeműködések termelő- és elosztó viszonyaira, a gazdasági szerkezetre, fordította a figyelmet.

A herakleitos-hegeli általános hisztorizmus ezzel

szocial- realizmussá

mélyül: Nem elég és nem is célravezető egy társadalom államhatalmi berendezkedésének vagy épp ideológiai eszméinek vizsgálata. Az alap, a „reális bázis”, melyre a jogpolitikai és tiszta szellemi felépítmény épül, az a mód, ahogy társadalmiasult emberek közvetlen szükségleti tárgyaikat, tárgyi javaikat termelik és elosztják. Marx idézi és társadalomtudományi megismeréssé emeli az arisztotelészi példát: Amíg a rokka kerekét kéz hajtja, történelmileg lehető, mert egyidejű a rabszolgaság és jobbágyság intézménye. S már e viszony: a kézzel hajtott szerszámok s a rabszolga-jobbági, valamint a gőzerős szerszámok s az ipari bérmunka történelmi megfelelésének leszögezése is mutatja, hogy a marxi „Standort” a technikai készség mellett döntőnek látja a különböző technikájú társadalmak különböző tulajdoni viszonyait is, pontosabban azt, hogy *minő viszonyban állanak a termelő munkában résztvevők e termelés tárgyi előfeltételeihez, a fő termelőeszközökhöz*. Ha a főtermelőeszköz, a föld nagybirtokosoké s a dolgozók a földet valóban arcuk veritékével, mert a legprimitívebb munkaeszközökkel, például faekével művelik — ha a földművelő kis földdarabokra, parcellákra, van ugyan már telepítve, de a föld tulajdonjoga még a földesúr, akinek a jobbágy örök robottal és növekvő tizedekkel tartozik — ha a munkás már gép mellett áll, de a gép s a gépi segítséggel létrehozott munkatermék nem az övé, hanem a „tőkésé”, aki neki munkaereje ára fejében munkabért fizet ... mindez esetekben különböző gazdasági és társadalmi rendekkel állunk szemben. *A fő termelőeszközök feletti tulajdoni és rendelkezési jog* a döntő, a punctum saliens; a „tőke” épp egy ily tulajdonjogi forma, az osztály társadalmi eltulajdonítás egy történelmi viszonya.

mely sajátos históriai adottságok között keletkezett és bizonyos históriai adottságokig tart — egy viszony a társadalmi munka részesei és haszonélvezői között, amely végső fokon („in letzter Instanz”) az egész államhatalmat és ideológiai felépítményt befolyásolja, ép *tőkés gazdasági és társadalmi rendet* teremt.

E szocialrealizmus állítja fel a „Das Kapital” közgazdasági kategóriát és fejlődési tendenciáit, látja meg a tőkeozgás és tőkehalmozódás leviatán formáit, melyek elállják a társadalmi vérkeringés útját, mint a méz az élő organizmus ereiben. S e szocializmus ível a

reális idealizmus

biztonságába, amidőn nem csupán a „bilinccsé” vált tulajdonviszonyokat látja, hanem „széttörésük” szükség-szerű folyamatát — az osztálytársadalmi történes tulajdonképeni értelmét, „a társadalom előtörténetének” lezáródását is megpillantja.

A való *idealizmus*: az *ésszerűség*, a valóság azonoságainak fogalmiképekkel való rögzítése és magyarázata nem csupán ismeretelméleti már itt: nemcsak a felismerő tevékenység lényegét kutató s az eszmét, a fogalmi képet, ősi spirituális sallangoktól megszabadító; nem is csak természettudományi, vagyis a testek világában, az azonos tárgyak s a bennök és körülök végbemenő változásokban eszmei rendet teremtő, hanem *társadalomtudományi*:

így és így van a valóság szociális szektorában; ezek és ezek a társas „Sein und Werden” törvényszerűségei.

Ezért célszerű ezt és ezt: a társadalmi fejlődés irányában levőt akarni és cselekedni — a szükségszerűt céllá emelni... ezzel „Geburtswehen abkürzen und mildern ...”

Mert különben az új társasalakulat megszületése előtt utód nélkül pusztul el a régi.

II. Rész.

A HIÁNYOSSÁGOK.

Bevezető.

Kétségtelen, hogy a marxi gondolatrendszer alapmeglátásait igazolta a legfőbb kritikus: a történelmi alakulás, az idő.

Igaz az alapmegismerés: *az ökonomikus realizmus nézőpontjáról meglátott és formulázott alaptörvény*, melyet Marx a „társadalom ökonomikus mozgástörvényének” nevez, mely szerint osztálytársadalmak a bennök fellépő és fokozódó osztályellentét nyomása alatt alakulnak és fejlődnek.

Igaz a történelmi applikáció: *az alaptörvény alkalmazása a tőkés gazdasági és társadalmi rendre*, a „Jas Kapital” kategóriái, amelyek megállapítják, hogy a tőke, vagyis a fő termelőeszközök s az általuk létrehozott munkatermékek feletti rendelkezési jog mind kevesebb kézbe koncentrálódik, hogy a tőkeviszony immaterializálódik s hogy ennek az „akkumulációnak” következtében a tőkeviszonnyal megterhelt munkatermékenység maga lesz a szociális elnyomorodás főforrásává, a mind nagyobb mérvű válságok szülőjévé.

Igaz a felismerés jogán felállított normatív szabály, hogy a mai társadalom életerejének időnkénti pusztító hatású megbénulása ellen csak egy orvosság van: *a szociálissá vált termeléshez igazodó szociális elosztás*.

A marxizmus legsúlyosabb hatású hiányossága *nem is elméleti, hanem mozgalmi természetű*. Marx

felkutatta a tőkés gazdasági és társadalmi rend fejlődésirányait, „tendenciáit”, de kiépitetlenül hagyta a megfelelő politikai magatartás alapszabályait;

megalkotta a társadalom ökonomikus mozgástörvényét, de helyet hagyott az „evolúció — revolúció” álproblémájának;

létrehozta a világtörténelem egyik legnagyobb jelentőségű és máig kétségtelenül legtudatosabb tömeg mozgalmát, de a vágso útmutatások homályossága és kétértelmősége következtében lehetővé tette a „forradalmi osztály” két egymással marakodó pártra való szakadását.

A marxi koncepciónak legsúlyosabb horderejű hiányossága ép az, hogy

hiányzik belőle az eszmei biztonságú államelmélet.

Marx több helyen (így különösen az 1857-ben írt és Kautskytól 1903-ban, a „Neue Zeit” hasábjain nyilvánosságra hozott „Általános Bevezetésben”) ígéri ugyan, hogy külön fog foglalkozni az állam problémájával. De tudjuk: amíg a tőkés „gazdasági szerkezet” vizsgálata, egyetemes és sajátos kategóriáinak felderítése, vagyis a marxi közgazdaságtan a „Das Kapital” vaskos köteteire dagadt, a marxi államelmélet ép úgy mint a marxi ideológiatan voltaképp csak azokban az aforizmákban és jegyzetekben él, amelyek a társadalomtudományi kutatás számára sokszor felbecsülhetetlen értékűek, de rendszeres és következetes magyarázatot nem adnak.

Röviden, a marxizmus eredeti betűszerű formájában *túlontúl gazdaságtan*: ezernyi oldalakra menő ökonómia és alig néhány oldal szociológia, alig néhány szétszórt jegyzet, közvetlen útmutatás.

S ez a túltengő ökonomizmus annál súlyosabb következményekkel járt, minél nyilvánvalóbbá lett az utolsó évtizedek szociális alakulása folyamán, hogy a „tudományos szocializmus” lényegében aktivitást igénylő, embert és tömeget formálni akaró politika—mozgalom, amelynek sikere a humanitás élet-halál kérdése, amelynek ezért nem a közgazdaságtan, hanem az általános szociológia (társadalmi csoport- és fejlődéstan), a társadalmi

lélektan s a tudás-szociológia (ideológia-tan) területén vannak a legperdöntőbb problémái. Mozgalom, melynek nem csupán azt kell tudnia a helyes kollektív cselekvés érdekében, hogy mi a profit- és értéktöbblet-ráta, hanem azt is, hogy minő motívumok formálják az embert szociális életében, mi például irigység és nagyra vágyás, mi lelkesülés és illúzió; nem csak azt, hogy minő viszonylat a tőke, hanem azt is, hogy minő viszonylatok alakulnak a szervezkedésben és mi a beatus possidens — a „boldog birtokló”, a bürokrata pártember sokszor tapasztalt és oly nagyon emberi, de oly kevésbé ismert lélekállapota. Nem csak azt, hogy miként akkumulálódik a tőke, hanem azt is, hogy miként fejlődik tudás, kultúra és nemzet, mi a szép, és mit jelent minden vallások talpköve: az elámulás. És nemcsak azt, hogy mi osztályellentét és osztályharc, hanem azt is, hogy hogyan lehetséges a tőkeviszony által elnyomott és kizsákmányolt társadalmi munkarétegek összeműködése — nem a proletariátus számbeli túlsúlya következtében (ez a jövendölés nem következett be), hanem a szocializmus fejlődő eszméinek igazsága és morális túlsúlya jogán.

A marxi betű túltengő ökonomizmusa az, ami revideálandó. Mert ez felelős azokért

az általános szociológiai^ társadalomlélektani és tudásszociológiai hiányosságokért is, amelyeket egy modern konstruktív szocializmusnak épp úgy reparálnia kell, mint a marxi betűk kétértelmű állam és forradalom-elméletét.

I.

EVOLÚCIÓ-REVOLÚCIÓ.

A kétértelmű állam- és forradalomelmélet.

A marxi betű államelmélete nem jutott túl azon a formán, ahogy Marx egyéni fejlődése kezdetén *a hegeli állambölcseletre való feleletképen* megalkotta-

Hegel szerint az állam az Eszme valósulása, „Isten lépése a földön”. S amikor a fiatal Marx — mint a „Rheinische Zeitung” vezércikkírója, a kölni falopási törvény tárgyalása idején — megdöbbenve ráeszmél, hogy mi is voltaképp, az osztálytársadalom „cinikus valóságában”, ez az Isten lépése a földön, felállítja a hegelivel szemben a maga ellenkezően túlzó tételét: Az állam éppen nem égi eredetű, hanem a mindenkori uralkodó osztály s ezzel a rabszolgaság, feudális vagy tőkés kizsákmányolás eszköze — „*Unterdrückungsmaschinerie*”, elnyomó, masinéria az uralkodó osztály szolgálatában. A Kommunista Kiáltványban képviselt államelmélet aztán ezt az elvet fejleszti tovább, amidőn a proletariátus feladatává teszi a politikai hatalom megszerzését s a proletár-állam erőszakának érvényesítését a gazdasági szerkezet s a társadalmi felépítmény átalakításában.

... A proletariátus osztállyá szerveződik, megszerzi erőszakkal az államhatalmat s az államhatalom segítségével alakítja át a gazdasági- és társadalmi rendet... Ez a Kommunista Kiáltvány állam- és forradalom elmélete, melyet Friedrich *Engels* — számolva a marxi gondolatrendszer szükségszerű fejlődésével a revolucionizmustól a tudományig — leváltott ugyan egy új állam-

elmélettel, de amely lidércfényként ott káprázott és kápráztatott, mint a Kiáltvány „forradalmi elánja”, minden konstruktív-szocialista elképzelés mögött, úgy hogy úgyszólván a híres pamflet népszerűsége és tekintélye akadályozta meg egy metódikus biztossága „politikai elmélet”* keletkezését.

Ami most az engelsi művekben lefektetett államtant illeti, úgy ez az ökonomikus mozgástörvény alapelvein nyugszik, mert megállapítja, hogy

a) „állam” akkor keletkezik, amikor a társadalom a termelőeszközök felett való privilegizált tulajdonjog következtében osztályokra bomlik (az állam funkciója ép az osztályellentét által labilissá vált társadalmi rend fenntartása);

b) az állam hivatását úgy tölti be, hogy vagy az uralkodóosztály akarátának hűséges végrehajtó szerve, vagy pedig (kivételesen) a rövid időre egyensúlyba jutott osztályok között közvetít;

c) minthogy az állam az osztályellentét következtében fellépő társadalmi súrlódások kiegyenlítője, élete is csak addig tart, ö amíg az osztályoké. Amint megszűnnek az osztályok, megszűnik az állam is. „A társadalom, mely a termelést a termelők szabad és egyenlő asszociációja alapján újjászervezi, oda fogja helyezni az állami gépezetet is, ahová majd akkor tényleg illeni fog: a régi-ségek múzeumába a szövőszék és bronzbalta mellé.”

Az engelsi államtan tehát szigorúan marxi alapokon nyugszik, de mégis tovább megy egy nagyon jelentős lépéssel mint a Kiáltvány, amikor — számot vetve a közben létrejött *ökonómiai, államszerkezeti és szociálpszihikai változásokkal* — leszögezi

egyfelől azt, hogy az államhatalom megszerzésének módja nem az erőszak, hanem a demokrácia;

* Hans Kelsen, a kiváló jogtudós, nevezi „Der Sozialismus und del Staat” című jelentős munkájában, „politische Theorie”-nak a marxizmus kiépítetlen államelméletét.

másfelől azt, hogy a közakarát demokratikus alakítása már az államhatalom megszerzése előtt lehetővé teszi a gazdasági szerkezet, a jogpolitikai szerkezet, s a tiszta-szellemi formák alakítását, a szocializmus irányában való fejlesztését.

A XIX. század evolutív-optimisztikus társadalom- és világszemléletének egyik klasszikus formája ez, mely szinte a „természeti törvény szükségszerűségével” várja a szabad emberi tevékenység minden felesleges gátlásának megszűnését, s amely (ez, épp a marxi jelleg) a Herbert Spenceri síái^s-állapotra következő *contractus*-állapot eljövételét a „gazdasági szerkezet” szükségszerű fejlődéséből vezeti le.

A háború előtti szociáldemokrácia pártjai ennek az

engelsi koncepció-
nak megszűnését, s amely (ez épp a marxi jelleg) a mat, de csak azért, hogy az államhatalom segítségével *meggyorsítsák és befejezzék* a tőkés gazdasági és társadalmi rend átalakulásának demokratikus folyamatát; hogy így az állam „utolsó ténykedését”: a termelőeszközök teljes köztulajdonba vételét s a tőkeviszony megsemmisítését elérjék. A szociáldemokrácia háborúelőtti pártjainak minden neves képviselője — Bebeltől és Kautskytól Vanderweldeig és Loriáig — híve maradt államfelfogásában az engelsi koncepciónak, mely, nyilvánvalóan nem a páratlan baráti viszony, hanem a szel-lemtörténelmi és társadalmi fejlődés jogán, megfelelt a marxi alepelveknek, amikor leszögezte:

a megszerzendő szocialista államhatalom állami kapacitással, biztossággal és gyorsasággal fejezi be az ökonomikus-szociális átalakulást, s aztán megszűnik, hogy helyet adjon a szocialista termelés és gazdasági rend „szabad és egyenlő asszociációjának”.

Bebel Ágoston kifejezetten hangsúlyozta ezt a német birodalmi gyűlés „Zukunftsbate”-jában: „A szocializmust végső fejlődési fázisában nem az állam érdekli, hanem az állam megszüntetése s a közigazgatás olyan szervezetének megteremtése, melynek nincs egyéb feladata, mint a termelési-és csere-folyamatok vezetése, egy olyan szervezet tehát, amelynek semmi köze sincs a jelen államához.”

Emil *Vandervelde* „A kollektizmus s az ipari evolúció” című 1900-ban Párizsban megjelent könyvében is olvashatjuk: „... ha a kollektizmusnak az volna az eredménye, hogy növelné a kormányzó állam hatalmát, előmozdítaná az állam zaklató beavatkozását a magánéletbe s a személyes fogyasztásba, úgy igazán nem volna érdemes a munkaadó zsarnokságát a kollektív zsarnoksággal helyettesíteni”.

A háború előtti szociáldemokrácia tehát *a demokratikus átalakulás objektumai közé sorolta az államot is*: amint a materiális javak termelése és elosztása, amint az emberformálás elvei és az emberi magatartás hogyanja, úgy alakul át a demokratikusan szervezendő népakarat segítségével a „társadalom legfőbb szervezett ereje” (Marx): az állam is.

Későbbi német és osztrák marxisták aztán nem is anynyira a jövő állam egykori megszűnésére, hanem a jelen államának átalakítására vetik a súlyt. így Kari *Kautsky* a, *Neue Zeit* 1912. évfolyamában (XXX. 727. oldal): „... nem az állam erőszakszervének elpusztítása, hanem a hatalmi viszonyok eltolása az államhatalom belől a cél.” Sőt Karl *Renner* a háború alatt megjelent „Marxismus, Krieg, Internationale” című elsőrangú könyvében egyenesen igényli az államot: „Amíg az ökonómia mind kizárólagosabban a kapitalista osztálynak, az állam mindinkább a proletariátusnak szolgál”: épp, mert demokratikus úton a proletariátus szolgálatába állítható.

*

Ez a logikus és nagyívű elgondolás nem volt ugyan sehhol lefektetve a szociáldemokrata elméletben (— és kétségtelen, hogy csak egy metódikus biztossága állam-és forradalomtan hiánya tette lehetővé a lenini. jojrimizizmust* —), de az *egyöntetű aktivitás hitelességével* élt a háború előtti szociáldemokrata mozgalomban:

* Nem az orosz forradalom nagy áron elért *eredményeiről*, hanem szentté avatott *forradalmi módszeréről* lesz itt szó.

A társadalom legfőbb szervezett ereje az állam. Ez az állam a szocialista átalakulás szolgálatába állítandó.

E szolgálatba állítás csak úgy lehetséges, ha a munkásosztály demokratikusan szervezett erejével megszerzi az államhatalmat.

Az államhatalom demokratikus megszerzése közben folyik a gazdasági szerkezetnek és kulturális felépítménynek átalakítása, mely átalakítást ép a megszerzett államhatalom fejez be.

A „társadalom” vagyis a technikus-ökonómikus szerkezet, a nevelő-emberformáló intézmények s a hatósági szervezet *demokratikus átalakítása* — ez volt a cél, amelyet egy számában növekvő és akarata egységében épúgy mint intellektuális és morális fölényében imponáló nemzetközi proletariátus állított maga elé s amelynek megvalósulását nem minden jog nélkül vélték megélni, az élők közt üdvözölhetni, e proletariátus legjobbjai. Ám ez egységes elgondolást, mely — újra csak az egyöntetű mozgalom erejével — először a szocialista nevelési és emberformálási intézményeket igyekezett kiépíteni, a példa és meggyőzés útján mindnagyobb befolyásra tett szert az önkormányzati intézményekben, ezzel lényegesen befolyásolta a gazdasági szerkezetet is, és a legjobb úton volt az államhatalom megszerzése felé — a szociáldemokrácia jövőt alakító elméletét és mozgalmát derékon törte ketté a világháború: A Leviatán formában nyilatkozó államok sokmilliónyi emberéletet, elképzelhetetlen méretű anyagi és erkölcsi értékeket áldoznak a pusztulás molochjának s a hadiszervezet mellett csak szegényes, tengődő, halálra szánt életet engedélyeznek minden egyéb szervezett társadalmi erőnek. A háborús pszichózis megfosztja a tömegeket a békés szervező és építőmunka tiszteletétől, a fegyver és az erőszak imádatát plántálja beléjük s ahol összeomlás fejezi be a tömeges embermészárlást, csak az irányító tendenciák lesznek újak, amelyek átveszik a meztelen erőszak felett való rendelkezést.

Ez a háborús pszihózis szülte azt az elméletet is, mely óriás hatással volt az utolsó két évtized szociális és szocialista tömegakarásaira:

Lenin állam- és forradalom-elméletét

A leninizmus vagy bolsevizmus nervus reruma ez az állam- és forradalomtan, melynek keletkezését és lényegét röviden a következőképp jellemezhetjük:

Lenint Zürichben éri a februári orosz forradalom kitörésének híre. Pétervárra való útrakelése, a háborús Németországon való híressé vált átutazása előtt búcsúlevéllel fordul a zürichi munkásokhoz, ahol elismeri,

hogy az Oroszországban kitört forradalom „agrár- és polgári demokrata” jellegű

s hogy az orosz proletariátus, épp a fejletlen orosz szociális viszonyok következtében, még képtelen a szocialista forradalom vitelére s a szocializmus megvalósítására.

E tipikusan evolutív- marxista forradalomelmélet-hez csupán csak azt teszi hozzá, hogy az orosz proletariátus „, azonban képes a folyamatban lévő orosz forradalom elmélyítésére s a szocialista átalakulás *megkezdésére ...*” A zürichi búcsúlevél e látszólag lényegtelen megjegyzéséből alakul ki aztán *tipikusan és egyszerien orosz viszonyok között* a leninizmus.

... 1917 április 4-én, a pétervári finn pályaudvar cári fogadótermében tartja az orosz földre visszaérkezett Lenin első rövid, néhány szóból álló beszédét, ahol számot ad arról, hogy hogyan képzeli ő ez elmélyítést és megkezdést: Az imperialista népek közti háború az osztályok közti polgárháborúvá formálandó... a fegyverben lévő ipari munkás és paraszt tömegekből a forradalmi munkás- és parasztállam megalakítandó ... e fegyveres tömegek állandó szankciója mellett az új: szocialista termelési és elosztási rend megszervezendő... Ez a koncepció, a leninizmus e csírában levő eszmevilága villan át a néhány szavas válaszon, melyet Lenin az üdvözlé-

sere küldött Tscheidze régi fordulatokban gazdag unalmas beszédére s egy hatalmas bukásával a kezében ads amely, tudjuk, saját pártjának vezető emberei között is határtalan megdöbbenést kelt.

Ha e tételek, melyek néhány nappal később a pétervári „*Pravda*” áprilisi téziseiként is megjelentek, közelebbről szemügyre vesszük, nyilvánvalóvá lesz, hogy a *kommunista kiáltvány állam- és forradalomelmélete* nyer itt alkalmazást az orosz viszonyokra, melyek 1917-ben sok tekintetben azonosak voltak a múlt század középi német és nyugateurópai viszonyokkal: Amint a Kiáltvány a proletár államhatalmat s az államhatalom erőszakkal való megszerzését a szocialista cél szolgálatában, úgy követelik Lenin áprilisi tézisei a proletár államhatalom- és forradalomelmélet a szociáldemokrácia államaszt tömegekből, valamint ez államhatalom kíméletlen akcióját a szocialista társadalmi rend megvalósítására.

Az orosz viszonyok közé visszaérkezett, az orosz proletárszervezkedés 1917 júniusi leverését megélő s a győztes „advokát” Kerenski elől a föld alá menekülő Lenin rendezi aztán 1917 szeptemberében sajtó alá azt az „*Állam és forradalom*” című brosúrát, mely a leninizmus elméletének és mozgalmának első bibliája.

Ez a kis hírhedt, Marx—Engels citátumokkal teletömött, valójában primitív írás, mely a marxi állam- és forradalomelméletet leegyszerűsíti *az orosz viszonyok s a háborús pszichózis erőszakimádatának céljaira*, kertelés nélkül megállapítja:

„Mi a szocialista forradalmat *mai emberekkel* akarjuk véghezvinni” (tehát olyanokkal, akiket még nem alakított át egy hosszú és békés időben virágzó demokratikus nevelőmunka) s *az orosz termelő viszonyok között* (tehát nem a termelő eszközök fejlettségének „mechanikus” értelmezésével, mely szerint csak magas fejlettségű termelés teszi lehetővé a szocialista átalakulást). Ha e koncepcióval mereven — s amint a következmények mutatják, minden joggal szemben is szállott Kautsky a diktatúra elve ellen írt brosúráiban, amikor leszögezte ismételten, hogy a szocializmus megvalósítása csak olyan munkásosztály műve lehet, „mely elég erős és intelligens, hogy *maga* vehesse kezébe a társadalmi vi-

szonyok rendezését...”, kétségtelen, hogy az orosz viszonyok helyi és történelmi lehatároltsága bizonyos mértékben igazolta a diktatórikus erőszak szükségességét.

a burzsoá állam-berendezkedés megsemmisítésére (úgy, hogy „kő kövön ne maradjon” s a proletárállam intézményes megalapozására;

valamint a termelés-elosztás s ezzel az egész társadalmi berendezkedés szocialista átalakítására.

Lenin azonban ahelyett, hogy kihangsúlyozta volna az orosz átalakulás történelmi egyszeriségét, felállít egy gyökerében *hibás és európai hatásában vészes egyetemlegességet*:

A szocializmus demokratikus úton való megvalósíthatá-
«ának lehetősége öncsalás. Minden forradalmi átalakulás „egyetemes törvényszerűsége” az erőszak, a szocialista forradalomé is. A burzsoá államot is erőszakkal váltja le a proletári állam s ez a proletár állam — „a fegyverben álló munkások és parasztok” — fegyveres hatalmát két célra kell, hogy felhasználja:

Miben különbözik tehát a leninista-bolsevista állam- és forradalomelméletet a szociáldemokrácia államtanától Abban, hogy

egyetemlegesen, minden helyen s a történelmi fejlődés minden korszakában, tagadja a demokratikus átalakulás lehetőségét s a szocialista gazdasági és társadalmi rend megvalósítására az államhatalom erőszakos megszerzését és diktatórikus akcióját követeli,

míg a szociáldemokrata állam- és forradalomelmélet szerint állam éppúgy mint forradalom „történelmi kategória”: *A „forradalom” értelme, funkcionális megjelenési formája az egyes történelmi korszakok szerint különböző.* A feudális korszakot lezáró s a tőkés rendet útjára indító úgynevezett *polgári* forradalom más államhatalommal áll szemben, más tömegakciókat ismer és más célokat valósít meg, mint a tőkés korszakot lezáró s a szocialista társadalmat megteremtő úgynevezett *szocialista* forradalom.*

* Ezért beszél Marx csupán a „szociális forradalom korszakáról” (Epoche der sozialen Revolution).

Nem kétséges, hogy melyik állam és forradalomelmélet felel meg a valóságnak, melyik írja tehát elő a helyes cselekvés szabályait.

Hangsúlyozzuk még egyszer, nem az orosz eredményekről van itt szó, amelyeket ép Lenin szerint az orosz távolságok s az orosz szenvedő készség és képesség tették lehetővé. Még csak nem is az orosz forradalom mód-ezeréről, melyet bizonyos tekintetben igazolt az orosz viszonyok történelmisége. Hanem e *forradalmi módszer általánosításáról*, szentté és érinthetlenné, „hamisítatlan” marxivá való avatásáról, holott a marxizmus elemi ismerete is nyilvánvalóvá teszi, hogy *a forradalmi átalakulás hogyanja is „történelmi kategória”*, vagyis a társadalom fejlettségi fokának függvénye.

A leninizmus ugyan csakhamar túlhaladt azon a kezdeti nívón, melyet az 1917 szeptemberében sajtó alá rendezett „Állam és forradalom” brosúra képvisel. Nemcsak *Trocki* ismerte el nagyszabású művében — Az orosz forradalom történetében —, hogy az orosz forradalmi módszert az orosz viszonyok *történelmi egyszerisége*: a feudális elmaradottság s az imperialista elnyomás „*kombináltsága*” szentesítette,* nem pedig a forradalmi erőszak „egyetemleges törvényszerűsége”, ahogy Lenin az

* *Trocki* két statisztikai adattal ragyogóan jellemzi ezt az egyszeriséget, egyszeri „kombináltságot”: a cári oroszország feudális-burzsoa elnyomását. 1. A magántulajdonban levő földből 70 millió deszjatin fölött 30 ezer nagybirtokos rendelkezett, 10 millió parasztszaládnak is körülbelül ennyije volt... 2. Amíg az Egyesült Államokban az üzemeknek 17.8%-a foglalkoztatott ezren felüli munkást, ez arányszám Oroszországban 41.4% volt. „A fontosabb ipari kerületekben az arány még nagyobb, Pétervárt 44.4, Moszkvában egyenesen 57.3 percent”. A háborús ipar Péterváron 1917-ben, a forradalom évében, 400 ezer munkást koncentrált, ebből 335 ezer dolgozott óriás üzemekben. — Ez egyszeriséget hangsúlyozza ki *Edward Heimann*, az újabb német marxista-szocialista gondolkodás ez egyik legkiválóbb képviselője is (1. a következő fejezetet) „Socialism And Democracy” című angolul megjelent írásában: „Kétségtelen ma már, hogy a kommunista Programm (ideértve természetesen a bolsevista forra-

„Állam és forradalom”-ban hirdeti. Lenin maga is csakhamar erőszak-filozófiája gondosabb megalapozására törekszik. Az erőszak mint forradalmi módszer már saját későbbi írásaiban sem egyetemleges, hanem csak történelmi szükségszerűség, amelyet két történelmi tény: a világháborús a késő- vagy monopol-kapitalizmus *imperialista korszaka* igazol: A világháborúban felfegyverzett munkás és paraszttömegek, a „legalitás és autoritás” iránt érzett tiszteletük lényeges megcsökkenése olyan két adottság, melyet a szocializmusért küzdő forradalmi akaratnak be kell kapcsolnia számításaiba; annál inkább, mert a kapitalizmus a pénzügy- és monopol-tőke korába ért és új imperialisztikus háborúk poklába fogja dönteni a világot, ha a szocializmusért szervezett proletár erőszak nem fosztja meg a tőkét az új tűzgyújtás, a világ új lángborításának lehetőségeitől...

Kétségtelen, hogy az egyes államhatalommal felszerelt pénzügy- és monopóliumok imperialisztikus étvágya nem csökkent. Franz *Sternberg*, az „Imperializmus” szerzőjének pompás készülségéről tanúskodó művei megőrző képét adják ez alakulásnak s az ellene harcba állítható erőfaktorok lassú bénulásának is. De igazolja-e vajjon a halálos veszedelem növekedése az állítólagos egyetlen gyógyszert: a proletariátus lenini erőszakos forradalmát? Nincs-e szinte történelmi méretű tragikum benne, hogy a Sternberghez hasonló eszmei ember horizontja és relativitása is elszűkül a „kauzaldialektika” ködében s a sternbergi szociális realizmus is, mely egyébként gondosan vizsgálja a tőkés gazdasági és társadalom „programját” ép úgy, mint a későbbi Sztalin-programot is H. D.) speciális orosz viszonyok szülöttje”. „Semmi sem felel meg az orosz viszonyoknak régebben industrializálódott országokban. Itt mindenütt erősen él a parasztban szabad munkájának hagyománya. A társadalom minden rétege ön- és osztálytudatos és organizált, féltékenyen őrökdi szociális helyzetén... Ily körülmények között a proletár forradalom lehetetlen. Az orosz programra mint egyetemleges program érvénytelen”. (Social Research, August 1934.)

sadalmi rend adottságait, a proletár erőszak csodavárásába primitivizálódik ugyanakkor, amikor más oldalon elismeri, hogy a számában csökkenő és akarátában megtört proletariátus ellen egyre növekednek a — főleg paraszti és intellektuális jellegű szembeállítások.

A lenini proletár erőszak-elmélet az imperializmus ellen való küzdelem ügyét sem vitte egyetlen lépéssel sem előre. Sőt, amikor megtörte az európai munkásosztály szellem- és akarategységét, nagy mértékben hozzájárult az imperialista tendenciák megerősödéséhez.

A lenini proletár erőszak-elmélet ma már a múlté. Ma, amikor Sztálin is, nagykegyesen, megengedi az európai proletariátusnak, hogy „használja ki a mellette szóló törvényeket, másszóval a demokráciát” (H. G. Wels-szel való beszélgetés), kétségtelen ez. Európai viszonylatban a leninizmus nem is ért el mást, csak töméntelen megpróbáltatást és végleges kiábrándulást. Nehéz és céltalan megpróbáltatást azon államok proletariátusa számára, ahol az erőszak-elmélet visszaütött, vagyis ahol a konzervatív államhatalom bolsevizmus-ellenes középosztályokra támaszkodva létrehozta a jobboldali diktatúrát. És végleges és egyetemes kiábrándulást mindenütt, mert felérezte az európai proletariátussal a demokrácia elvének: a közakarat demokratikus alakíthatóságának élet-halál fontosságát, és megértette vele, hogy e demokrácia, fejlettségének mai korszakában, parancsolólag követeli a jövő építés minden harcos szervezetétől a legnagyobb fokú építő aktivitást: a *konstruktív szocializmust*.

*

A konstruktív szocializmus elméletének ezért ép az egyik legfontosabb és legaktuálisabb tennivalója, hogy tisztázza

a demokrácia és az állam,

valamint

az állam és CL szocialista átalakulás

viszonyát.

„*Demokrácia*”, amint köztudomású, görög eredetű szó és népuralmat jelent. Modern értelmében egy *bizonyos közakarat- és társadalomszervező módszert* jelöl, ép úgy mint „hűbérrendszer” vagy „abszolút monarchia”.

Amint a hűbéri rendszer feudális földesurak kardjára, váraira és zsoldosaira — a királlyal az élen (primus inter pares) — bízta a közakarat képzését, az államhatalom szervezését s a jogszolgáltatást; amint az abszolút monarchiában nyugodtan állíthatta XIV Lajos, hogy ő az állam, mert *egy személyes* irányítása alatt *álló* kabinet (vagy kamarilla) kezébe futott össze a központosított hadseregére és közigazgatásra támaszkodó államszervezet, úgy

a demokrácia közhatalom- és államformálási elve a *népakarat*; a demokrácia lényege az, hogy *mind fejlettebb intelligenciájú, önsorsukról mind tudatosabban dönteni tudó szervezett dolgozó tömegek* választják vezetőjüket, képezik küldötteik és választottaik segítségével a törvényhozó és törvényvégrehajtó hatalmat.

Minden gondolkodó tudja, mily nagy és mily súlyos probléma ez és minden gondolkodó igazat fog adni I. Harold *Laski*-nek, a legdemokratikusabb angol alkotmány s a győzelmes Labour Party jogtudósának az angol egyetemen, hogy a demokrácia sorsdöntő problémája épp az, meg tudja-e találni a kellő férfiakat az állami gépezet, a törvényhozás és törvényadminisztráció irányítására.*

* Democracy is a problem of finding *men apt to the use of its machinery*”. Jellemző a probléma aktualitására, hogy arra az eredményre, amit *Laski* e szavakkal 1922-ben hangszúlyozott Political Grammar-jében, egy Párizsban megjelent könyv, *szinte folytatva a gondolatmenetet*, 1934-ben jut el: „Il faut bien comprendre que le plus grand nombre de ceux qui en ce moment sentent la séduction des dictatures, sentent seulement la difficulté de réaliser cette *démocratie autoritaire*”. Meg kell végre értenünk, hogy a diktatúrák varázsa alatt állók legnagyobb része voltaképp csak az *autón*.

Mégis, a történelem s a jelen példaadása nyomán le kell szögeznünk, hogy az állam mint jogalkotó és jg-
végrehajtó szervezet a dolgozó tömegek szolgálatába: ak-
kor állítható a legkönnyebben, ha e szervezett dolgozó
tömegek a demokratikus rendező elv alapján maguk kon-
trollálják sorsuk irányítását, vagyis maguk választják
sorsuk irányítóit. Mert e szervezett dolgozó tömegek ön-
tudatosságuk arányában találják meg a közös „plattfor-
mot” a közös ellenség: a monopol- és finánckapitalizmus
elleni küzdelemre.**

Ezt a kétszerkettőt — a társasélet fejlődésének ezt
a leglényegesebb tényét: azt, hogy fokozódó önfegyelem-
ben és fokozódó öntudatban szervezett dolgozó tömegek
a demokratikus állam segítségével saját céljaik szerint
alakíthatják a társadalmat s így „evolutív” úton érhetik
el a „revolúció” célját: a tulajdoni-társadalmi rend át-
formálását — az elektromos összefüggésű repülőgépes
és rádiós társadalmak ez óriás lehetőségét homá-
lyosította el a leninista-bolsevista forradalomelmélet
erőszak-primitivizmusa. Az utolsó órában, mielőtt va-
lóra, vált a lázalom: az „Untergang des Abendlandes”,
úgy látszik megtört a varázs. Nem csupán Moszkvából
hangzanak új és szelíd fuvola hangok a demokrácia ér-
tékéről és jelentőségéről — oly messzi vagyunk tőlük,
oly mások az útjaink, hogy ez semmit sem jelentene, sőt
annyi súlyos év és tapasztalás után csak bizalmatlanság-
gal tölthetne el bennünket —, az *európai proletariátus*
maga eszmélt saját hivatására és keres új ösvényeket a

tatív demokrácia realizálásának nehézségeit érzik. (M. *Dra-
howitsch*, *Fragilité de la liberté et séduction des dictatures*.)
A kérdés részletes taglalására e könyv utolsó fejezetében té-
rünk vissza.

** *Henrik de Man* konkretizálja a belga munkaterv el-
méleti alappontjaiban ezt a „közös ellenséget” — *l'adversaire*
commun des classes travailleuses, a dolgozó osztályok közös
ellenségét —: „a monopolkapitalizmus és elsősorban a finánc-
kapitalizmus”. Lásd e fejezet első függelékét: *Hendrik de*
Man s a szocialista munkaterv.

régi cél felé. S ez a régi célba néző, de új gazdasági-, szociál- és állampolitikai taktikákat szem előtt tartó építő akarat alkotott már — mi lehetne nagyobb bizonyíték életerejére — pozitív formáját is.

Nézzük a legjelentékenyebbet: Henrik *de Man* szocialista munkatervét.

HENRIK DE MAN S A SZOCIALISTA MUNKATERV

A „*Plan*” *alapelveit* a következőkben terjesztette a Pontigny-i nemzetközi konferencia* elé Hendrik de Man:

1. A mai strukturális krízis annak következménye, hogy a tőkés társadalmi rend a finánctóke, a monopóliumok s a gazdasági nacionalizmusok korába ért.

2. E strukturális krízissel szemben mit sem használnak a szocialista mozgalom eddigi reformtörekvései, melyek méltányosabb elosztást, több munkabért, kisebb munkaidőt stb. igyekeznek a munkásosztály számára biztosítani. (Ez „elosztási reformok” után való törekvést nevezi de Man „reformizmusának”.)

3. A szocialista mozgalomnak, ha meg akar birkózni a reakciós veszedelmekkel, el kell hagynia eddigi passzív magatartását, mely konjunktúra idején e konjunktúra kihasználására (a reformizmus szellemében való kihasználására) és válságok idején a reformizmus eredményeinek megvédelmezésére szorítkozott. A szocialista mozgalomnak az aktivitás terére kell lépni oly munkatervek alkotásával, melyek a krízis okainak megszüntetésére irányulnak s amelyek célkitűzései nem távoli ideálok többé, hanem közvetlen megvalósíthatók.

* A franciaországi Pontigny-ben, 1934 szeptember 14-től 16-ig tartott konferencia összehívói a brüsszeli *Szociális tanulmányok irodája* (Bureau d'études sociales, vezetője de Man) s a *Közszolgálati alkalmazottak svájci szövetsége* (Schweizerischer Verband des Personals öffentlicher Dienste) voltak.

4. Ez aktivitásnak egyelőre nemzeti területen kell mozognia s a belpiac reorganizálását kell megszerveznie.

5. Közvetlen teendő: a krízis elleni küzdelem nemzeti határokon belől, de természetesen a nemzeti termelés nemzetközi viszonylatainak figyelembevételével. Távlatos teendő: a monopol-kapitalizmus elleni szociális erők megszervezése a közület egyetemes érdekeit szolgáló akció szolgálatában.

6. A munkaterv (a belga munkaterv) vegyes gazdasági rendszert kíván megvalósítani, melyben hitel, kulcsiparok és nagybirtokok nacionalizálva vannak: a demokratikus állam kontrollja alatt állanak és központi terv alapján működnek, de amelyben a „privát szektornak” is hely marad, ahol kisebb termelő egységek háborítatlan folytatják működésüket.

7. A megszerzendő politikai hatalom tevékenysége főleg a termelés és fogyasztás harmóniájának tartós megteremtésére irányul.

8. A nemzetközi méretű szocializálás helyett a nemzeti kereteken belül való nacionalizálás a cél. E nacionalizálás pedig az állam tervszerű kontrollja, melynek lényege nem a tulajdon, hanem a rendelkezési jog.

9. A régi politizáló államot eképp leváltja az új ökonomikus, mely a gazdasági tevékenységet irányítja. Az állami gazdasági kontroll vezetősége nem független a szabad népképviselőtől alapuló parlamenttől, de nem függ a polgári parlamentarizmus interpelláló önkényétől sem.

10. Hogy munkatervét megvalósíthassa, a szocialista mozgalomnak el kell hagynia munkás előítéleteit, („préjugés ouvrières”), amelyek azóta, hogy a kapitalizmus utolsó fejlődési szakasza nem jár együtt az ipari munkásság számának emelkedésével, rendkívül, károsak. A közvetlen politikai cél egy ökonomikus többség létrehozatala a proletariátus s a tőkeviszony által fenyegetett középosztályok tömegeiből.

11. A küzdelem a dolgozó osztályok közös ellensége:

a monopol kapitalizmus s első sorban a fináncsőke ellen irányul.

12. A harc eszkőze a politikai demokrácia országai-ban törvényes és alkotmányos: szellemi küzdelem.

13. A szocialista munkatervnek lehatárolt célkitű-zései azonnal megvalósíthatók és megvalósítandók.

S ezért de Man a pontigny-i vitát lezáró végszavá-ban az utolsó pontot így formulázza:

14. „Egy munkásmozgalom, amely programjába vett hasonló munkatervet, csak olyan kormányzatban vehet részt, amely e terv közvetlen megvalósítására irányul”.*

.*

Ez elvek s de Man újabb írásainak áttanulmányo-zása után nyilvánvaló, hogy a „Plan” *három alapmeg-gondoláson* nyugszik:

Strukturális reformok szükségesek.

Megvalósításuk *a dolgozó osztályok összefogásának* történelmi kötelessége.

Az ökonomikus intézkedések kivitele *a polgári de-mokratikus parlamentarizmus átalakítását* szükségessé teszi.

A strukturális reformok.

De Man nagy intenzitással hangsúlyozza a szüksé-ges reformok „strukturális”: szerkezetalakító jellegét. A hitel s a fő termelőeszközök nacionalizálása a gazdasági szerkezetet magát alakítja át, nem csupán a változatlan struktúra termékeinek elosztási arányán változtat, mint ahogy az eddigi „elosztási reformok” tették.

A „nacionalizált szektor” méretei az egyes államok szerint különbözők. Főszempont azonban mindenütt a termelő munka termékenységének s a szükségletkielégí-tés mérvének összhangba hozatala, tehát a válságokat fel-

* Az a belga koalíciós kormány, amelynek de Man ez év márciusa óta munkaügyi minisztere, munkaprogramjának je-lentékeny részében a „Plan” alapján áll.

idéző profit-elv helyettesítése a szükséglet-elvvel, ami természetesen a szükséglet után igazodó központi tervezést is magában foglalja, A belpiac növekvő fogyasztó-képessége emeli a bevétel mennyiségét, ami a reciprocitás elve alapján a beltermékek kivitelének emelkedését vonja maga után. „Amíg ma — szögezte le a pontigny-i konferencia egyik szónoka, a belga terv referense — egy termelő közület a szomszédjának konkurrensé, a tervszerű gazdálkodásban kliense lesz.”

E nacionalizálás első ténye, hogy a törvényhozó hatalom kiveszi a hitelszervezetet a magánrendelkezés kezéből s egy központi hitelintézetet alapít, mely a hitel elosztó apparátusát, a bankokat, a „terv” széndékai és céljai értelmében kontrollálja, „Az ily módon nacionalizált hitelszervezet — olvassuk a belga munkaterv eredeti fogalmazásában — úgy osztja el a hitelt, hogy ez lehetővé tegye a termelés alkalmazkodását a megnagyobbodott belpiac szükségleteihez.”

A dolgozó osztályok összefogása.

Melyek azok a dinamikus erők, amelyek a munkaterv szolgálatában állanak — veti fel a kérdést de Man egyik, belga szindikalisták előtt tartott beszédében.

Mindenekelőtt a *krízis* maga, mely mindinkább növeli a potenciális szolidaritást a dolgozó osztályok között: a munkanélküliek, a munkásosztály többi része, a középosztályok, a parasztság — a dolgozó társadalom minden része egy ma a szenvedélyes vágyban, mely nem ismer más problémát, mint a krízis legyőzését. Ez azonban még csak a nyers anyag, az átgyúrandó massa, melynek csak *egy célra fogott ereje* szolgálhatja a haladást, a szocializmus felé való nagy lépést: a munkaterv megvalósulását. Az épp a kérdés: Lehetséges-e a dolgozó osztályok ma még öntudatlan közös vágyakozását tudatos mozgalommá emelni!

De Man — s ebben áll nem csak szocialista tevékenységének lényege, hanem hatásának legfőbb titka is — igen

lőleg felel e nagy kérdőjelre, amely az Abendland sorsa felett dönt, s a szocialista eszmevilágban ismeri fel azt a „ható és alakító erőt, mely elég erős az egymás ellen törő közvetlen érdekek legyőzésére”.

A polgári-demokratikus parlamentarizmus revíziója.

De Man a közvélemény meggyőzésére s a demokratikus jogok kiterjesztésére törekszik. De ép hogy megszilárdíthassa a demokrácia alapjait és képessé tegye a parlamentarizmus intézményét a nagy reform keresztülvitelére, követeli a polgári-demokratikus parlamentarizmus átalakítását. „Mert el kell végre saját érdekünkben ismernünk, hogy a parlamentáris rezsim mindinkább tért nyerő népszerűtlensége nem csak annak a reakciós propagandának köszönhető, amely a parlamentarizmust gyűlöli, mert a szocialista munkásság eddig megvalósított reformjainak eszköze volt. E népszerűtlenség egy jelentékeny része annak a ténynek a számlájára írandó, hogy a parlamentáris intézmények, úgy ahogy jelenleg szervezve vannak és működnek, nem képesek megfelelni a fináncchatalmak befolyását.”

A belga munkaterv ezért olyan revíziót javasol, amely az ökonomikus átalakulás vezető faktorainak gyors és teljhatalmú intézkedési jogot biztosít, de viszont fenntartja a parlament ellenőrzési jogát is.

*

De Man a „*Szocializmus fordulójának*” (Wende des Sozialismus) címezte azt a cikksorozatot, amely 1933 január elején jelent meg tollából a német szociáldemokrata párt hamburgi orgánumban, a „Hamburger Echo”-ban, s amelyet ő maga alapvetőnek tekint.

Hendrik de Man kitűnő tömegpszichológus, tudja, hogy a tömegpszühé nem ismeri a revativitást, szereti az éles elhatárolásokat, a teljes igent vagy nemet. Csakis ily tömegpszichológiai és propagandisztikus meggondo-

lások magyarazzák a „Szocializmus fordulóját”, épp úgy mint annak idején az első németül is megjelent mű „El Marxtól” jelszavát.*

A szocialista eszmevilág kutatója azonban nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy itt valójában nem fordulóról, hanem az *organikusan fejlődő szocialista elmélet egy döntően aktuális fejezetéről van szó.*

Voltaképp *Hilferding* Rudolf 1927-ben tartott Kiéli referátuma képezi e fejezet első szakaszát.

Hilf er ding itt a lenini állam, és forradalom-elméletre való válaszképpen vizsgálat alá veszi az *állam és demokrácia* viszonyát s a következő eredményre jut:

a) „*Demokrácia*” nem több és nem kevesebb, mint a szocializmusért való küzdelem lehetősége. Valójában nincs politikai (vagy polgári) és szociális (vagy szocialista) demokrácia, csak a szocializmusért való demokratikus küzdelmi lehetőség különböző fejlettségi fokai vannak. Ma a demokrácia fejlettségének arra a fokára ért, hogy lehetővé teszi a gazdasági ezerkezet s az államhatalmi szervezet fokozatos szocialista átalakítását. Ezért van veszedelemben.

W A demokrácia s az állam viszonya az, hogy a demokratikus átalakulás fejleszti ki a jogpolitikai szervezetben az uralmi állam helyére a népállamot, melyet a munkásosztály saját államának tekinthet.

c) *A nepáliam államhatalmi eszközökkel fejezi be* a gazdasági szerkezet s a szociális felépítmény átalakítását, mely a demokratikus államban már folyamatban van.

Hilferding ez elméletét két kitűnő, a hitleri fordulat előtt megjelent könyv építette tovább:

a német Eduard *Heimann* 1930-ban megjelent „Die soziale Theorie des Kapitalismus”

s az osztrák Ottó *Leichter* 1932-ben megjelent „Sprengung des Kapitalismus” című műve.

Heimann, a hamburgi egyetem közgazdasági tanszékének volt tanára s a neo-marxizmus egyik legkiválóbb képviselője, filozofikus és társadalomtudományi alapvetés után hangsúlyozza ki hogy a szocialista átalakulás voltaképp „mind nagyobb mérvű szociálpolitika, fel a tulajdonviszonyokig”; jut tehát ugyanahhoz a végkövetkeztetéshez, amelyet a bécsi

* De Man maga védi kiállításának kezdeti antimarxista jelszavát azzal a pszichológiai szükségszerűséggel, hogy új eszmei irányzatoknak élesen el kell különödniök.

s inkább praktikus ökonomikus hajlandóságú *Leichter* a következő mondatba foglalja össze: a szociális fejlődés követeli ma, a különbeni elpusztulás terhe alatt, „a kapitalista nehézségek legyőzését a szocialista gazdaságpolitika metódusai-val”.

E feltétlen szükséges ökonomikus alapú átalakulás s az államhatalom viszonya tekintetében mindkét szerző azt a nézetet képviseli, hogy a mindinkább strukturális jellegű reformok sikere attól a politikai hatalomtól függ, amelyet a munkásosztály a demokratikus államban elfoglal. Olyan méretű ma már — írja *Leichter* műve 63. oldalán — a kapitalizmus gazdasági fejlődése s az ökonómia és politika összefonódása, hogy az államhatalmi alakulás kérdése lett, vajjon az új gazdasági erőfaktorok győzelmével e azon új törvények szabad pályájával fog-e végződni a mai világhátrány, amelyek hatása ma már mindjobban érezhető.”

Ha tehát a de Man-i „Tervet” a Hilfercling-Heinrich-Leichten koncepcióval összehasonlítjuk, úgy megtaláljuk tulajdonképp már ez utóbbiban a „*strukturális reformokat*”, melyek a tőkés tulajdonviszonyokat alakítják át, épúgy mint a *politikai (államhatalmi) momentum* előtérbe helyezését. De Man csak erőteljesebben és szerencsésebben hangsúlyoz:

1. *A „strukturális reformokat” élesen elkülöníti az „elosztási reformoktól.”*

„A *Terv*, olvassuk a „Die sozialistische Idee” 328. oldalán (a „Szocializmus megvalósulása” című fejezetben), mint a szocialista akció új korszakának kifejezője és szimbóluma, azt jelenti, hogy a *termelési rend átalakítása közvetlen követelménnyé* emelendő. A bank és a hitel szocializálása képezi itt az első stációt „közvetlen ezután a nagy kapitalista kulcsiparok szocializálása következik, azoké a termelési ágaké, amelyek a monopolista koncentráció stádiumába értek; ezt követi azokban az országokban, ahol még a nagy agráriusok külön osztálya él, a nagybirtok kisajátítása.”

* *Négy ily fejlődési tendenciát* lát *Leichter* a késő kapitalizmusba ért gazdasági szerkezetben: 1. A profit-bér ellentét mindinkább leválasztódik a szükséglet kielégítési elvvel. 2. Előtérbe lép a szociális racionalitás. 3. A független szabad vállalkozót a közösség megbízottja helyettesíti. 4. A piac alakulása által befolyásolt intézkedések helyére az összgazdálkodás politikai elvei által meghatározott döntések lépnek.

2. *A politikai hatalom megszerzésére felállítja a társadalom dolgozó osztályai összefogásának az elvét.*

„Az orosz kommunizmussal ellentétben s azon tanulságok segítségével, amelyek az orosz kommunizmus meghiúsult kísérleteiből levonhatók, *az európai szocializmus Lehetőleg meg lógja tartani, sőt ki fogja építeni a gazdálkodás szabad szektorát.* Nem csupán azokon a termelési területeken, ahol nincs elválasztva munka és tulajdon, ahol tehát nincs proletariátus (önálló panasztok, kézművesek, kereskedők), hanem ott is, ahol már, tökéletes a vállalkozás, megjelent a proletariátus, de még hiányzik a monopólium, mint a legtöbb feldolgozó iparban, így a textil- és élelmiszeriparban. A szocializmus (szükségletkielégítő célja itt jobban elérhető a szabad kezdeményezés tervgazdasági (főleg hitel- és kereskedelempolitikai) irányításával. Itt arról van szó, hogy a piaci gazdálkodásból kihozzuk termelékenységben és rentabilitásban, a lehető legjobb szervező és igazgató metódusokkal mindazt, ami kihozható — és voltaképp csak a monopol leépítése után hozható ki. Ebben a szabad szektorban aztán a szabadpiaci elv megmutathatja képességeit, haladó irányzatát... (332. o.)

3. *A strukturális reformok keresztülvételére s egyben a demokrácia elvének védelmére követeli a polgári-demokrata parlamentarizmus revízióját.*

„A „Tervnek” abban is különböznie kell az „ideáltól”, hogy minden részletében kidolgozott programot kell tartalmaznia, *azonnal* végrehajtható kormányprogrammal. Ennek előfeltétele az, hogy a tervezett változtatások ne csak törvényjavaslatot, hanem gazdaságszervezeti intézkedések formájában legyenek alaposan előkészítve. Nem az elméleti megokolás részletessége a fontos, hanem az a pontos alkalmazkodó készség, mely számba veszi minden ország különleges helyzetét ... Kell, hogy e tervek a gazdaságpolitikai eljárásnak építő pontos képét vázolják fel, akár csak egy vezérkar mozgósítása és operációs tervei. Amiért aztán szükségszerű az ifi, hogy a kivittel megbízottak hasonló szabadsággal rendelkezzenek: előre nem látott nehézségek leküzdésére s a lehetőségek kihasználására. Természetes, hogy a törvényhozó hatalmaik szerepe itt *megbízottak (Komissaren)* felhatalmazására, messzemenő személyes jogkörrel való felruházására szorítkozik. *Bizottságok nem vezethetnek akciói.* A kivitel *elaszticitása* csak akkor jelenthetne veszélyt, ha a terv nem

venné számításba az előre látható praktikus nehézségeket és akadályokat.” (329. o.)

Ami azonban De Man állásfoglalásának sajátos szí-
nét teszi, az a *társadalomlélektani és eszmei probléma*
új átgondolása. De Man jelentőségének, nagy sikerének
titka, hogy meglátta a gyakorlat kis, mindennapos és ha-
lálisan fontos problémáit, hogy beleágyazza őket egy
eszmei lendület, a szocialista etika áramába.

... „Társadalom” nem mechanizmus és nem is orga-
nizmus, amelyben természeti törvények biztosságával és
egyvonalúságával alakulnak az életfolyamatok. „Tár-
sadalom” élő és saját sorsukat alakító emberek együttélése
és összeműködése — szociálpszichológiai szempontból
tehát* „értékelések és szociális akaratképzetek „történel-
mileg változó komplexuma: *közös, célbanező emberi*
tett. Különösen áll ez a mi mindjobbban öntudatosuló tár-
sadalomunkra, mely már ismeri, vagy legalább is ismer-
heti a gazdasági alapú fejlődésirányt és így megfelelően
alakíthatja céljait. Ezért formálható a modern: késő ka-
pitalista társadalom szocializmust valósító akarattá; ez~
a mai reális bázisnak megfelelő emberi tett. Mert a szo-
cialista *átalakulás gazdasági alapja* — a „majorité éco-
nomique” — készen áll; ami hiányzik, ami szükséges, az
a *tények öntudatosulása*, — az „*étappes éducatives*”, a
szocialista eszme nevelő hatalma, amely az öntudatlan-
ságában öntagjait csonkító masszát tudatos szocialista¹
akarattá emeli.

* Ne feledjük, de Man első európai hírnévre emelkedett
műve szociál-pszichológia volt: a „Zur Psychologie des So-
zialismus” Egyik legkiválóbb írása, a „Massen und Führer“
(lásd a tanulmány utolsó jegyzetét) a tömeglélektan körébe
vág.)

A KONSTRUKTÍV-SZOCIALISTA ÁLLAMESZME.

Ezek előrebocsátása után nyilvánvaló, hogy napjaink szociális alakulásának legaktuálisabb eredménye egy *új államértékelés*, mely az európai proletariátus köreiben is mindinkább tért hódít.

Ez új *konstruktív szocialista állameszmét* a következőkben jellemezhetjük:

Tekintet nélkül arra, hogy sztábilis-e még a társas együttélés hogyanja, mert az érvényes tulajdonviszonyok még nagyban- és egészben megfelelnek a társadalmi munka fejlettségének és ezért egészséges bázison épül a rendfenntartó és tisztaszellemi tevékenység, vagy már elindult a társadalom valamely történeti korszaka a hanyatlás lejtőjén, ahol mind nagyobb lesz a szakadék munka és tulajdon s ezzel a termelő munka lehetősége s az elosztórendszer valósága között — sztábilis és labilis társadalmaknak egyaránt szükségük van egy közhatalomra, amely az egyes és társulási felett áll, amely szankcionálja mert kiényszerítheti az együttélés szabályait.

Bizonyos, hogy e közhatalom szervezettsége, érvényben tartott joga és morális jogosultsága nagyon különböző. Más egy hűbéri rendszerű társadalom hatósága: a várában trónoló földesúr akarata, kardja és zsoldosai, és más egy szocialista társadalom közhatalma. A primitív osztálynélküli társadalmak nemzetség-szervezete a legáltalánosabb szempontokon kívül semmi közösséget sem mutat a modern: tőkés termelésű, késő-kapitalista társadalom államával, melyet a viszonyok hatalma lassan, de

kérlelhetetlenül kollektív termelő- és elosztó szabályok felállítására kényszerít.

A tudományos szocializmus háború előtti elmélete nem is nevezte csak azt a közhatalmat államnak, amely osztálytársadalomban igyekszik fenntartani a termelt javak elosztását s a megfelelő emberközi viszonylatokat — egyszóval az érvényes tulajdonjogi rendszert s a megfelelő felépítményt — sokszor bizony csak úgy, hogy a „leghatalmasabb gazdaságilag uralkodó osztály állama, az elnyomott osztály fékentartására és kizsákmányolására” (Engels). A konstruktív-szocialista felfogás ezzel szemben már azt hangsúlyozza, hogy nem célszerű és nem is logikus az „állam” fogalma alatt kizáróan „elnyomó masinériát” érteni. Mert az állam a mindenkori társadalom „legfőbb szervezett hatalma” (Marx) — tényleges szuverenitás, és csak minéműsége: *akaratanak iránya és jogrendszerének nívója különböző a mindenkori osztályhelyzet szerint*. Mert az állam kollektív, szocializmust teremtő célok szolgálatában is állhat: *szocializmust valósító népállam is lehet*.

Lenin felismerte az állam szerepét a társadalom alakításában s a kiépítetlen marxi államtanból egy primitív erőszak-elmélet alkotott, amely tipikusan orosz gazdasági, területi és szociálpszihikai viszonyok között — tömérdek áldozat árán — eredményhez ért. Az európai munkásosztály tennivalója épp az, hogy *hasonlóképp felismerve az állam döntő szerepét, magáévá tegyen egy oly államelméletet, mely nem a háborús pusztítás erőszakimádatán, hanem az egyetemes fejlődés s az ökonomikus mozgástörvény” elismerésén épül*.

A szocialista átalakulás „reális bázisa” sohasem volt készebb és erősebb, mint napjainkban. A társadalmi munka irányadó rétege ma tényleg kollektív s a fő termelőeszközök feletti rendelkezési jog ma tényleg néhány „Kommandostellen” halmozódik; ez a gazdasági szerkezet tényleg strukturális méretű válsághoz vezetett. S ha „mégis, a technikus-ökonómikus szerkezet szinte százpercentes megfelelése dacára, messzibb vagyunk ma — lát-

szólag és sok államban tényleg is — a szocializmustól mint valaha, ez főleg azért van, mert egy kidolgozatlan és kétértelmű állam- és forradalomelmélet lehetővé tett egy *logikai és történelmi abszurdumot*: az orosz bolsevizmus módszereinek egyetemes törvényszerűséggé való proklamálását. Az orosz példa nyomán deklarálta Középeurópa az állam mindenhatóságát s a *megtört* demokratikus erők romjain építette fel a maga bolsevista-ellenes diktatúráit. Hogy azonban a „föld egyhatodán” — ismételjük: európai viszonyok közt elviselhetetlen áldozatok árán — egy baloldali diktatúra ért célhoz s hogy más államokban, a bolsevista diktatúrára való reakcióképpen, jobboldali diktatúrák alakultak — múltó történelmi (és történelmi egyszeris egekkel igazolható) jelenségek nem változtatnak azon az alapvető tényen, hogy *a társadalom a szocialista szervezettséggé való szükségszerű átalakulás stádiumába ért s hogy e társadalomszervezés történelmileg megfelelő módszere nem a diktatúra, hanem a demokrácia.*

Így Hendrik *de Man* döntő kérdését, hogy *„Lehetséges-e a társadalmi átalakulást célzó összmozgalomnak a szocialista cél eszméjében, olyan ható és alakító erőt adni, mely elég erős az egymás ellen törő közvetlen érdekek legyőzésére.”*

mi, az itt kifejtett konstruktív-szocialista államértékelés szempontjából, a következőképp konkretizálhatjuk:

*Lehetséges-e a szocialista eszme erejével össze- ;
fogni a rádió- és repülőgépes társadalom dolgozó
osztályait, hogy megteremtsék azt a népállamot,
amely a szocializmus valósulásának eszköze,
végrehajtó szerve leheti*

Nem kétséges, hogy igen.

Mert a társadalom *dolgozó osztályai* egyik ma az idegen munka felett rendelkező, immaterialista tőkeviszony elleni gyűlöletben.

Mert a *szocialista eszme* jövőt alakító ereje a technika mai fejlettségével ellenállhatatlan méretűvé fejleszthető.

S mert — ép e technikai- eszmei segítséggel — a tömeg ma tényleges „*forradalmi*”: *jövőt alakító osztály* formálható.

Az most a kérdés, minő felelet adható — konstruktív-szocialista nézőpontról — a megfelelő három probléma csoportra:

Melyek a társadalom „dolgozó osztályai”?

Mi a „szocialista eszme”?

Mit jelent az, hogy „forradalmi osztály”?

II.

A „TÁRSADALMI MUNKA”.

A konstruktív-szocializmus legjellegzetesebb saját-sága az, hogy *strukturális reformjainak kivételére a dolgozók összességét akarja megszervezni*. A konstruktív-szocialista elmélet egyik perdöntő problémája így annak a „társadalmi munka” fogalomnak belyes szociológiai értelmezése, melyet Marx meglátó erővel alkotott ugyan, amelynek részletes kifejtésére azonban nem került nála, sor.

Mit jelent tehát e „társadalmi munka”, e „*gesell-schafliche Arbeit*”?

A marxi gondolatrendszer lényegében egy nagyszabású viszonylattal s mint ilyen azok közé a legmodernebb szociológiai irányzatok közé sorolható, amelyek szerint „társadalom” funkcionális fogalom: oly emberek együttélését és összeműködését jelenti, akik valaminő viszonyban állanak egymáshoz s e viszonyt valaminő emberi magatartással realizálják.

Marx többször hangsúlyozza, hogy társadalom alatt a „szociális viszonyok ensemble”-jét, történelmileg változó összességét érti emberi-viszonylatokat a természethez és az embertársakhoz, melyek a történelmi fejlődés sodrában állanak s a társadalmi munkában, minde-
nekelőtt a közvetlen életjavak — materiális szükségleti tárgyak: élelmi-, ruha-, hajlékszerek termelésében és elosztásában realizálódnak. S nem csupán az általános szociológiában ér a tudományos szocializmus megalkotója

„fejlett” társadalomszemléletével modern nívóra. Közgazdaságtanában is leszögezi, hogy például az érték sem más, mint emberek viszonya a természethez s az embertársakhoz, mert azt jelöli, hogy egy bizonyos mennyiségű és minőségű hasznosság — „Nutzeffekt”, tehát nem csupán materiában testesült használati érték — létrehozatalára az adott természeti és közvetlen termelési viszonyok között mennyi emberi erőfeszítés, átlagos minőségű emberi munka, szükséges. Az „érték” marxi értelemben tehát „tárgyi takaró mögé rejtett emberi viszonylat”.*

Épp így a „tőke” is, mely ma már nem is szükségkép „tárgyi takaró mögé rejtett” jogi viszony (gondoljunk csak a finantőke formáira!) a társadalmi munka résztvevői és haszonélvezői között.

A „társadalmi munka” tehát a marxi társadalomtudomány egyik alapvető kategóriája. Hogy csak egy-két alapfogalmat említsünk:

„Társadalom” lényegében egy történelmi színezetű (megosztású és összefüggésű) tevékenység-komplexum.

„Érték” a hasznosság: egy materiális vagy inmateriális jószág viszonyjegye a társadalmi munka fejlettségéhez.

* Wenn daher Galliani sagt: der Wert ist ein Verhältnis zwischen zwei Personen, so hätte er hinzusetzen müssen: unter dinglicher Hülle verstecktes Verhältnis”. (Das Kapital I., K. Korsch féle Neuauegabe, Berlin 1932. 86. o.) Ha tehát Plenge, a münsteri egyetem szociológiai tanszékének tanára s az ottani társadalomtudató intézet igazgatója, a tulajdont „Objektsubjektbeziehung”-nak tekinti és — Leopold von Wiese „emberközi” viszonylatait kiegészítve — megjegyzi, hogy e „tárgyi-alanyi viszonylatok” épp úgy, mint a „subjektumok közötti viszonylatok” („Intersubjektbeziehung”) a társadalom életviszonyainak összességéből adódnak és magyarázandók (J. Plenge, Zur Ontologie der Beziehung, Münster 1980.), marxi jellegű gondolatokat hangstílyoz és fejleszt tovább.

„Tőke” eltulajdonítani jog a társadalmi munka termékeinek egy részére, illetőleg lemondási kényszerűség ugyané munkatermékekről.

Mégis hiába keresnők a „társadalmi munka” · szociológiai értelmének rendszeres kifejtését a marxi betűk között: jegyzeteket, célzatokat, hirtelen fénnel fellobbanó aforizmákat találunk csupán erre a problémára vonatkozólag is. Ha például ez az odavetett jegyzeteibefn és megjegyzéseiben is nagyszabású gondolkodó különböztet a „technikus-ökonomikus szerkezet”, a jogpolitikai szervezet” s a „tisztá szellemi” vagy „absztrakt-izellemi” formák között, megadja a heurisztikus elvet, az irányt mutató princípiumot, mely világosságot derít a társadalmi munka káoszára. Mert a társadalmi munka, résztvevői, bárminő tevékenységet végezzenek is, e három munkaréteg valamelyikében: a technikus-ökonomikus szerkezetben (a közvetlen termelő munkában), a jogpolitikai szervezetben (az állami vagy hatósági rendfenntartásban), illetőleg a tisztá szellemi formák körül (mint a társadalom szellemi készletét közvetítők és fejlesztők) vannak elhelyezkedve. Nem is hiányzik marxi jellegű szociológiai tanulmányokban a hasonlat, mely szerint a társadalom olyan, mint egy óriás épület, melynek földszintjén a közvetlen javakat termelő munka műhelyei, első emeletén a jogpolitikai- vagy állami-hatósági szervezet irodái, második emeleten pedig a tisztá szellemi munka (a szűkebb értelemben vett kultúra) helyiségei vannak elhelyezve.

A pozitív társadalomtudomány azonban e probléma tekintetében -sem elégedhet meg aforizmatikus megjegyzésekkel — annál kevésbbé, mert a dogmatikus marxizmus a „társadalmi munka” fogalmát is kisajátította ,s ez alapfogalom alatt a szociális tevékenységnek csak egy bizonyos formáját, a proletár ipari munkát érti.

E dogmatikus magyarázatnak a világháború előtt kétségtelenül volt értelme. Nemcsak a gőzmalommal egyidejű ipari tevékenység, hanem az iuari proletariátus is nőtt számban és jelentőségben. Úgy látszott, hogy a kéz-

műves és kisparaszt munkatulajdonát felszívja az ipari nagyüzem s az agrár nagybirtok. E technikus-ökonómikus adottság mellett a közvéleményt alakító szellemi munkásokra is mindnagyobb hatással volt a proletariátus mozgalmának eszmei alapja, erkölcsi nívója és szociális idealizmusa. A proletár ipari munka volt a társadalmi munka par excellence. A társadalom technikus-ökonómikus szerkezete azonban a világháború óta, de különösen az utolsó évtizedben lényegesen megváltozott. Az elektromos motorral egyidejű társadalom technizálódása ugyan tovább folyik, sőt példátlan méreteket öltött: óriás üzemek nőnek a földből, e hatalmas kapacitások azonban — ember nélkül végzik a munkát, s így tőkeviszonnyal megterhelt produktivitásuk nem az emberi sors könnyebbülését jelenti, hanem az ipari munkás-ság s a „nemzeti, jövedelem” bérkontójának katasztrofális csökkenését a konjunktúrában, és mindnagyobb mérvű, mind strukturálisabb kríziseket. E mellett a kisbirtokos „munkatulajdona” sem tűnt el a nagybirtok tengerében; ellenkezőleg: a kisbirtokos- és kisparaszttömegek Európaszerte politikai öntudatra ébredtek s a konzervatív államhatalom segítségével fejlesztik munkatulajdonukat a konjunktúrában, tartják meg a krízisben. A régi középosztály mellett és oldalán mind nagyobb súlyt nyernek az új középrétegek: az áruadminisztráció alkalmazottai, az állami és hatósági tisztviselők, a tiszta-szellemi tevékenység munkásai (tanítók-tanárok, művészek, gondolkodók). Ha most még számba vesszük azt a tényt is, hogy a szellemi munkásoknak azon rétege, mely a legnagyobb szerepet viszi a közvélemény alakításában, elfordult a proletariátus marxi ideológiájától — nem utolsó sorban azért, mert e marxizmus sokak szemében csak bolsevista primitivizmust és antihumanizmust jelent, megadtuk azokat az okokat, amelyek miatt ma már súlyos anakronizmus társadalmi munka alatt ipari proletár-munkát érteni. Az a marxista, aki a marxi kategóriák segítségével nem építi ki e tekintetben is eszmei fegyverzetét, csakhamar észre fogja

venni, hogy donkizsói felszereléssel küzd — nem szél-malmok, hanem erős várak ellen.

A „társadalmi munka” marxi aláépítettségű szociológiai értelmezése ma eminens szocialista kötelesség.

Nos, munka alatt azt a tevékenységet értjük, melyet emberek — többé-kevésbé tudatosan, de mindenkor szellemi terv alapján (1. az I. rész III. fejezetének első 5. pontját) — végeznek, hogy az adottságot, a külvilágot, valamiképp átalakítsák. Emberi, mind jobban kollektív emberi munka formálja át a testi világot: a tárgyakat s a bennök és körülök végbemenő változásokat, s ma már az embervilágot: az egyeseket és szociális közösségeiket is ez adottságok felismert törvényszerűségei alapján. Ez a mindinkább tudatossá váló átformálási lehetőség (Weltumbaumöglichkeit) a társas élet kezdetein minimális, ma már hatalmas, és óriás léptekkel növekedő. A társadalmi munka mai fejlettsége mellett nem lényeges többé, hogy az egyén individuális munkájának eredménye egy tárgyi objektumban vagy egy személyes szolgálatban realizálódik-e. Matriális még az ipari-munkás tevékenysége, aki gépeket úgyszólván adminisztrál, és szellemi egy írónaké, aki már a számolást is géppel végzi? Nincs ma a legszemlembb írónak is könyvtárra és jó adminisztrációra szüksége! szellemi munkás a mellette működő gyors- és gépíró? Hová sorozzuk a pilótát vagy mozdonyvezetőt, akinek lélekjelenléte sokszor élet-halál felett határoz! Nincs egy szobrásznak nehéz munkája az anyaggal? És kézi vagy szellemi egy sebész munkája, aki operál? Ma már csak a legalantasabb segédmunkások végeznek matriális munkát, mely matriális abban az értelemben, hogy semminő szellemi terv vagy kontrol nem lelkesíti. A matriális és szellemi munka közti határ ma már olyan elfolyó, hogy nem lehet a társadalmi munka megkülönböztető kritériuma. Sokkal használhatóbb megkülönböztetési elvet nyújt *a szükséglet, melyet a munka kielégít, mely e munkát legitimálja.*

„Szükséglet” mindaz, amire embereknek egyéni és szociális életükben szükségük van: a matriális javak

(élelmi-, ruha- és hajlékszerek s egyéb szükségleti tárgyak), orvosi kezelés, jogi segély, tanítói tevékenység, közigazgatási és forgalmi szolgálat, tudományos kutatás, jogszolgáltatás és így tovább. E szükségletek első és alapvető csoportja — amint már e felsorolás is mutatja — *a materiális javak*, melyek vagy minden egyes ember *életfenntartásához közvetlenül szükségesek* (élelmi-, ruha- és hajlékszerek) vagy pedig *az elvégzendő munka műszerei* (gépek és szerszámok, orvosi műszerek, üzemhelyiségek, tantermek, közigazgatási s egyéb irodák, kereskedelmi-, forgalmi- s irodaszerek stb.)

A társadalmi munka első kategóriáját ép azok a tevékenységi formák képezik, amelyek ily irányú szükségletet elégítenek ki, vagyis *a közvetlen szükségleti tárgyat (élelmi-, ruha- és hajlékszereket) vagy valaminő emberi tevékenység materiális előfeltételeit* (műszerek) termelik, illetőleg adminisztrálják: a fogyasztóhoz juttatják.

A társadalmi: munka második kategóriájába sorozandók azok a tevékenységi formák, amelyek már *személyes szolgálat jellegűek, de még egyéni szükségletet elégítenek ki*, mint például az orvosi vagy ügyvédi segély, a magántanítás s a magánjellegű személyforgalom lebonyolítása — azok a személyes szolgálatok tehát, amelyek átmenetet képeznek a közületi *célokat szolgáló személyes szolgálatok* felé.

Ha a kezdeti szociális közületek a közvetlen materiális életjavak termelését rövid időre abbahagyják, hogy a közösség szakrális meggyőződésének „áldozatot hozzanak”, vagyis olyat cselekedjenek, ami nem ökonomikus közvetlenséggel jár kárral vagy haszonnal, vagy harcba szállanak, hogy a közület szent tárgyait s ezzel saját életüket is megvédelmezzék a külső ellenségtől, — az első kultusztény s az első harcászallás mutatják kezdeti fokon a társadalmi munka azon formáit, amelyek nem közvetlen (vagy egyéni), hanem közvetett (vagy szociális) szükségletet elégítenek ki. A kultusból és a harcból, vagyis az összefogó elképzelések és objektivá-

ciók előtti áhítatból, valamint a külellenség elleni összefogásból fejlődnek ki a tiszta-szellemi és rendfenn-tartó munkaformák, amelyek *a közület szellemi készle-tét közvetítik vagy fejlesztik, illetőleg az érvényes ven-det fenntartják.*

. Egy társadalom, amely még kézi malommal őrli a gabonát, természetszerűen másfajta közvetlen szükség-leti tárgyakat és más munka- és műszereket igényel, más szellemi készletet közvetít vagy fejleszt, más érvényes rendet, más hatalmi eszközökkel tart fenn, mint egy gőz-erős vagy ép elektromos összefüggésű társadalom. Az egyes munkaformák történelmi színezettsége mellett azonban minden társadalmi rendet egyformán jellemző általános törvényszerűség, hogy a társadalmi munka résztvevői

vagy közvetlen szükségleti javakat termelnek (tehát közvetlen szükségleti tárgyakat, műszere-ket, egyéni szükségletet kielégítő személyes szol-gálatot), *illetőleg e javakat fogyasztóikhoz jut-tatják.*

vagy az érvényes rendet fenntartják,
vagy a társadalom szellemi készletét közvetítik,
*illetőleg fejlesztik.**

* Csak egy példát, mely igazolni fogja a társadalmi munka három főformájának kategoriális jelentőségét: Theodor Mommsen írja a „Römische Geschichte” VI. kötetében: „A legrégebb római polgárság tagozódásában találunk egy nyomot, mely azt mutatja, hogy e polgárság három külön-böző, egykor független törzs, a Hamnes, Luceres és Titles törzsek egy közületté való összeolvadásából keletkezett. Még az egyesülés után is megvolt s három egykori külön közü-letnek és mostani közületrésznek a maga harmada *a közös termőföldön* (közvetlen szükségleti javak termelése), a maga helye *a polgárországban s as öregek tanácsában* (rendfenn-tartó tevékenység), aminthogy *a szakrális csoportban* (ideoló-giai tevékenység) felmutatható hármastaglétszám is a há-rom alaptörzsre vezethető vissza”. (Phaidon Verlag 33. oldal.)

Kétségtelen, hogy kezdetleges osztálytársadalmakban az állami rendfenntartó és szellemi tevékenység az uralkodóosztály privilégiuma volt. Az urak tartottak karddal és zsoldosokkal békét és viseltek háborút; sok mai állam is sok tekintetben még inkább kapitalista, elnyomó masinéria”, mint közösségi érdekek képviselője és garanciája. Az uralkodó osztály szolgálatában állt és állhat a tiszta szellemi vagy ideológiai tevékenység is. Ezek az osztálytársadalmakban fellépő történelmi jellegű elfajulások azonban mitsem változtatnak az egyetemes szociális törvényszerűségeken, hogy minden társadalomban feltalálható a közvetlen termelő munka mellett a rendfenntartó és tiszta szellemi munka is s hogy ez utóbbi társadalmi munkafaj jelentősége mind jobban növekszik.

E különböző munkarétegek nem egy egységes érdekű munkásosztályt, hanem *több munkásosztályt* hoznak létre, amelyek közvetlen érdekei nem fedik egymást: Az ipari munkásság gyakran áll szemben a parasztsággal, az állam-tisztviselő réteg érdekiránya, ideológiája és pszichológiája egy külön világ, a társadalom szellemi készletével s így a közvetlen emberformálással foglalkozók rétege pedig valójában egyének halmaza, egyéni vélemények, világnézetek és állásfoglalások káosza.

Az ép a döntő kérdés, lehetséges-e mindezen dolgozó rétegek számára olyan *egységes eszmei bázist* teremteni, mely egyesítheti őket a „közös ellenség” elleni küzdelemben.

III.

ESZME — IDEOLÓGIA.

A marxi gondolatrendszer egyik legnagyobb szociológiai érdeme az *eszme-ideológia probléma* felállítása:

„Társadalom” nem csupán javak termelése és elosztása s annak a társadalmi rendnek közhatalmi fenntartása, mely „végső fokon” a termelés-elosztás hogyanjából következik, hanem *bizonyos összefoglaló, az egésznek értelmet adó eszmék is* — ideológiák szűkebb értelemben, amelyek a társadalom technikus-ökonómikus szerkezetéből és jogpolitikai szervezetéből sarjadzanak s a társadalmi „totalitás” fejlettségi fokát tisztán tükrözik.

Marx ugyan ideológiatanát épp úgy kiépítetlenül hagyta mint államelméletét, de már a probléma felvetésével is lényegesen tovább jutott, mint közvetlen elődjai a társadalomról való gondolkodás területén: Hegel és Comte.

Hegel történelemszemléletével szemben két tekintetben jelent lényeges haladást az idea — ideológia koncepció:

A hegeli megtestesült *eszme* Marxnál az adott valóság egyszerű fogalmi képe lesz, S az itt még csak ismeretelméleti realizmus társadalomtudományivá fejlődik, amikor Marx a hegeli filozófia egész eszmevilágát *ideológiának* minősíti, amely egy bizonyos történelmi-társadalmi adottságot tükröz, mint ennek összefoglaló, aq egésznek sajátos értelmet adó gondolati képe

Ugyanez a reálszociológiai nézőpont érvényesül *Comte-tal szemben* is:

Marx elfogadja Comte alapelvét, mely szerint a társadalmi haladás a szellemi fejlődés függvénye, de ökonomikus realizmusának optikáját ráirányítja a társadalom lényegét tevő szellemi készletre s itt két fajta szellemiséget különböztet meg: *a technikailag felhasználható*, amely a mindenkori gazdálkodási módban objektíválódik, s *ideologikust*, mely a történelmi lehatároltságu szociális egésznek összefoglaló értelmet ad.

* * *

Az most a kérdés, mi a marxi ideológia-fogalom pozitív tartalma.

Ideológia tágabb értelemben az egész felépítményt jelenti, vagyis a jogpolitikai szervezet s a tiszta szellemi formák mindenkori összességét — azt a társadalmi állapotot tehát, mely a gazdasági szerkezet kerete, azt a *jogi és eszmei rendet*, amely a közvetlen termelő folyamatot s az érvényes tulajdoni viszonyokat fenntartja. E tágabb értelmű ideológiával szemben a *szűkebb értelmű ideológiát* a mindenkori tiszta-szellemi nyilvánulások képezik.

E szűkebb értelemben vett ideológia, vagy tiszta-szellemi formacsoport legjellemzőbb képviselője az az egésznek értelmet adó, vagy „végső” *felelet*, amelyet kezdetleges társadalmak szentté és érinthetetlené nyilvánítottak is amely még ma is él a teológia dogmaiban. De szűkebb értelmű ideológia alatt értendő egy társadalom erkölcsi ítéleteinek összessége is — egyszóval *értéktáblája*, mely természetszerűen más egy primitív földművelő, mint egy fejlett ipari társadalomban. A faeke, a lúdtoll és a postakocsi kortársai másként képzelik a világ keletkezését, mást tartanak jónak és kívánatosnak és más emberi tulajdonságokat tekintenek kiválónak, mint a traktorok a rádiók és repülőgépek kortársai. Következésképp mások *a nevelési elvek* is egy kezdetleges, mint egy fejlett társadalomban. Sőt nem csak fejlődik a tiszta ideológia, hanem fejlett társadalmakban osztályok sze-

rint tagozódik is. Amíg kezdetleges viszonyok között csak az uralkodó osztálynak vannak végső feleletei, értéktáblája és nevelési elvei, a szociális fejlődés magasabb fokán már a feltörekvő osztály is mind tudatosabban alakítja a maga saját tiszta-ideológiai formáit, mellyel elindul a jogpolitikai szervezet s a tulajdonviszonyok átalakításáért való küzdelemben.

Az ily értelemben felfogott ideológia-fogalomra vonatkozik az *alépitmény — felépitmény viszony törvénye*.

A mindenkori alépitményen nyugszik és tőle nyer végső fokon alakító befolyásolást az ideológikus felépitmény: az államhatalmi szervezet s a tiszta-szellemi formák.

„Die Handmühle ergibt* eine Gesellschaft mit Feudalherren, die Dampfmühle eine Gesellschaft mit ándus-Mriellen Kapitalisten.” Ez a Handmühle—Dampfmühle aforizma, mely szerint kézimalmos társadalmak feudális földesurakat, gőzmalmos társadalmak pedig ipari kapitalistákat hoznak létre, inkább csak az alépitmény s az első felépitmény, vagyis *a közvetlen termelőmunka s a jogpolitikai szervezet* közti megfelelésre vonatkozik. Egy másik pompás megjegyzés a „Das Kapital” első kötetében már mind a két irányú összefüggést kihangsúlyozza, vagyis a közvetlen termelőmunka s a jogpolitikai szervezet megfelelése mellett *a közvetlen termelőmunka s a társadalomöntudati formák* adekvációját is: „A technológia (a természettudományok technikai alkalmazhatósága) világot vet az ember viszonyára a természethez, ami viszont életének közvetlen termelő procesz-

* Az „ergibt” itt természetesen, amint már az I. rész III. fejezetében is kihangsúlyoztuk, nem a testi jelenségvilág kauzális összefüggéseit jelenti, hanem *a társadalmi élet fejlődésirányát, azt az alakulási tendenciát*, mely minden momentán visszaesés ellenére is áttör a dolgokhoz és társadalomhoz kötő emberközti viszonylatoknak azon a labirintusán, ami a társadalom.

szusát s ezzel társadalmi életviszonyainak, valamint az ezekből sarjadzó szellemi elképzeléseknek nívóját is megszabja.” (K. Kautsky-féle kiadás Wien, 1922 317. o.)

A háború utáni, társadalomtudományilag megalapozott (főleg németországi) Marx-kritikák jelentékeny része épp *az aléptímeny s a tiszta-szellemi feléptímeny* viszonyát kutatta: *a Sein-Bewusstsein viszonyt*. E vizsgálódásokból fejlődött az utolsó évtized egyik legfontosabb tudományága: *a tudásszociológia* (Wissenssociologie), mely a mindenkori gazdasági ezerkezet (a „Sein”) s az érvényes igazságok, valamint a szociálpszichikai nyulvánulási formák (a „Bewusstsein”) összefüggéseit igyekszik felderíteni.

E tudásszociológiai kísérletezők egyik legki valóbb ja Max Scheler, akitől „Die Wissensformen und die Gesellschaft” címalatt 1926-ban egy nagyszabású könyv jelent meg a problémáról. „Végeredményben — írja itt Scheler — számunkra teljes mértékben érvényes Karl Marx mondta, hogy az emberek társadalmi léte az, mely után minden lehető öntudati formáik, tudásuk, megértés- és élményhatáraik igazodnak.” Művében Scheler főleg annak a társadalmi törvényszerűségnek történelmi illusztrációját kísérli meg, hogy „egy kultúrkonkrétum vallását, művészetét, tudományát és jogát” közös építő és díszítő elemek jellemzik, amelyek, végső fokon, a társadalmi lét után igazodnak.

A tudásszociológiai kísérletek egyik legkitünőbbje viszont az a „Sociologie der Eenaissance”, melyet Alfred von Martin, a göttingai egyetem szociológiai tanszékének tanára írt a renesszánez gazdálkodás s a renesszánsz szociálpsziché viszonyáról.

Martin itt két tekintetben fogadja el alapos történelmi tanulmányok alapján (Göttinga előtt a müncheni egyetemen volt történelem-docens) a Sein-Bewusstsein elméletet:

1. „Amikor a felvirágzó pénzüzlettel, — olvassuk rögtön a bevezetésben, — a polgárság hatalommá s a szatócs nagykereskedővé lesz, megkezdődik a tradicionális társadalmi formáktól és nézetektől való elválás is.” A polisz: az autark városegység területén, az új pénzes cseregazdálkodás józanul számító realizmusából alakul ki tehát a polgári gondolkodás és magatartás, mely hadat üzen a régi hatalmak privilégiumainak és értéktáblájának, hogy megalkossa az egyéni és aktív embert — a polgárt, a szónak abban az értelmében, melyet klasszikus világossággal rögzít a francia forradalom „citoyen actif”-je. Ez az új, *a pénzes cseregazdálkodás realizmusán nevelődő rönesszánsz ember mosolyog a „szent hagyományokon.”*

keres új igazságokat és eezmél a szépségre. Ez követel egy új, amint Martin hangsúlyozza, „primeren öikonomikus tevékenységet”. Ez értékkel át istent és istentiszteletet is, amikor az istentiszteletet látogatását aféle nobile officiumnak tekinti, mely ugyan megtisztelő, de a nap „konzekvens kihasználásának”, mint a kor egyik jellemző egyénisége (Caraccioli) írja, esalk kárára van... s ez alkotja meg a röneszansz níres ée merész virtuját, amely a bűnt is elfogadja, sőt csodálja, na nagyvonalú egyéni aktivitás kifejezője.*

2. Martin nemcsak azt hangsúlyozza, hogy a „társadalmi formák és nézetek” végső fokon a gazdasági szerkezet után igazodnak, hanem azt is, hogy „...egy kor. szelleme mindig a mindenkori uralkodó rétegek szelleme”, vagyis hogy az érvényes értéktáblát s a hatékony nevelési elveket az uralkodó osztály szabja meg.

Megrázó érdekességu bizonyítéka ennek ez a momseni mondat a „Bómai történelem” V. kötetében (460) „A rabszolga-állam gyökérmondata („Kernsatz des Sklavenstaates”), hogy a gazdag ember, aki rabszolgái tevékenységéből él, szükségképp tiszteletre méltó, a szegény, aki keze munkájával táplálja magát, pedig megvetésre, sehol nem lépett fel olyan kegyetlen biztossággal, a nyilvános és magán életvitel ellentmondást nem tűrő alapgondolataként, mint a rabszolgatartó Barnában...” Kitűnően illusztrálja *Komis* Gyula is az uralkodó osztály alakító befolyását a szellemi kultúrára a „Kultúra válsága” című könyvében: „Az amerikai egyetemek — olvassuk itt a 83. oldalon, — a kapitalizmusnak külsőleg pazarul felépített katedrálisai, amelyekben csak a pénzoligarchia dogmatikája tanítható. A legtöbb amerikai egyetem a nagytőke anyagi és szellemi jobbagységában él... A tanárok a tantermekben, mint a trösztök acélkápolnáiban, az igazságnak csak olyan zsoltárait énekelhetik, amelyek a fenntartó pénzoligarchák füleit nem botránkoztatják meg. A trösztök a közgazdaságtani állam és társadalomtudományok tanárait radikálisnak vélt nézeteik miatt nem ritkán elbocsátják. A magánvagyon ipari feudalizmusa átterjedt a kultúrára is...”

* A gazdasági szerkezet s egy alapvető fontos felépítési formája: a család megfelelését hangsúlyozta ki André Sternheim, a genfi szociálkutató intézet docense, a genfi „La société de Sociologie” 1934 március 6-án tartott ülésén: „Az etnológiai, szociológiai és pszichikai kutatások bebizonyították, hogy a család sem érinthetetlen karakterű, hanem egy meghatározott gazdaság szerkezet (une structure économique déterminée) szükségleteinek felel meg.”

A társadalmi életnyilvánulások történelmi egyidejűségének e törvénye oly megismerés, amelynek alakító jelentőségét ma már csak tudatlanság, vagy rosszakarat vonhatja kétségbe. A pozitív Marx-kritika csak kettőt hangsúlyoz, azt nevezetesen, hogy

egyrészt a jogpolitikai, vagy államhatalmi berendezkedésnek,

másrészt a tiszta-szellemi, vagy ideológiai életformáknak hatása nagyobb, jóval nagyobb annál, amit a marxi koncepció feltételez.

Az első ellenvetés Max Scheler nevéhez fűződik. Scheler, mint tudjuk, elfogadja ugyan „Karl Marx mondatát”, hogy a Sein alakítóan befolyásolja a Bewusstsein-t, de a „Sein der Menschen” alá nem csupán a termelési-elosztási viszonyokat sorolja, hanem a faji adottságokat s az államhatalmi berendezkedést is. S azt a (ma különösen aktuális) tételt állítja fel, hogy a „Sein” do miimáló rétege nem mindig a Marx által kihangsúlyozott gazdasági szerkezet, hanem bizonyos korszakokban a faji adottságok („Blutsverhältnisse”), más korszakokban az államhatalmi berendezkedés.

Még lényegesebb az az ellenvetés, amelyet Max Weber nevéhez fűz a pozitív Marx-kritika története. Max Weber szerint túlegyszerű („allzugradlinig”) az a konstrukció, mely az ideológiai-szellemi világot, különösen pedig a religiózítást, gazdasági feltételezettségűnek tekint. Lehetnek és voltak is korszakok, ahol tiszta-szellemi formák döntően befolyásolták a gazdálkodó-tevékenység hogyanját; például a modern kapitalistaHSzellem kialakulása nem utolsó sorban vallási tényezőkre vezethető vissza.

Ez a „Nachdruchsverlegung” lesz aztán Hendrik de Man utolsó Németországban megjelent művében a „Sozialistische Idee”-ben (Eugen Diderich, 1933.) egyetemes törvényszerűséggé: a mindenkori „geistige Erbmasse” — tehát tudományok, etika, értéktábla pszichológia döntenek, nem a technikus-ökonómikus szerkezet. „Az első szerszám, amely (a kapitalizmus keletkezése előtt) töké-

letesbült, a gondolkodás volt maga” (71. o.). S a gondolkodás revolúciója sem elegendő, hogy létrehozza és tartós szociális tényezővé emelje az ipari, a termelési revolúciót: ahol (mint például a középkor derekán keletkezett északfranciaországi ipari-kapitalista termelés idején) olyan tulajdonviszonyok keletkeznek, amelyek nem felelnek meg a kor uralkodó erkölcsi nézeteinek, *nem az erkölcsi nézetek, hanem a tulajdoni viszonyok tűnnek el*. A marxi jellegű adekváció-elmélet kritikáját is jelenti az a nagyszabású gondolatrendszer, mely a magyar *Ligeti Pál* „*Új Pantheon felé*” (Budapest, 1926.) és »*Der Weg aus dem Chaos*” (München, 1930.) című műveiben van lefektetve

Ligeti nagy tudással és bámulatos formaérzékkel a *művészi objektívációkra* fordítja a tekintetét s a szintetikus elme egységbe látásával különböztet architektúrás, plasztikás és festői korok között. *Ligeti koncepcióját* röviden a következőképp jellemezhetjük: A képzőművészeti alkotások a társas együttélés alakulásának legfontosabb megnyilatkozásai; a szellemi életnek — értvén e szellemi élet alatt természetesen az emberi értékelés és magatartás mindenkori, történelmileg lehatárolt, összességét — legjellegzetesebb nyilvánulásai. S ezért az a hullámvonal, mely a képzőművészeti alkotások labirintusában összepillantható, jellemzi a társas élet egészét, a szociális életnyilvánulások minden formáját: *A társadalom, egésze is végigfut az architektúr a-plasztika-festőiség hullámvonalán. S miért?* Azért, mert (nagyon fontos és nagyon igaz ez az ok: ez a szociálpszichikus-szociátesztétikus kimélyülése a társadalomtudományi optikának) a közület közszelleme először architektúráé: biztosan célt látó, idegenséget kizáró, benső és biztos teret alkotó; aztán, a csúcson, plasztikus: öröms, megelégedett, elért célok ezerint formáló, s végül — a lefelé hajló vonalon — ezer feléért, de el nem határozott irány között botorkáló, érzéki mámorba vesző, katasztrófa felé rohanó ...

Ez a meglátás heurisztikus erejű s a szellemi biztosság, amivel Ligeti végigpillantja tárgyát, sokszor monumentális (bár viszont az olvasó nem egy helyt érzi az *embarras de la richesse* hatását is). Az csupán a kérdés, hogy nem válik e a marxi „materializmussal” — a sokszor, sajnos, nem elég mőlyen értett „materializmussal” — való szembeszállásban *túlzottá az elv maga*, mely a társadalmi alakulások végső faktoraképpen bizonyos lelki, pszichikai adottságokat, valami misztikus közszellemet szerepeltet, mely — nem tudni hogyan — nekilendül, elér és ellankad.

Aki figyelemmel kísérte e tanulmány fejtegetéseit s aki előtt így nyilvánvalóvá lett az a morális elkötelezettség, amelyből ez az írás fakadt, nem fogja meglepőnek találni, hogy a szerző minden szimpátiájával fordul ez elgondolások felé, mert a marxi gondolatrendszer orthodox-messianisztikus felfogásával, tehát a „marxizmus”-sal való szembeszállást jelentik — szembeszállást egy szellemi attitűddel, mely a maga nívójára akar legyalulni hatalmas gondolattömböket. De épp mert itt nem a marxi betűről, hanem a marxi koncepció társadalomtudományi lehetőségeiről s ezzel egy valóban tudományos politika sanszairól van szó, kötelesség annak kihangsúlyozása, hogy a S eh elér—Weber—de Man-i kritika nem jut el a történelmi egyidejűség törvényének lényegéhez, mert csupán a társadalmi munka rétegződését s az egyes rétegek egymásra való hatását tartja szem előtt és megfélekedzik róla, hogy a megfelelés e törvénye voltaképp *nem a társadalmi rétegződést, hanem a társadalmi totalitást* formulázza.

Bizonyos, hogy voltak korszakok, amelyekben, ahogy Max Scheler hangsúlyozza, a társadalmi „Sein” domináló tényezője nem a technika-termelés s az elosztás, hanem a vérkötelék szerinti összetartozás, vagy az államhatalmi tényezők voltak. S a hitleri fordulat előtt néhány évvel elhalt zseniális Scheler e meglátásának jelentőségét mi sem jellemzi jobban mint az a tény, hogy a mai Németország a vérkötelék s az államhatalom faktorait állítja előtérbe. Kétségtelen az is, hogy a kálvinizmus és puritanizmus vallás-ideológiai tényezői befolyásolták és előmozdították a „kapitalista szellem” kialakulását, amint erre *Max Weber* ráirányította a figyelmet; bár nyilvánvaló az is, hogy ez csak egy bizonyos fejlődési fokon túl történt, akkor éppen, amidőn a kapitalista szellem s a kapitalista termelési mód már elég erős volt, hogy átörje a hagyományos antikapitalista etika bástyáit.*

* „Amit Weben a puritán etikáról közöl — írja Ferdinand Tönnies a „Soziologische Schriften und Kritiken” második

Amíg a faltörő kos nem volt elég erős, szilárdan álltak e bástyák, a hagyományos etika és pszichológia gátjai, és visszavonulásra kényszerítették az új tulajdonviszonyokat, mint a rövidéletű középkori északfarnca tőkés termelés példája is mutatja.

Mind e problémák, *Ligeti Pál* nagy koncepciójú műve is, csak örömmel üdvözölendő *kiszélesülését jelentik a történelmi egyidejűség törvényének*, mely a marxi betűk formájában még kezdetleges. Az ideologikus eszmék nem csupán leplező hatásúak és nem csupán az uralkodó osztályok szolgálatában állanak (nincsenek épp a marxizmusnak társadalomtudományi megismerései mellett, ideológiai: az egésznek szint és értelmet adó meglátásai is!...); s a nagy összefoglaló, előrepillantó eszmék sokkal jelentősebb aktivitást fejtenek ki a társadalom életében s a társadalmi fejlődés menetében, mint Marx hiszi és hirdeti.

Csak futólag említjük, mert részletes kifejtése külön tanulmányt igényelne, hogy a történelmi megfelelés nézőpontjáról *a nemzet problémája* is új horizontokra érik.

Az a marxi szellemű írás, mely közvetlenül a háború előtt foglalkozott e kérdéssel: *Ottó Bauer nemzetszemlélete*, szintén a történelmi egyidejűség törvényén épül: A kapitalizmussal egyidejű fejlett technika a dolgozó nép nagy tömegeinek juttathat szabad időt β így lehetőséget arra, hogy *a nép egésze váljék a nemzeti kultúra részesévé*, mely eddig* csak az uralkodó birtokos osztály privilégiumát képezte... Ha számba vesszük, hogy a késő-kapitalista technika a fejlődés oly fokára ért, hogy az ismeret- és kultúraterjesztés optikai lehetőségei: a könyv, az újság, a folyóirat mellé megteremtette az akusztikusát is: a rádiót, elképzelhetjük, hogy minő méretű lehetne ma már a *kultúraterjesztés és nemzetfejlődés* folyamata, ha egyéb szociális tényezők nem gátolnák útján.

*

kötetében — épp ezért oly érdekes, mert mutatja, hogy a kapitalizmus tulajdonképp antireligiózus szelleme ahhoz is értett, hogy megfelelő ideológiai takaróval hasson és fejlődjön egy olyan korszakban és olyan embercsoportok között, amelyek másképp mint vallásos formákban még nem voltak képesek gondolkodni.”

Ami most végül a

társadalmi totalitás

tényét illeti, a történelmi egyidejűség törvénye kihangsúlyozza, hogy

minden hármás tagozatú társadalmi munka benső, dinamikus erőktől hajtva törekszik az egyenlő nivó felé és létrehozza ezt több kevesebb erőfeszítés és áldozat árán — „minden momentán visszaesés ellenére” (Engels) — is. Amint a falkés technikájú közvetlen termelő munka nem ismerheti például a rendőrség riadós késznlétét vagy a bombavető repülőgépeket, a fizikai hullám- és atomemléletet, vagy a szellemi bátorság jelentőségét, úgy rádiós és traktoros technikájú társadalmaknak is megvan a maguk történelmileg egyidejű elosztási, államhatalmi és ideológiai szervezete. Mély, a társadalmi együttlétet meghatározó és fejlesztő erők követelik, hogy magas technikájú társadalmak csak ideig-óráig elégedhessenek meg a tökéls elsajátítási móddal a végső feleletek teológiás primitivizálásával vagy ép azokkal az elpalástoló ideológiákkal, amelyek — ideig-óráig — elködösíthetik a szellemi horizontot.

A történelmi egyidejűség törvénye*

a történelmi megfelelés törvénye,

mely megállapítja, hogy egy történelmi korszak kezdetén a jogpolitikai szervezet s a tiszta szellemi formák mint marxi alapmegismerés egy részletformulazasa, tehát kettős arculatú: egyfelől

* Szerző egy 1933 nyarán cseh nyelven megjelent cikkében hangsúlyozza ki először a „történelmi egyidejűség” szociológiai kategóriáját.

nagyban és egészben megfelelnek a közvetlen termelőviszonyoknak (a technikus fejlettségének s a tőle függő anyagi termelésnek); másrészt

a történelmi ellentét törvénye,

mely megállapítja, hogy egy történelmi korszak *folymán* mind nagyobb lesz az ellentét a közvetlen termelő mód s a tulajdonviszonyok, valamint az e tulajdonviszonyok által befolyásolt felépítményi formák között. Úgy hogy a „történelmi_egyidejűség” osztálytársadalmakban voltaképp minf a társadalmi harmónia, a hármastagozatú társadalmi munka egyenlő nivójának fokozatos megszűnése, *diszharmonizálódása* jelentkezik és tart egy történelmi korszak végéig, amikor e diszharmonióban vagy elpusztul a társadalom ,vagy létrehozza valamiké^? az *új harmóniát*: a társadalmi munka szervezeti formájának megfelelő tulajdonviszonyokat, állami és hatósági berendezkedést, valamint a társadalom általános fejlettségi nivójának megfelelő tiszta szellemi vagy tiszta ideológiai formákat is.

Ép az az osztálytársadalmak legjellegzetesebbt sajátossága, amely előbb-utóbb súlyos konfliktusokra és végül is katasztrófára vezet, hogy a technikus-ökonómikus fejlődést nem követi nyomon bennök a jogpolitikai berendezkedés (a tulajdonjog s a garantáló államhatalmi szervezet) s az összefoglaló vagy ideológiai eszmevilág fejlődése; hogy másszóval: *osztálytársadalmak technikai alapú lehetőségeit megbénítja a tulajdonrendszeri és ideológiai elavultság.*

A tőkés termelő és társadalmi rendben nagy intenzitással lép előtérbe az osztálytársadalmak e legjellemzőbb sajátossága: a technikai alapú fejlődési lehetőség megbénulása jogpolitikai és ideológiai elavultságok következtében:

A kapitalista termelő és társadalmi rend *technikai lehetőségei* egyenesen határtalanok. „A burzsoázia, állapítja meg a Kommunista kiáltvány, alig százados osztályuralma alatt tömegesebb és óriásibb termelő erőket alkotott, mint a letűnt nemzedékek együttvéve. A természeti erők leigázása, gépek,

a vegyészeti alkalmazása iparban és földművelésben, a gőzhajózás, vasutak, vállamostávírók, egész világrészek művelés alá vétele, folyók hajózhatóvá tétele, a földből szinte elővarázsolt népességeik .. mely megelőző század sejtette volna, hogy ily termelő erők szunyadoznak a társadalmi munka méhében?" S a Kommunista Kiáltvány szerzői sejtették-e vajjon, amikor híres pamfletjüket írták, az elektromos technika szédületes lehetőségeit?

Ez a lehetőségeiben szinte mérhetetlen technikai készség mégis az egymást követő gazdasági és társadalmi válságok s a fenyegető második világháború valóságává lesz. Két okból:

Először, mert *a tőkés tulajdoni jogrendszer* olyan eltulajdonítási módokat szentesít, amelyek nem a közület szükségleteit, fejlődésének követelményeit, hanem egy számában egyre csökkenő klikk: a fő termelőeszközök tulajdonosainak profit- és hatalmi érdekeit tartják szem előtt. A tőkés termelési és gazdasági rend jogrendszere így, a társadalmi fejlődés és haladás szempontjából nézve, messzi elmarad a kapitalizmus technikai fejlettsége mögött.

Másodszor, pedig, mert ezt az állapotot: a technikai fejlettség s az érvényes tulajdonjog közti ellentétet a *tőkés klikk szolgálatában álló ideológiai faktorok*, a nevelés, az összefoglaló eszmék s a művészi kifejezéssel elavult vagy ép tudatosan ámitó formái védik, amelyek leplező hatását csak nehezen és kis körben tudják ellensúlyozni a feltörekvő osztály előrenéző, jövő célokat é ideálokat kutató eszméi, ideológiai és művészi objektivációi.*

*Az ökonomikus realizmus itt megadott alapelvei alapján külön tanulmány tárgya lehetne a tőkés termelési és társadalmi rend technikus lehetőségeinek és jogi, valamint ideológiai elavultságainak rendszeres kutatása. Itt most csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy e probléma elsőrangú megoldását találjuk a *német késői hűbéri középkorra* vonatkozólag Fridrich Engels a „Német parasztforradalom” című művében.

IV.

A „FORRADALMI OSZTÁLY”.

Fogjuk össze még egyszer a megismerést, melynek *alapjait* a marxi gondolatrendszer szolgáltatja:

„Társadalom” társadalmi munka, amelynek organikus egységében három réteg különböztethető meg: a materiális javak (közvetlen szükségleti tárgyak és munka eszközök) termelése és adminisztrációja, az érvényes rend fenntartása, a társadalom szellemi készletének közvetítése és fejlesztése... Nem probléma, hogy mind a három réteg egyaránt fontos. A legkezdetlegesebb közületekben is szünetel időnkint a javak termelése, hogy egyesült erővel fordulhasson a közösség a külső vagy belső ellenség ellen, vagy közös áhítattal áldozhasson vallásának. A társas együttélés és összeműködés nivóját „végső fokon” mégis az a lehetőség szabja meg, ahogy egy közület materiális szükségleti javait és munkaeszközeit termelni képes: egy kézimalmos társadalom más tulajdonrendszert, államhatalmi eszközöket, végső feleleteket és habitus-formákat ismer, mint egy gőzmalmos vagy elektromos összefüggésű). A materiális javak termelésének hogyanja az a „reális bázis”, amelyen „a mindenkori roppant felépítmény” emelkedik, amelyhez e roppant felépítmény — végső fokon és mindem momentán visszaesés ellenére is — *igazodik*. Az a társadalom, amelyben még emberkéz hajtja a szövőszék kerekét, *egészeiben*: tulajdonjog-rendszerében, államhatalmi berendezkedésében és közvetlen-emberformáló intézményeiben is más, mint az a társadalom, amelynek már gőz- vagy ép elek-

tromos erővel hajtott szövőszékei vannak... A társadalmi nívó alapja a technikai fejlettség (s így természetesen: „a természettudományok technológiai alkalmazhatósága”). De ha számba vesszük, hogy fejlett technika mellett épügy, sőt még sokkal kirívóbb formákban jelentkeznek a szociális nyomor és elnyomorodás, mint a legprimitívebb munkaeszközök idején — a koldusok a villanylámpával s a policeman-nel együtt jelentek meg Amerika nagy városaiban (Henry George), — úgy rögtön nyilvánvalóvá lesz, hogy nem csupán a technika dönt. A technikai készség mellett alapvetően lényeges az is, hogy a termelő munkában résztvevők minő tulajdonjogi viszonyban állanak e termelő munka tárgyi előfeltételeivel, a termelő eszközökhöz. Osztálytársadalmak alapjelleme az, hogy bennük a *fő termelőeszközök* s a segítségükkel létrehozott munkatermékek egy előjogos birtokososztály tulajdonát képezik, aminek következtében ez osztálytársadalmakban mind nagyobb lesz az ellentét erőfeszítés és jutalom, munka és tulajdon között ... Ez az ellentét nem csak az életvitel hogyanjában jelentkezik, nem csak abban, hogy „az ingyen fényezés megrontja a karaktert s a hazug hízelgés és talpnyalás meghamisítja az önérzetet”, nem csak abban, amit „Wight szigetén, Nizzában és Montecarlóban látunk,... ahol a dolgozók mind inasok, komornak, komikus lakásadók, meg a hősök és hősnők csodálatos módon korlátlan osztalékot élveznek...” (B.;Shawi), hanem és főleg abban, hogy egy osztálytársadalmi korszak folyamán mindinkább megbénul a társadalom termelő s ezzel életereje ... E bénulás hogyanja a technika s a társadalom általános fejlettségi foka szerint különböző. Ott, ahol a technika még fejletlen s az emberi izomerő képezi a termelés főfaktorát, mind jobban elsatnyul ez az izomerő maga: a társadalom elnyomorodása — a „Verelendung” — *meztelen formájában* nyilatkozik, a legkülönbözőbb rendszámú és nemzetiségű Lajosok udvarainak szemképráztató lukszusát állati sorban tengődök valóban arcuk verítékében izzadják ki, amíg ki nem robban a halálos

elkeseredés, hogy lerombolja a Bastillesokat és, elsöpörve az ancien régiméét, felállítsa az új tulajdon és társadalmi rendet, mely a társadalmi munka fejlettségének megfelel. Technikailag fejlett osztálytársadalmakban a „Verelendung” ezzel szemben egész sajátos formában: a válság, a *nyomort szülő bőség formájában* jelentkezik... Egy történelmileg lehatárolt osztálytársadalmi alakulat végén így a tulajdonviszonyok „a termelő erők bilincseivé” válnak. „Szét kell töretniök és széttöretnek”. A szociális forradalom korszakában áll helyre a munka és tulajdon egyensúlya, jó létre az új „reális bázis”, amelyen az új roppant felépítmény épülhet;...

A marxi koncepció *alaphiányossága* éppen az, hogy *tülegyszerűen, tülegyvonalúan látja és láttatja a jelen: a tőkés társadalmi rend átalakulását, a szocialista forradalmi korszakot*”, amidőn a kollektív termelési módnak megfelelővé alakul át a tulajdon és társadalmi rend: A tőkeviszony kizsákmányoltjai ipari proletárokká, mind koncentráltabb üzemekben dolgozó proletárokká válnak és mind erősebb, mind öntudatosabb szervezetekben küzdenek az elnyomás és kizsákmányolás ellen, amíg „nem üt az óra”, mely széttöri az elavult tulajdoni viszonyok bilincseit és helyreállítja a munka és tulajdon szocialista egyensúlyát...

A háború előtti marxi szocialista mozgalom aztán ennek megfelelően — e hitében a *virágzó* tőkés termelés s a *fejlődő* demokrácia tényei által is támogatva — úgy képzelte a „szocialista forradalmat”, mint a parlamentben túlsúlyra jutott szociáldemokrata frakció aktivitását, amelyét a külső, parlamenten kívüli szervezet hatalmas egységei s a humánus ideálokért harcoló mozgalom szellemi és morális ereje támogat: A párt választásról választásra növeli mandátumainak számát és többségre jutva átveszi a kormányhatalmat, hogy befejezhesse a szocialista átalakulás nagy munkáját. A háború előtti szociáldemokrácia „jobboldali”, bernsteini „revizionista” szárnya csak abban különbözött a „baloldali”, orthodox „forradalmi” irányzattól, melynek Kautsky volt a

vezére, hogy a „mozgalom” napról napra érő munkáját állította előtérbe a „végcéllal” szemben, amelyet azonban a forradalmiak sem képzeltek másként, egy-két túlzó kivételével, mint a kormányhatalom demokratikus úton való megszerzését és felhasználását a szocialista ideál megvalósítására. Ez elgondolás ébresztette Bebelben a reménységet, hogy még az élők között üdvözölheti a szocializmus napjának hajnalhasadását. És nem kétséges, hogy valóra válik Bebel reménye, ha a világháború, az anyagi és szellemi értékeknek e szörnyű pusztulása nem szakítja félbe a történelmi haladás felfelé való iramát s a szociáldemokrata szervezettség még a gőzmotor, tehát a számában növekvő proletariátus korszakában éri el parlamenti képvisellete többségét — akkor tehát, amidőn „a kor szelleme” még érinthetetlené szeritelte a végrehajtó hatalom felett álló törvényhozás tekintélyét.

A világháború s a nyomában járó történések, főleg a bolsevista és antibolsevista ideológiák és szervezkedések azonban nem csak a szociáldemokrácia eszmei és mozgalmi erejét törték meg, hanem létrehozták azt a tulajdonkép abszurd állapotot is, hogy a tőkeviszony kisparaszti, kézműves és intellektuális („szabad pályán” dolgozó) kizsákmányoltjai frontba álltak a tőke ipari kizsákmányoltjai ellen. A szociáldemokrácia parlamenti frakciója nem jutott többségbe s ezzel szocializmust alkotó aktivitásba a gőzmotor idején. Ellenkezően, a ma helyzetképe az, hogy az ipari proletariátus számában csökken, szellemi és akarati egységében megtört, hogy a kisipari és kisparaszti tömegek, az intellektuális pályákon lévők jórésze is, „antimarxista” vagyis antiproletár frontba tömörültek, mindenütt ahol a bolsevizmus veszedelme fenyegette őket; s hogy a demokrácia társadalomszervező erejébe vetett hit megrendült.

Kétségtelen ugyan, hogy csak a módszer,

a „forradalmi osztály” formálásának módszere

az, ami vitás. Mert végül is az „antimarxista” front sem tehet egyebet mint a „marxista”: vagy megvalósítja

azokat a reformokat melyeket a szükségszerű szocialista átalakulás stádiumába ért társadalom követel a tulajdonjog és államszervezet, az összefoglaló eszmék s a közvetlen emberformáló intézmények terén, vagy elpusztul. Mégis alapvetően lényeges a különbség, amely elválasztja a frontokat egymástól. Mert a „marxista” front (természetesen a bolsevizmus kivételével) lassan a *demokrácia*, a megreformált demokrácia s ezzel a *tömeg* fokozatos ön-tudatosulásába és önfegyelmzésébe vetett hit igenlésével, az antimarxista” pedig ezek tagadásával egyértelmű.*

Nagy hiba volna egyoldalú elfogultsággal tagadni, hogy az antidemokratikus frontnak is megvannak a maga figyelemreméltó érvei. Bizonyos, hogy a tömegek elválása a nyáj-kos viszony kritikátlan állapotától ma még közletről sem lezárult folyamat; és bizonyos, hogy mint minden történelmi fejlődés folyamán, úgy itt is fellépnek olyan utó- (az új alakulás szempontjából nézve gyermek-) betegségek, amelyek előtt szemet hunyni nem lehet. Az antidemokratikus front azt állítja, hogy a tömeg és szelektáló rendszere képtelen a modern társadalomra zúduló problémák megoldására ... hogy ahol mindenkinék szava van és egyesek atomisztikus és atomizáló jóváhagyásától függ a kormányzó hatalom sorsa, ott egyáltalán nem, vagy csak oly lassan alakulhat ki a cselekvő akarat, hogy e lassú folyamat kivárására a modern iramban rohanó élet egyszerűen képtelen... hogy ahol a tömeg küldi előre képviselőit, ott legjobb esetben alkalmazkodó középszerűségek kerülnek az élre és csakhamar úrrá lesz a senkik klikkja, a pártanonimitás... Az igazi demokrácia egyetlen híve sem haladhat el süket fülekkel ez ellenvetések mellett, mert valóban úgy van, hogy „akik ma a diktatúrák varázsa alatt állanak, voltaképp

* Az a gondolkodó, akit *Mussolini* egyik mesterének vall: *Vifredo Pareto* abszolút tömeg-ellenes. Vele indult, s nálánál nem is jutott máig se többre, a demokrácia negatív kritikája, az „autorité” fetisizálása.

csak az *autoritativ demokrácia* megvalósíthatásának nehézségeit érzik” (Drabowitsch).*

Ép az a probléma, korunk kétségtelenül döntő problémája, hogy a demokrátiás nevelési és választási rendnek kiábrándultjai nem olyan gyógyszer ajánlanak-e „a diktatúrák varázsa alatt”, amely sokkal rosszabb a betegségnél: a még *voltaképp csak fejlődése kezdetén álló demokrácia gyermekbetegségeinél*. Az a probléma, hogy a tömeg valóban gyógyíthatatlan”, nevelhetetlen-et

Mit jelent egyáltalában az, hogy „tömeg”?

A tömegről való tudatos gondolkodás a *múlt század végi tömegpszichológiákkal kezdődik*. Amikor ezek keletkeztek, biztos normák közt folyt és látszott haladni az élet. S ha az előírás és a csaknem száz percents valószínűség sírna felületét olykor megfodrozta a hirtelen fellobbanó és kiszámíthatatlan „tömegakarát”, elemi erejű öntudatlansága és pusztításra való hajlama nem csak a beati possidentes egyeseiben keltett megdöbbenést és félelemmel vegyes megvetést: a tömegről való vélemény nem volt sokkal jobb a társadalom problémáiról gondolkodni ikezdők között sem. Gustav Lebon „psychologie des foules”-ja még úgy tekinti a tömegjelenséget, mint kezdetleges szociális állapotok nívojára való visszahelyezést; a tudatos, tiszta akaratú és számítani tudó egyén elmerülését „primitív lények megdöbbenésében, heves-

* Jellemző példa erre a különben oly széles látkörű *Németh László* is. A „Tanú” VIII. füzetében olvassuk: „Európa legnagyobb bajának azt tartom, hogy nincs vezetésre teremtett rétege”. Lehet-e azonban „az elkopott kormányzó rétegek felváltását egy új, rugalmasabb és felelősebb pártnemességgel” olyan társadalmi berendezkedéstől várni, amely intézményessé teszi egy *válójában csak önmagának felelős vezető réteg* teljhatalmát? *Nem az emberi lélek örök törvényszerűsége-é itt a „beatus possidens” pszichológiai alakulása — törvényszerűség, mely alól csak egy-két karakterzseni vonhatja ki magát?* Milyen szépen jellemzi maga *Németh László* ugyan-e cikkében ezt a pszichológiai alakulást: „Aki érvényesült, mindig lustább, mint aiki érvényesülni akar, aki uralkodik, sohasem érezheti úgy az új szükségleteket és új lehetőségeket, mint az, akit szükség és igyekezet állít képviselőjükkül”. Szelektálni *csak demokratikus módszerekkel* lehet, különben a *pszichológiai természet törvényszerűségével* alakul ki mindenütt a neo-barokk ...

ségében, vadságában, de heroikus entuziazmusában is.” A Lebon idejében jelentkező tömeg valóban nem volt még egyéb, mint lázadó ötudatlanság, szervezetlen pusztítási vágy, hajlandóság az egyest felelőtlenítő kollektív bűnözés felé. Scipio Sighele, az olasz tömegpszichológus, könyvet is írt a tömeg és a bűnözés viszonyáról. — E mult századvégi román eredetű tömegpszichológusokkal szemben a *háború utáni német tömegszociológia* már lényegesen átértékeli a tömeg fogalmát. Miért? Nem annyira a már egyszer keletkezett és önéletüket élő eszmék fejlődésének, mint inkább annak a háború utáni szociális realitásnak következtében, hogy a lövészárkokból hazatérő, elkeseredéssel és alakító vágygal eltelt tömegek lényegesen különböztek a „jó békevilág” hirtelen összeverődött, csőcselékszerű alakulataitól. Ezekben a német módszerességgel megírt szociológiai tanulmányokban mari „Öntudatlan érzésközösség” a tömeg — „Gefühlsgemeinschaft”, amelyet a megsértett méltányosság ellen való tiltakozás sodor, egybe; társas csoport, amelynek tagjai „abban az érzésben, hogy Valamely nekik kijáró jogot kell védelmezniök vagy kiharcolniuk, mindazok ellen szolidárisaknak érzik magukat, akik e jogot nem ismerik el”. (Wilhelm *Vleugels*, a köingsbergi egyetem szociológiai tanára karakterizálja így a tömeget a „Die Masse. Ein Beitrag zur Lehre von sozialen Gebilden” című 1931-ben, Münchenben megjelent írásában.) Leopold von *Wiese*, a kölni szociológus, szerint az emlékezetes „bécsi puccs” 1927 július 15-én is a „megsértett jogöntudat” reakciójaképpen keletkezett és borította lángba a Justizpalast épületét (Allgemeine Sozialogie, II. 103). Ugyancsak német szociológus, Theodor *Geiger* dolgoz ki a „Die Masse und ihre Aktion” című 1926-ban megjelent művében egy összefoglaló tömegtant, ahol erős kritika alá veszi Lebon tömeglélektani megállapításait és ahhoz az eredményhez jut, hogy az „igazi tömeg”, amikor tagadja az elavult társadalmi rendet, oly értékeket pusztít el, amelyek számára semmisek (Werte, die ihr keine sind. ·.) s amelyek helyére, öntudatlan religiózítással, újakat alkar állítani. Geiger szerint csak ez a Bastille-őfeat ostromló tömeg az „echte Masse“.

A tömegpszichológia és = szociológia e megállapításai-
ból is nyilvánvaló már, hogy a tömeg is, mint a társas tények legtöbbje, „történelmi kategória”: *a társadalom történelmi alakulásával változó és fejlődő jelenség*: Rabszolgák, akik napközben uraik földjét művelik és éjszakáikat sokszor föld alatti közös tanyákon töltik, mint a behajtott barom, nem képeznek tömeget a szó szociológiai értelemben. A termelő folyamat hangotadó előfeltételei ők — beszélő szerszámok: instru-

menta vocália (ahogy éleseszű római jogászok nevezték őket), akiknek sajátságai közé tartozik az egymás ellen való gyűlölködés is. S ha időnként kirobban is belőlük generációik öszefojtott elkeseredése, ha égető-pusztító hordákká egyesíti is őket az összehajtó kétségbeesés: az ókori rabszolgalázadások tömegei már épügy érzés, s ezzel együttjáró akció-közösséget jelentenek ugyan, mint a középkori parasztháborúk tömegei, de e *rabszolga- és paraszttömegek* főleg *céltalan* pusztító vágyukban különböznek a *polgári forradalmak tömegeitől*, amelyek, a termelés s a társadalmi intézmények jóval fejlettebb fokával egyidejűen, azért döntik le az elavult rend Bastillejait, hogy ne fogja el a fényt és a levegőt *új társadalmi objektívációk elől*.

Kiváló probléma-érzékéről és közvetlen szükségletekre reagáló gyakorlatiasságáról tett Hendrik *de Man*, már akkor is tanúságot, amikor a „Massen und Führer” című 1932-ben megjelent írásában mind e tömegalakulatokat, tehát a *rabszolga- és parasztlázadások, valamint a polgári forradalmak tömegeit elkülöníti a tőkés rend tömegeitől* és, szinte válaszkép Teodor Geiger „echte Masse”-jára, csak azokat az alakulatokat nevezi valóságos tömegeknek, amelyek már nem a pillanat hatására vagy ép mámorában, a kétségbeesés öntudatlan pusztítva-építeni akaró vágyában sodródnak össze, hanem amelyeknek már „tartós szervezeti alapjuk” van, amelyek „tagozottan funkcionálnak” s amelyeknek a vezérei sem a pillanat demagógjai többé, hanem felelősségérzettel eltelt vezetők, akikhez növekvő bizalom köti a mind ötudatosabbá váló tömegek egyeseit.

Amiről itt szó van, az az a „tömeg, mely már megérezte a szellem erejét, a tudás hatalmát. Hendrik *de Man* a belga szociáldemokrata párt *oktató* munkájában kezdte felfelé ívelő szocialista pályafutását és kétségtelen, hogy tömegelméletében azokra a kis egységekre gondolt, amelyekben a szocialista tanítás munkája folyik, ahol „tartós a szervezeti alap”, s ahol kölcsönös bizalom és felelősség köti össze a vezetőt a tagokkal — azokra az egységekre, amelyekkel indult s amelyekből legszebb éveiben kivirágzott a szocialista mozgalom-

Nem volna ez az út többé már járható l Bizonyos, hogy a demokrácia nem végezte és nem is végezhetette el mindenütt egyforma eredménnyel e nagy — valóban felszabadító, mert a megismerés szabályaira építő nevelő

és szervező munkát. De nem mutatta-e meg az utat a cél felé, mely csupán egy lehet: *tudatos, gondolkodó, vezetőikhez bizalmi viszonyban álló dolgozó tömegek*, amelyek csak a kötelességet s a teljesítményt tisztelik s el vannakelve a nagy biztonsággal, hogy az elektromos összefüggésű társadalomnak — a rádió korának csak néhány valóban nagy és átfogó etikus ideára, egy nagy emberi összefogásra van szüksége, hogy a messiásváró reménykedések valóságába érjen. Nem a „paradicsomba”, mely a kiüzöttség lázálma, hanem abba az emberi társadalomba, ahol örök marad a vágy és elérhetetlen a titok, ahol emberek szenvedni és meghalni fognak, de ahol már nem lesz rajtuk a szörnyű kín, mint sejtett vagy felismert teher, hogy embersorsuk másképp is lehetne.

Ki meri mondani, hogy ily tudatosan aktív tömegcsoportok kialakulása és nagy célokért való összeműködése ma még utópia¹? Nem látjuk őket, fejlődő és virágzó életüket mindenütt, ahol *az öntudatosulás és önfegyelmzés nagy kollektív kötelességének* érésére idő maradt!

Merjük hinni, hogy a társadalom céljai nagyobbak, mint a pártakatok. És ne spekuláljunk — se „jobb” se „bal” oldalon — a katasztrófára.

Tördelési hiba.

A 66. oldal közepe így olvasandó:

„A háború előtti szociáldemokrácia pártjai ennek az *engelsi koncepció*_nak megfelelően igyekeztek megszerezni az államhatalmat.

A 70. oldal 14. és 15. sora ez:

„úgy követelik Lenin áprilisi tézisei a proletár államhatalom megszervezését a fegyverben lévő munkás és paraszt tömegekből”.

A 108. oldal vége ez:

„A történelmi egyidejűség törvénye”, mint a marxi alapmegismerés egy részletformulázása, tehát kettős arculatú: egyfelől *a történelmi megfelelés törvénye*,...

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó ..	5
-----------	---

I. RÉSZ.

A lényeg.

Bevezető.....	11
I. A „tudomány”	
A tudományos gondolkodás lényege.....	13
II. A „tudományos szocializmus” keletkezése	
A marxi gondolatrendszer kialakulása.....	19
III. Társadalomszemlélet és alaptörvény	
A „történelmi naturalizmus” s a „társadalom ökonomikus mozgástörvénye”.....	25
IV. Az alaptörvény alkalmazása a tőkés társadalmi rendre	
Tőke és tőkeviszony.....	43
V. A marxi társadalomszemlélet alapelvei	
Dinamizmus — szocialrealizmus — idealizmus. ·	58

II. RÉSZ.

A hiányosságok.

Bevezető.....	61
I. Evolúció-revolúció	64
Hendrik de Man és a szocialista munkaterv · ·	78
A konstruktív-szocialista állameszme	87
II. A „társadalmi munka”	91
III. Eszme-ideológia	99
IV. A „forradalmi osztály”	111